

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

ISSN 2790-2188

İQTİSADI İSLAHATLAR

№ 2 (3)

“İQTİSADI İSLAHATLAR”
ELMİ-ANALİTİK JURNAL

SCIENTIFIC-ANALYTICAL JOURNAL
"ECONOMIC REFORMS"

НАУЧНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ»

Jurnal 2021-ci ilin noyabr ayından çıxır.
№ 2 (3)

Təsisçi

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

Baş redaktor: Ramil HÜSEYN
Məsul redaktor: Mətanət RƏSULOVA
Dizayner: Elvira ZEYNALOVA
Rəhman BƏDƏLOV

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən “İqtisadi İslahatlar” jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbuat nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnala istinad etmək vacibdir.

ISSN 2790-2188 (print), 2790-2196 (online)

"İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnal

REDAKSİYA HEYƏTİ

İ.e.d., professor QASIMLI V. Ə.
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru,
Bakı, Azərbaycan

Akademik ƏLƏKBƏROV U. K.
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik
Akademiyasının rektoru,
Bakı, Azərbaycan

T.e.d., professor BABANLI M. B.
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin rektoru,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor İBRAHİMOV E. R.
Milli Məclisin deputatı,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor, əməkdar elm xadimi ATAŞOV B. X.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor XƏLİLOV H. A.
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor MƏMMƏDOV M.A.
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor ƏLİYEV Ü. Q.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan

İ.e.d., professor BALAYEV R. Ə.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan

İ.ü.f.d. HÜSEYNOV R. F.
Almaniyanın Bonn Universitetinin doktoru,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
Bakı, Azərbaycan

Mündəricat

■ Ön söz	4
■ V. Qasımlı, R. Hüseynov Xərclər Buraxılış modeli və Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün multiplikator effektləri	6
■ F. Fikrətzadə Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar fonunda Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri	20
■ N. Hacızadə Türkiyə-Azərbaycan ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri	29
■ V. Cəfərova, M. Hacızadə Dünya Təcrübəsində Ticarətin Liberallaşdırılması və Azərbaycan nümunəsi	42
■ A. Qədəşov Rəqəmsal transformasiya mühitində yaradıcı sənaye məhsullarının ixracı: mövcud vəziyyət və problemlər	51
■ E. Eyvazzadə "Açıq Büdcə İndeksi": mövcud vəziyyət, yeni trendlər və imkanlar	58
■ A. Museyibov Bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizlikdəki roluna baxış	67
■ G. Guliyeva, Kh. Sadigova, F. Aliyev Analysis of the transition of traditional energy sources to alternative sources	76
■ A. Məkhraliyeva Constraints of regulating the use of the export potential of Azerbaijan	87
■ B. Salmanov, E. Nəghili, I. Rüstamova Global Supply Chains (GSCs) Disruptions and Post-Pandemic Economic Challenges around the Globe: Policies based on the World Trade Organization	95

"İQTİSADI İSLAHATLAR" **elmi-analitik jurnal**

ÖN SÖZ

№ 2 (3)

Baş redaktordan

HÖRMƏTLİ OXUCULAR!

Baş redaktordan

Hörmətli oxucular!

"İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalının üçüncü sayı ilə qarşınızdayıq. Jurnalımızın ilk sayının nəşr olunmasından ötən qısa müddətdə www.journal.ereforms.org internet səhifəsi oxucuların istifadəsinə verilmiş, jurnala dövrü nəşrlər üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq standart nömrə (ISSN) alınmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasına rəsmi müraciət ünvanlanaraq "İqtisadi islahatlar" jurnalının Azərbaycan Respublikasında məqalələrin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər siyahısına daxil olunması xahiş edilmişdir. Hazırda "İqtisadi islahatlar" jurnalının dövrü elmi nəşrlərin daxil olduğu beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə (bazalarına) qoşulması istiqamətində intensiv iş aparılır.

Jurnalımızın 2022-ci ildəki ikinci sayında Azərbaycan dilində "Xərclər Buraxılış modeli və Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün multiplikator effektləri", "Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar fonunda Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri", "Türkiyə-Azərbaycan ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri", "Dünya təcrübəsində ticarətin liberallaşdırılması və Azərbaycan nümunəsi", "Rəqəmsal transformasiya mühitində yaradıcı sənaye məhsullarının ixracı: mövcud vəziyyət və problemlər", "Açıq Büdcə İndeksi": mövcud vəziyyət, yeni trendlər və imkanlar", "Bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizlikdəki roluna baxış", ingilis dilində "Analysis of the transition of traditional energy sources to alternative sources, constraints of regulating the use of the export potential of Azerbaijan", "Global Supply Chains (GSCs) Disruptions and Post-Pandemic Economic Challenges around the Globe: Policies based on the World Trade Organization" kimi aktual mövzuları əhatə edən elmi-analitik məqalələrə yer verilmişdir.

Hörmətli oxucular!

"İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalı İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin qarşısına qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq nəşr edilir. Jurnalda əsasən Azərbaycan və ingilis dillərində iqtisadiyyata aid məqalələr dərc edilir. Mərkəzimizin əməkdaşları ilə yanaşı kənar müəlliflər də elmi-analitik məqalələrini "İqtisadi islahatlar" jurnalına təqdim edə bilər. Məqalələrin onlayn qaydada "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnalına təqdim edilməsi üçün jurnalımızın internet səhifəsində müvafiq imkanlar yaradılmışdır (<https://journal.ereforms.org/az/submit-article>). Əminik ki, "İqtisadi islahatlar" jurnalı tədqiqatçılarımız üçün faydalı olacaq və onlar jurnalımızla əməkdaşlıqların dərinləşdirəcəklər.

*Baş redaktor
i.e.d. Ramil HÜSEYN*

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

XƏRCLƏRİN BURAXILIŞ MODELİ VƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI ÜÇÜN MULTİPLİKATOR EFFEKTƏRİ

№ 2 (3)

Prof. Vüsal QASIMLI,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru
i.e.d.

Rəşad HÜSEYNOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin departament
rəhbəri

Xərclərin Buraxılış modeli və Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün multiplikator effektləri

Prof. Vüsal QASIMLI,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru, i.e.d.

Rəşad HÜSEYNOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin departament rəhbəri

XÜLASƏ

Xərclər Buraxılış modeli iqtisadiyyatın sektorları üzrə dəyişikliklərin bütün iqtisadiyyata təsirlərini qiymətləndirmək üçün güclü iqtisadi riyazi alət hesab edilir. Bu modelin üstünlüklərindən ən əsası onun tətbiqinin nisbətən asan olmasıdır. Bu məqalədə, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün ən son statistik məlumatlardan istifadə edərək müxtəlif multiplikator effektləri hesablanıb ki, bu da həm akademik həm də iqtisadi siyasətdə qərarvericilər üçün önəmli informasiyaları özündə ehtiva edir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Xərclər Buraxılış modeli, multiplikator effektləri, iqtisadi artım

1. GİRİŞ

Xərclər Buraxılış modelləri iqtisadi ədəbiyyatda geniş istifadə edilən modellərdən sayılır. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün və eləcə də seçilmiş sahələri üçün tətbiq edilə bilər. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu tip modellərin tətbiq edilməsinə geniş rast gəlinirdi halda bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu modellərin tətbiqinə az az rast gəlinir, baxmayaraq ki, belə modellərin tətbiqi daha asan hesab edilir.

Xərclər Buraxılış modelləri və onun Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün tətbiqi ilə bağlı iqtisadi ədəbiyyatda bir sıra məqalələrə rast gəlinir. Belə ki, Həsənlı (2011) ilk dəfə xərclər buraxılış modelini Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün tətbiq edərək müxtəlif multiplikatorları hesablamışdır. Tətbiq zamanı 2006-cı il üçün qurulmuş xərclər buraxılış cədvəllərindən istifadə edilmişdir. Bundan əlavə Abbasov və Yusifov (2015) xərclər-buraxılış modeli tətbiq etməklə Azərbaycanda büdcə xərclərində azalma şəraitində ayrı-ayrı iqtisadi sahələrdə məhsul buraxılışında baş verən dəyişiklər tədqiq etmişlər.

2. XƏRCLƏR BURAXILIŞ MODELİ

İqtisadi artımı qiymətləndirmək üçün ən yaxşı və asan edilə bilən analitik alətlərdən olan xərclər-buraxılış modeli rus riyaziyyatçısı və iqtisadçısı, 1925-ci ildən ABŞ-da yaşayan Vasili Leontyev tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Leontyev milli iqtisadiyyatı maddi və dəyər göstəricilərinin köməyi ilə cədvəl formasında təsvir etmişdir ki, bu da aşağıda qeyd edilən dörd hissədən ibarətdir:

- Məhsulun istehsalına çəkilən maddi xərc göstəriciləri;
- Bilavasitə istehlak, yığım və ixrac üçün istifadə olunan son məhsul göstəriciləri;
- Xalis məhsul göstəriciləri (əmək haqqı, mənfəət, xalis vergilər);
- Xalis məhsulun yenidən bölüşdürülməsi.

Cədvəlin sütunlarında dəyər ifadəsində ümumi məhsulun formalaşmasına çəkilən xərclər, üfuqi sətirlərdə isə bu məhsulun bölüşdürülməsi qeyd edilir. Bu məlumatlardan istifadə etməklə, xərclərin xüsusi çəkisini asanlıqla müəyyən etmək olar. Bu məqsədlə sütundan və ya sətirdən götürülmüş (seçilmiş) göstərici ümumi məhsulun kəmiyyətinə bölünür.

Xərclər buraxılış modeli öz növbəsində müxtəlif iqtisadi göstəricilərin digər göstəricilərə təsirlərini araşdırmaq üçün geniş şəkildə istifadə edilir. Bu istiqamətdə hesablamaları aparmaq üçün müxtəlif multiplikatorlardan istifadə edilir. Belə ki, iqtisadi analizlərin aparılması üçün buraxılış, əlavə dəyər və gəlir multiplikatorlarında iqtisadi ədəbiyyatda geniş istifadə edilir.

3. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATI ÜÇÜN TƏRTİB EDİLƏN XƏRCLƏR-BURAXILIŞ CƏDVƏLLƏRİ

Xərclər-buraxılış cədvəlləri Milli Hesablar Sisteminin tərkib hissəsi kimi Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən Azərbaycanda 5 ildən bir hazırlanır. İlk dəfə 2001-ci ildə hazırlanan cədvəllərin sonuncusu 2016-cı ildə hazırlanmışdır. Xərclər-buraxılış cədvəllərinin qurulması üçün istifadə olunan əmtəə və xidmətlərin təsnifatı məqsədlərdən asılı olaraq bir neçə növ ola bilər. Azərbaycanda xərclər-buraxılış cədvəllərində əmtəə və xidmətlərin təsnifləşdirilməsi qüvvədə olan İqtisadi Fəaliyyət Növləri Təsnifatına uyğun olaraq aparılmışdır. 2016-cı ildə hazırlanan cədvəldə Azərbaycan iqtisadiyyatının 81 sektoru üçün hesablamalar aparılmışdır.

Son hazırlanan cədvəllərə əsaslanaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün buraxılış multiplikatorları, gəlir multiplikatorları və əlavə dəyər multiplikatorları yuxarıda qeyd edilən metodologiyaya əsasən hesablanmışdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, hesablamalar və onların nəticələri bir-başa iqtisadi siyasətdə tətbiq edilməsi arzu olunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Buna görə də alınan nəticələrin iqtisadi diskussiyalarda bir növ orientir kimi istifadə edilməsi məqsədə uyğun sayıla bilər. Təbiidir ki, aparılan hesablamaların nəticələrinin realılıqla uyğunluğuna əlavə edilmiş ilkin statistik məlumatlar ciddi şəkildə təsir edir.

4. BURAXILIŞ MULTIPLİKATORLARI

Buraxılış multiplikatoru iqtisadiyyatın sahələri üzrə son məhsul istehsalının 1 manat artmasının və ya həmin məhsul üzrə tələbin (daxili və ya xarici) artmasının ümumi iqtisadiyyat üzrə son məhsul istehsalının nə qədər artacağını hesablamağa imkan verir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün hesablanmış buraxılış multiplikatorları Cədvəl 1-də hesablanmışdır. Cədvəl 1-ə əsasən modeldən çıxan nəticələrə görə sahələr üzrə buraxılışın artımı iqtisadiyyatın digər sahələrinə müxtəlif formada təsir edir. Belə ki, ağac, ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar (2.85); kağız və kağız məmulatları (2.66); elektrik avadanlıqları (2.65); geyim və xəzlər (2.56); rezin və plastik kütlə məmulatları (2.54); dəri və dəriyə oxşar məmulatlar (2.52); mebel (2.45); tütün məmulatları (2.39); qida (yeyinti) məhsulları (2.36) istehsalı sahələri ən yüksək buraxılış multiplikatorlarına malik sahələrdirlər. Digər tərəfdən isə ən kiçik buraxılış multiplikatorlarına malik olan sahələrə daş kömür və liqnit (1.00); üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər (1.10); məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətləri (1.11); xam neft və təbii qaz (1.12); kompüter proqramlaşdırması, məsləhət və bununla əlaqədar xidmətlər (1.16) aid edilə bilər.

Cədvəl 1. Buraxılış multiplikatorları

	Sektorlar	Buraxılış multiplikatorları
1	Ağac, ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	2.85
2	Kağız və kağız məmulatları	2.66
3	Elektrik avadanlıqları	2.65
4	Geyim; Xəzlər	2.56
5	Rezin və plastik kütlə məmulatları	2.54
6	Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	2.52
7	Mebel	2.45
8	Tütün məmulatları	2.39

	Sektorlar	Buraxılış multiplikatorları
9	Kanalizasiya xidmətləri; tullantı suları	2.37
10	Qida (yeyinti) məhsulları	2.32
11	Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	2.30
12	Mərkəzi ofislərin xidmətləri; idarəetmə məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri	2.26
13	Metal filizləri	2.24
14	Mədəncixarma sənayesinin sair məhsulları	2.22
15	Mədəncixarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	2.21
16	Digər tullantuların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər	2.18
17	Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	2.17
18	Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması, səsyzama və musiqi nəşrləri üzrə xidmətlər	2.12
19	Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar	2.12
20	Kompüter, elektron və optik məmulatlar	2.12
21	Çap məhsulu və informasiya daşıyıcıları	2.12
22	Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	2.08
23	Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular	2.06
24	Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlər	2.03
25	İçkilər	2.03
26	Əsas metallar	2.02
27	Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	1.97
28	Tikinti və tikinti işləri	1.95
29	Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlər	1.94
30	Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlər	1.93
31	Binalar və mənzərələrin dəyişdirilməsi üzrə xidmətlər	1.92
32	Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	1.91
33	Baytarlıq xidmətləri	1.91
34	Hava nəqliyyatı xidmətləri	1.90
35	Toxuculuq məhsulları	1.89

	Sektorlar	Buraxılış multiplikatorları
36	Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlər	1.86
37	Sair sənaye məmulatları	1.86
38	Məlumat xidmətləri	1.83
39	Elektrik enerjisi, qaz, buxar və havanın kondisiyalaşdırılması	1.80
40	Bütövlükdə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər; məcburi sosial təminat üzrə xidmətlər	1.79
41	Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlər	1.78
42	Koks və emal edilmiş neft məhsulları	1.77
43	Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və oxşar xidmətlər	1.77
44	Nəşriyyat xidmətləri	1.76
45	Telekommunikasiya xidmətləri	1.74
46	Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətləri	1.74
47	Yaşayışa təminatlı sosial xidmətlər	1.70
48	Sosial xidmətlər	1.68
49	Tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər; tullantılardan istifadə edilməsi xidmətləri	1.67
50	Səyahət agentliklərinin və turoperatorların əvvəlcədən sifariş etmə xidməti və bununla əlaqədar xidmətlər	1.66
51	Sair fərdi xidmətlərin göstərilməsi	1.63
52	Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlər	1.61
53	Sair nəqliyyat avadanlıqları	1.61
54	Biznesin müdafiəsinə yönəldilmiş inzibati və sair əlavə xidmətlər	1.58
55	Səhiyyə sahəsində xidmətlər	1.57
56	İçki və yeməklərin satışı üzrə xidmətlər	1.56
57	Yaşayış üçün yerlər tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi	1.55
58	Balıq və sair balıqçılıq məhsulları; balıqçılıq məhsulları; balıqçılığa yardımçı xidmətlər	1.54
59	Kirayə və lizing xidmətləri	1.53
60	İdman, istirahət və əyləncə sahəsində xidmətlər	1.52
61	Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində fəaliyyət	1.51
62	Qumar oyunları və mərcəlmə üzrə xidmətlər	1.51

	Sektorlar	Buraxılış multiplikatorları
63	Reklam və bazarın tədqiq edilməsi sahəsində xidmətlər	1.51
64	Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobillərin və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlər	1.50
65	Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlər	1.49
66	Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlər	1.49
67	Məşğuliyyət sahəsində xidmətlər	1.47
68	Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətləri	1.42
69	Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətləri	1.38
70	Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər	1.36
71	İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətləri	1.34
72	Təhsil sahəsində xidmətlər	1.33
73	Sığorta və pensiya təminatı üzrə xidmətlərdən başqa, maliyyə fəaliyyəti üzrə xidmətlər	1.29
74	Poçt və kuryer xidmətləri	1.27
75	Məşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	1.21
76	Su nəqliyyatı xidmətləri	1.17
77	Kompüter proqramlaşdırması, məsləhət və bununla əlaqədar xidmətlər	1.16
78	Xam neft və təbii qaz	1.12
79	Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətləri	1.11
80	Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	1.10
81	Daş kömür və liqnit	1.42

5. ƏLAVƏ DƏYƏR MULTİPLİKATORLARI

Əlavə dəyər multiplikatoru iqtisadiyyatın sahələri üzrə əlavə dəyərin 1 manat artmasının ümumi iqtisadiyyat üzrə əlavə dəyərin nə qədər artacağını hesablamağa imkan verir. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün hesablanmış əlavə dəyər multiplikatorları Cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Mödelin nəticələrinə əsasən iqtisadiyyatın aşağıda qeyd edilən 10 sektorunda ən yüksək əlavə dəyər multiplikatorları müşahidə edilib: məşğuliyyət sahəsində xidmətlər (1.12); səhiyyə sahəsində xidmətlər (1.08); daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər (1.07); kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətləri (1.07); yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlər (1.06); xam neft və təbii qaz (1.06); su nəqliyyatı xidmətləri (1.05); sair nəqliyyat avadanlıqları (1.05); sair sənaye məmulatları (1.05); təhsil sahəsində xidmətlər (1.05). Bununla yanaşı ən aşağı əlavə dəyər multiplikatoru daş kömür və liqnit (0.00); digər tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər (0.15); kanalizasiya xidmətləri və tullantı suları (0.32); geyim və xəzlər (0.48); qida (yeyinti) məhsulları (0.49) istehsalı kimi sahələrdə olmuşdur.

Cədvəl 2. Əlavə dəyər multiplikatorları

	Sektorlar	Əlavə dəyər multiplikatorları
1	Məşğuliyyət sahəsində xidmətlər	1.12
2	Səhiyyə sahəsində xidmətlər	1.08
3	Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər	1.07
4	Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətləri	1.06
5	Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlər	1.06
6	Xam neft və təbii qaz	1.05
7	Su nəqliyyatı xidmətləri	1.05
8	Sair nəqliyyat avadanlıqları	1.05
9	Sair sənaye məmulatları	1.05
10	Təhsil sahəsində xidmətlər	1.05
11	Meşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	1.05
12	Balıq və sair balıqçılıq məhsulları; balıqçılıq məhsulları; balıqçılığa yardımçı xidmətlər	1.05
13	İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətləri	1.05
14	Qumar oyunları və mərcəlmə üzrə xidmətlər	1.05
15	Yaşayış üçün yerlər tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi	1.04
16	Kompüter proqramlaşdırması, məsləhət və bununla əlaqədar xidmətlər	1.04
17	Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətləri	1.04
18	Sığorta və pensiya təminatı üzrə xidmətlərdən başqa, maliyyə fəaliyyəti üzrə xidmətlər	1.04
19	Tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər; tullantılardan istifadə edilməsi xidmətləri	1.03
20	Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlər	1.03
21	Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	1.03
22	Sair fərdi xidmətlərin göstərilməsi	1.03
23	Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətləri	1.02
24	Poçt və kuryer xidmətləri	0.99
25	İçki və yeməklərin satışı üzrə xidmətlər	0.99
26	İdman, istirahət və əyləncə sahəsində xidmətlər	0.99

	Sektorlar	Əlavə dəyər multiplikatorları
27	Çap məhsulu və informasiya daşıyıcıları	0.99
28	Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlər	0.99
29	Yaşayışa təminatlı sosial xidmətlər	0.98
30	Biznesin müdafiəsinə yönəldilmiş inzibati və sair əlavə xidmətlər	0.97
31	Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobillərin və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlər	0.96
32	Sosial xidmətlər	0.96
33	Reklam və bazarın tədqiq edilməsi sahəsində xidmətlər	0.96
34	Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və oxşar xidmətlər	0.95
35	Kirayə və lizing xidmətləri	0.95
36	Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində fəaliyyət	0.94
37	Nəşriyyat xidmətləri	0.93
38	Binalar və mənzərələrin dəyişdirilməsi üzrə xidmətlər	0.93
39	Bütövlükdə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər; məcburi sosial təminat üzrə xidmətlər	0.93
40	Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular	0.92
41	Kompüter, elektron və optik məmulatlar	0.92
42	İçkilər	0.91
43	Əsas metallar	0.91
44	Tikinti və tikinti işləri	0.90
45	Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlər	0.90
46	Baytarlıq xidmətləri	0.89
47	Üzvlük Səyahət agentliklərinin və turoperatorların əvvəlcədən sifariş etmə xidməti və bununla əlaqədar xidmətlər	0.89
48	Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətləri	0.87
49	Məlumat xidmətləri	0.87
50	Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlər	0.87
51	Toxuculuq məhsulları	0.86
52	Ağac, ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	0.85
53	Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlər	0.83

	Sektorlar	Əlavə dəyər multiplikatorları
54	Mədəncixarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	0.83
55	Telekommunikasiya xidmətləri	0.82
56	Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	0.81
57	Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	0.80
58	Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlər	0.78
59	Mədəncixarma sənayesinin sair məhsulları	0.77
60	Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	0.77
61	Koks və emal edilmiş neft məhsulları	0.76
62	Metal filizləri	0.75
63	Hava nəqliyyatı xidmətləri	0.74
64	Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlər	0.71
65	Elektrik enerjisi, qaz, buxar və havanın kondisiyalaşdırılması	0.70
66	Tütün məmulatları	0.70
67	Mebel	0.70
68	Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	0.69
69	Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	0.66
70	Mərkəzi ofislərin xidmətləri; idarəetmə məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri	0.62
71	Rezin və plastik kütlə məmulatları	0.60
72	Elektrik avadanlıqları	0.60
73	Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar	0.60
74	Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	0.59
75	Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması, səsyzama və musiqi nəşrləri üzrə xidmətlər	0.59
76	Kağız və kağız məmulatları	0.58
77	Qida (yeyinti) məhsulları	0.49
78	Geyim; Xəzlər	0.48
79	Kanalizasiya xidmətləri; tullantı suları	0.32
80	Digər tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər	0.15

6. GƏLİR MULTIPLİKATORLARI

Gəlir multiplikatoru iqtisadiyyatın sahələri üzrə yaranan gəlirin hər 1 manat artmasının ümumi iqtisadiyyat üzrə yaranan gəlirlərin nə qədər artacağını hesablamağa imkan verir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün hesablanmış gəlir multiplikatorları Cədvəl 3-də göstərilmişdir. Hesablamaların nəticələrinə əsasən iqtisadiyyatın aşağıda qeyd edilən 10 sektorunda ən yüksək gəlir multiplikatorları müşahidə edilib: bütövlükdə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər; məcburi sosial təminat üzrə xidmətlər (0.86); təhsil sahəsində xidmətlər (0.83); tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər (0.83); təbii su - suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlər (0.76); elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlər (0.76); reklam və bazarın tədqiq edilməsi sahəsində xidmətlər (0.70); hüquq və mühasibat uçotu sahəsində fəaliyyət (0.69); baytarlıq xidmətləri (0.65); sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlər (0.64); məşğuliyyət sahəsində xidmətlər (0.62).

Bununla yanaşı ən aşağı əlavə dəyər multiplikatoru daş kömür və liqnit (0.00); kənd təsərrüfatı, ovçuluq və oxşar xidmətlər (0.04), balıq və sair balıqçılıq məhsulları; balıqçılıq məhsulları; balıqçılığa yardımçı xidmətlər (0.05); daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər (0.05); metal filizləri (0.05) istehsalı kimi sahələrdə olmuşdur.

Cədvəl 3. Gəlir multiplikatorları

	Sektorlar	Gəlir multiplikatorları
1	Bütövlükdə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər; məcburi sosial təminat üzrə xidmətlər	0.88
2	Təhsil sahəsində xidmətlər	0.83
3	Tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər; tullantılardan istifadə edilməsi xidmətləri	0.83
4	Təbii su; suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlər	0.76
5	Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlər	0.76
6	Reklam və bazarın tədqiq edilməsi sahəsində xidmətlər	0.70
7	Hüquq və mühasibat uçotu sahəsində fəaliyyət	0.69
8	Baytarlıq xidmətləri	0.65
9	Sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlər	0.64
10	Məşğuliyyət sahəsində xidmətlər	0.62
11	İstintaq aparılması və təhlükəsizliyin qorunması üzrə xidmətləri	0.58
12	Biznesin müdafiəsinə yönəldilmiş inzibati və sair əlavə xidmətlər	0.54
13	Kirayə və lizing xidmətləri	0.52
14	Memarlıq və mühəndislik sahəsində xidmətlər; texniki sınaq və təhlil sahəsində xidmətlər	0.52
15	Binalar və mənzərələrin dəyişdirilməsi üzrə xidmətlər	0.51
16	Səyahət agentliklərinin və turoperatorların əvvəlcədən sifariş etmə xidməti və bununla əlaqədar xidmətlər	0.49
17	Mərkəzi ofislərin xidmətləri; idarəetmə məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri	0.45

	Sektorlar	Gəlir multiplikatorları
18	Səhiyyə sahəsində xidmətlər	0.43
19	Yaşayışa təminatlı sosial xidmətlər	0.39
20	Sosial xidmətlər	0.38
21	Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətləri	0.35
22	Yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlər	0.35
23	Qumar oyunları və mərcəlmə üzrə xidmətlər	0.35
24	İdman, istirahət və əyləncə sahəsində xidmətlər	0.33
25	Sığorta və pensiya təminatı üzrə xidmətlərdən başqa, maliyyə fəaliyyəti üzrə xidmətlər	0.29
26	Kompüter proqramlaşdırması, məsləhət və bununla əlaqədar xidmətlər	0.29
27	Məcburi sosial təminat üzrə xidmətlərdən başqa, sığorta, təkrarsığorta və pensiya təminatı xidmətləri	0.28
28	Kanalizasiya xidmətləri; tullantı suları	0.26
29	Nəşriyyat xidmətləri	0.25
30	Topdan və pərakəndə satış xidmətləri; avtomobillərin və motosikletlərin təmiri üzrə xidmətlər	0.25
31	Sair nəqliyyat avadanlıqları	0.24
32	Sair sənaye məmulatları	0.24
33	Məlumat xidmətləri	0.24
34	Radioverilişlərin proqramlaşdırılması və yayımlanması üzrə xidmətlər	0.23
35	Çap məhsulu və informasiya daşıyıcıları	0.23
36	Telekommunikasiya xidmətləri	0.22
37	Maliyyə xidmətləri və sığorta xidmətləri sahəsində yardımçı xidmətlər	0.22
38	Avtomobillər, qoşqular və yarımqoşqular	0.21
39	Kompüter, elektron və optik məmulatlar	0.21
40	İçkilər	0.21
41	Əsas metallar	0.21
42	Su nəqliyyatı xidmətləri	0.20
43	Toxuculuq məhsulları	0.20
44	Elektrik enerjisi, qaz, buxar və havanın kondisiyalaşdırılması	0.19

	Sektorlar	Gəlir multiplikatorları
45	Ağac, ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar	0.19
46	Quru yol nəqliyyatı və boru kəməri ilə daşınma xidmətləri	0.19
47	Maşın və avadanlıqlar istisna olmaqla hazır metal məmulatları	0.19
48	Poçt və kuryer xidmətləri	0.18
49	Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	0.18
50	Tikinti və tikinti işləri	0.18
51	Koks və emal edilmiş neft məhsulları	0.17
52	Sair qeyri-metal mineral məmulatlar	0.17
53	Kinofilmlərin, video və televiziya proqramlarının hazırlanması, səsyazma və musiqi nəşrləri üzrə xidmətlər	0.16
54	Anbar və yardımçı nəqliyyat xidmətləri	0.16
55	Mebel	0.16
56	Tütün məmulatları	0.16
57	Əsas əczaçılıq məhsulları və əczaçılıq preparatları	0.16
58	Rezin və plastik kütlə məmulatları	0.14
59	Üzvlük təşkilatları tərəfindən göstərilən xidmətlər	0.14
60	Sair fərdi xidmətlərin göstərilməsi	0.14
61	Dəri və dəriyə oxşar məmulatlar	0.14
62	Hava nəqliyyatı xidmətləri	0.14
63	Elektrik avadanlıqları	0.14
64	Digər qruplara daxil edilməyən maşınlar və avadanlıqlar	0.14
65	Kimyəvi maddələr və kimyəvi məhsullar	0.13
66	Kağız və kağız məmulatları	0.13
67	Meşə məhsulları, ağac tədarükü və bununla əlaqədar xidmətlər	0.13
68	Geyim; Xəzlər	0.13
69	Kompüterlərin, şəxsi istifadə əşyalarının və məişət mallarının təmiri üzrə xidmətlər	0.13
70	Digər tullantıların yığılması və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər	0.12
71	Yaşayış üçün yerlər tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi	0.11

	Sektorlar	Gəlir multiplikatorları
72	İçki və yeməklərin satışı üzrə xidmətlər	0.11
73	Qida (yeyinti) məhsulları	0.08
74	Xam neft və təbii qaz	0.07
75	Mədəncixarma sənayesinə yardımçı xidmətlər	0.07
76	Mədəncixarma sənayesinin sair məhsulları	0.06
77	Metal filizləri	0.05
78	Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər	0.05
79	Balıq və sair balıqçılıq məhsulları; balıqçılıq məhsulları; balıqçılığa yardımçı xidmətlər	0.05
80	Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və oxşar xidmətlər	0.04
81	Daş kömür və liqnit	0.00

7. XÜLASƏ

Xərclər Buraxılış modelləri iqtisadi təhlil aləti kimi geniş yayılmışdır. Digər modellərdən fərqli olaraq bu modelin tətbiqi nisbətən asandır. Eləcə də alınan nəticələr də daha asan izahı edilə bilər. Bu məqalədə qısa olaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün buraxılış, əlavə dəvər və gəlir multiplikatorları hesablanmışdır. Hesablama zamanı Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən hazırlanan ən son xərclər buraxılış cədvəlləri istifadə edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə ən yüksək buraxılış multiplikatorları ağac, ağac və mantar materialları, mebeldən başqa, samandan və hörgü materiallarından məmulatlar; kağız və kağız məmulatları; elektrik avadanlıqları; geyim və xəzlər; rezin və plastik kütlə məmulatları; dəri və dəriyə oxşar məmulatlar; mebel; tütün məmulatları; qida (yeyinti) məhsulları istehsalı sahələrində müşahidə edilir. Digər tərəfdən isə, ən yüksək əlavə dəyər multiplikatorları məşğuliyyət sahəsində xidmətlər; səhiyyə sahəsində xidmətlər; daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər; kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətləri; yaradıcılıq, incəsənət və əyləncə sahəsində xidmətlər; xam neft və təbii qaz; su nəqliyyatı xidmətləri; sair nəqliyyat avadanlıqları; sair sənaye məmulatları; təhsil sahəsində xidmətlər sahəsində müşahidə edilir. Gəlir multiplikatorları üzrə isə ən yüksək göstəricilərə bütövlükdə cəmiyyətə təqdim olunan dövlət idarəetməsi və müdafiə sahəsində xidmətlər; məcburi sosial təminat üzrə xidmətlər; təhsil sahəsində xidmətlər; tullantıların yığılması, təmizlənməsi və ləğv edilməsi üzrə xidmətlər; təbii su - suyun təmizlənməsi və təchizatı üzrə xidmətlər; elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlər; reklam və bazarın tədqiq edilməsi sahəsində xidmətlər; hüquq və mühasibat uçotu sahəsində fəaliyyət; baytarlıq xidmətləri; sair peşəkar, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində xidmətlər; məşğuliyyət sahəsində xidmətlər kimi sahələrdə rast gəlinmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Abbasov, C., Yusifov, M. "Büdcə xərcləri və xərclər buraxılış modeli". İşçi məqalələr siyahısı. Bakı: 01/2015, 8 s.

<https://uploads.cbar.az/assets/1b3f25b9eb324187c2f4fd063.pdf>

Həsənlı, Y. "Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin modelləşdirilməsi". Bakı: 2011, 174 s.

Leontief, Wassily. "Environmental Repercussions and the Economic Structure: An Input-Output Approach". The Review of Economics and Statistics, Vol. 52, No. 3 (Aug., 1970), pp. 262-271.

<http://www.jstor.org/stable/1926294>

INPUT-OUTPUT MODEL AND MULTIPLIER EFFECTS FOR THE AZERBAIJANI ECONOMY

Prof. Dr. Vusal GASIMLI,
Ph.D. Rashad HUSEYNOV

ABSTRACT

Input Output model is a powerful economic tool for assessing the impact of changes on sectors of the economy on the economy as a whole. The main advantage of this type model is its relative ease of application. This article computes various multiplier effects for the Azerbaijani economy using the latest statistics, which contain important information for decision makers in both academic and economic policy.

Keywords: Azerbaijan, Input-output model, multiplier effects, economic growth

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 07.04.2022

Çapa qəbul olunub: 11.05.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

**RUSİYA-UKRAYNA
MÜNAQİŞƏSİNDƏN İRƏLİ GƏLƏN
ÇAĞIRIŞLAR FONUNDA
AZƏRBAYCANIN KƏND
TƏSƏRRÜFATI VƏ ƏRZAQ
MƏHSULLARI İLƏ TƏMİNATININ
GÜCLƏNDİRİLMƏSİ VƏ
İXRAC BAZARLARININ
DİVERSİFİKASIYASI
MƏSƏLƏLƏRİ
№ 2 (3)**

**i.ü.f.d Firdovsi FİKRƏTZADƏ,
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru,
İqtisadi İslahatlar ETİ-nin doktorantı**

Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar fonunda Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri

İ.ü.f.d Firdovsi FİKRƏTZADƏ,
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru,
İqtisadi İslahatlar ETİ-nin doktorantı

XÜLASƏ

Rusiya və Ukrayna Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə xarici ticarətində əhəmiyyətli paya malikdir. Bu ölkələr arasında münaqişənin uzanmasının Azərbaycanın müvafiq ərzaq məhsulları ilə təminatına və aqrar məhsulların ixracına bir sıra potensial təsirləri yarana bilər. Bu məqalədə də Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar nəzərə alınmaqla Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının daha da gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri ilə bağlı orta və uzunmüddətli dövrü əhatə edən məsələlər araşdırılmışdır. Müəllif tərəfindən orta və uzunmüddətli dövrdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsulları, xarici ticarət, idxal, ixrac, diversifikasiyası.

GİRİŞ

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə xarici ticarətində Rusiya və Ukrayna əhəmiyyətli paya malikdir. Xüsusilə də Rusiya Azərbaycandan ixrac olunan kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üçün əsas bazardır.

Regionda hərbi-siyasi vəziyyətin gərginləşməsinin, təbii olaraq, Azərbaycanın müvafiq ərzaq məhsulları ilə təminatına və aqrar məhsulların ixracına bir sıra potensial təsirləri vardır. Bu baxımdan müvafiq kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxalın əvəz edilməsi tədbirlərinin intensivləşdirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası çağırışları Rusiya-Ukrayna münaqişəsi fonunda daha da aktuallaşmışdır.

Əslində, ölkənin bir sıra kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları (xüsusilə də buğda, bitki yağları xammalı, şəkər xammalı, yem xammalı və s.) üzrə yerli istehsalın artırılması, habelə ilkin kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında mütləq üstünlük təşkil edən MDB ölkələrindən kənar bazarlar hesabına diversifikasiyası Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən əvvəl də geniş müzakirə olunan məsələlər idi. Bununla bağlı aparılan təhlillər göstərirdi ki, müvafiq məhsullar üzrə həm idxaldan asılılığın, həm də məhdud coğrafiyada ixrac bazarından asılılığın təbii resursların məhdudluğu, logistika imkanları və formalaşmış bazar şərtləri kimi bir sıra obyektiv səbəbləri də mövcuddur.

Bu baxımdan regionda baş verən münaqişə ilə bağlı yaranan böhranın daha da kəskinləşdirdiyi çağırışlara qarşı həm də yuxarıda qeyd olunan obyektiv səbəblər kontekstində uzunmüddətli baxış müəyyən olunmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya bazarında müxtəlif səbəblərdən baş verən böhranlar daimi prosesdir və nisbi olaraq qısamüddətli dövrü əhatə edir. Buna görə də qısamüddətli böhran dövrünün çağırışları altında uzunmüddətli inkişaf perspektivləri ilə əlaqələndirilməyən və mövcud potensialı tam şəkildə nəzərə almadan hansısa yanaşmanın və ya müvafiq qərarların qəbul olunması arzuolunmaz nəticələr verə bilər.

Eyni zamanda, onu da nəzərə almalıyıq ki, ölkədə 30 ilə yaxın bir dövr ərzində həm aqrar sahədə, həm qida sənayesində, həm də müvafiq təchizat sahələrində istehsal və xidmət fəaliyyətləri tam olaraq özəl sektor tərəfindən həyata keçirilir. Bu dövr ərzində ölkədə bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında formalaşan dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən dövlət dəstəyi mexanizmləri də özəl sektorun ehtiyacları əsasında mütəmadi şəkildə təkmilləşdirilib və bu

proses hazırda da davam edir. Yəni kifayət qədər uzunmüddətli dövr ərzində, hansısa ərzaq məhsulunun yerli istehsalının həcmnin daxili tələbata uyğun səviyyəyə çatmaması, yaxud da ixrac bazarlarımızın daha geniş coğrafiyanı əhatə etməməsi kimi məsələlərə, həm də özəl sektorun nöqteyi-nəzərindən yanaşılmalıdır.

Qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla bu məqalədə Rusiya-Ukrayna münaqişəsindən irəli gələn çağırışlar da nəzərə alınmaqla Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə təminatının daha da gücləndirilməsi və ixrac bazarlarının diversifikasiyası məsələləri ilə bağlı orta və uzunmüddətli dövrü əhatə edən məsələlər əhatə olunmuşdur.

MÜNAQİŞƏNİN DÜNYA ƏRZAQ BAZARINA TƏSİRİ

Məlum olduğu kimi, Rusiya və Ukrayna bir sıra kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə qlobal bazarda əhəmiyyətli paya malikdirlər. Rusiya və Ukrayna dünyada ciddi payı olan taxıl və günəbaxan istehsalçılarıdır, xüsusilə region bazarında soyanın əsas təchizatçılarıdır. Günəbaxan yağının qlobal ixracının 80%-i, buğda ixracının 29%-i, qarğıdalı ixracının 19%-i, quş əti ixracının 4%-i, soya və soya şrotunun 3-4%-i, həmçinin gübrə ixracının 16%-i bu ölkələrin payına düşür (üstəlik Belarus da qlobal gübrə bazarında əhəmiyyətli paya malikdir).

Buna görə də, regiondakı hərbi-siyasi vəziyyətin təsiri ilə Rusiya və Ukraynanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə istehsal və ixracında qeyri-sabitliyin yaranması, habelə formalaşmış logistika şəbəkələrinin fəaliyyətində pozuntuların yaranması bütün dünyada müvafiq məhsulların qiymətinin daha da bahalaşmasını şərtləndirmiş, xüsusilə qlobal buğda bazarında kəskin böhran baş vermişdir.

Qeyd edək ki, 2007-2008-ci illərdəki qlobal maliyyə böhranı dövründə dünya buğda bazarında da yaşanan nisbətən qısamüddətli böhrandan sonrakı dövrlər ərzində kiçik istisnalar olmaqla 2021-ci ilə qədər ciddi böhran baş verməmişdir. 2007-ci ilin sentyabr ayından başlayaraq dünya bazarında buğdanın qiymətində baş verən kəskin artım, 2008-ci ilin fevral-mart aylarında o dövr üçün tarixi rekord olan 390-400 ABŞ dolları/ton səviyyəsinə qədər yüksəlmiş, lakin aprel ayından etibarən qiymətlər enməyə başlamış, oktyabr ayında böhrandan əvvəlki səviyyəyə qədər azalmışdır [11].

2020-ci ildən etibarən COVID-19 pandemiyası səbəbindən tətbiq edilən karantin rejimlərinə görə təchizat zəncirlərində baş verən pozulmalar, üstəlik iqlim dəyişikliyinə yaratdığı fəsadlara görə əsas ixracatçı ölkələrdə istehsal göstəricilərinin azalması səbəbindən, xüsusilə də 2021-ci ilin əvvəlindən başlayaraq dünya buğda bazarında qiymət artımı baş verdi. Ən böyük buğda ixracatçısı Rusiyanın müvafiq ixraca tətbiq etdiyi məhdudlaşdırıcı tədbirlərə görə qiymət artımı ardıcıl şəkildə davam etdi. Dünyanın ən böyük ixracatçıları qrupuna daxil olan Rusiya ilə Ukrayna arasında baş verən münaqişə səbəbindən isə qlobal bazarda buğdanın ixrac qiymətləri qısa müddət ərzində 2022-ci ilin fevral ayındakı 320-340 ABŞ dolları/ton səviyyəsindən martın əvvəlində, xüsusilə də ABŞ birjalarında füçers müqavilələri üzrə 530-540 ABŞ dolları/ton səviyyəsinə qədər yüksəldi. Yeni məhsul mövsümünün başladığı dövrdə, yəni iyun ayında buğda qiymətləri hələ də 400-450 ABŞ dolları/ton civarında oldu.

Dünyanın əsas günəbaxan istehsalçıları olan Rusiya və Ukrayna arasındakı konflikt fonunda son aylarda günəbaxan yağının da qiyməti kəskin bahalaşmış. Əvvəlki aylarda bahalaşma əsasən təklifin azalması ilə bağlı olsa da, may-iyun aylarında günəbaxan yağının qlobal kotirovkaları son rekord səviyyələrdən düşüb. Bu, logistik çətinliklər səbəbindən Ukraynada ehtiyatların artmaqda davam etməsi ilə əlaqədar olub.

İyunun 23-nə olan məlumata görə, günəbaxan yağının iyul tədarükünün qiyməti (FOB Qara Dəniz limanları) 1590 dollar/ton olub [6]. Lakin qiymətlərin yenidən artacağını təxmin etmək olar. Belə ki, Rusiya iyulun 1-dən günəbaxan yağının ixrac rüsumunu tona 525 dollardan 560 dollara qaldıracaq. İyulda günəbaxan yağının indikativ qiyməti də 1750 dollar/tondan 1800 dollar/tona yüksələcək. Bununla yanaşı, Rusiya yayın sonuna qədər günəbaxan yağının ixrac kvotasını 400 min ton artırmaq niyyətindədir. Sentyabrın 1-dək davam edəcək kvotanın hazırkı həcmi 1,5 milyon tondur [7].

Həmçinin proqnozlara görə, bu il Rusiyada günəbaxan istehsalı ötən illə müqayisədə 400 min ton azalaraq 15,25 milyon ton təşkil edəcək.

Baxmayaraq ki, Ukrayna 2021/22 mövsümünün əvvəlindən (1 sentyabr) bu il iyunun 20-dək təxminən 895 min ton günəbaxan ixrac edib və bu, 2020/21 mövsümünün 10 ayı ilə müqayisədə 5 dəfə çoxdur, bu ölkədə də günəbaxan istehsalı xeyli azalacaq. Belə ki, Ukrayna bu il 4,7 milyon hektar sahədə günəbaxan əkib ki, bu da ötən ilin əkini ilə müqayisədə 29% azdır. İlk qiymətləndirmələrə görə, bu il ölkədə günəbaxan istehsalı təxminən 10 milyon ton olacaq ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 39% az olmaqla son 10 ilin ən minimum məhsulu ola bilər [8].

Dünya Bankının hesabatına görə, 2022-ci ilin 1-ci rübündə qlobal gübrə qiymətləri ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 10% artıb. Lakin ilin sonuna kimi bu segmentdə 70% səviyyəsində qiymət artımı gözlənilir. Belə dinamika istehsal xərclərinin artması, geosiyasi amillər və Çində ticarət məhdudiyətləri ilə şərtləndirilir [9]. Habelə Rusiya və Belarus gübrələri üçün dünya bazarına ixrac logistikası çətinləşib, digər istehsalçı ölkələrdə isə gübrə enerji daşıyıcılarının qiyməti artdığına görə bahalaşır.

Baxmayaraq ki, Rusiya gübrəsinin ixracı birbaşa sanksiyalar altında deyil, cari ilin yanvar-aprel aylarında bu ölkədən mineral gübrə ixracı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 19% azalıb, aprel ayında isə azalma daha çox - 41% olub [10].

AZƏRBAYCANIN ƏRZAQ MƏHSULLARI İLƏ TƏMİNATINA TƏSİRLƏR

2021-ci ildə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə idxalının 773,4 milyon dolları və ya təqribən 35%-i Rusiyanın, 236,5 milyon dolları və ya təqribən 11%-i Ukraynanın payına düşüb.

Cədvəl 1.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsulları və gübrə idxalında Rusiya və Ukraynanın payı (2021-ci il)

İdxalda əsas məhsullar	Rusiyanın payı	Ukraynanın payı	Cəmi
Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları - cəmi	34.8%	10.6%	45.4%
Buğda	95.0%	-	95.0%
Xam günəbaxan yağı	99.9%	-	99.9%
Hazır günəbaxan yağı	90.1%	2.2%	92.3%
Qarğıdalı dənisi	54.0%	2.6%	56.6%
Qarğıdalı yağı	49.1%	1.6%	50.7%
Quş əti	17.0%	66.0%	81.0%
Kartof	15.6%	1.9%	17.5%
Soya şrotu	11.0%	26.0%	37.0%
Soya paxlası	-	53.0%	53.0%
Süd məhsulları	11.0%	13.6%	24.6%
Siqaret	17.3%	82.0%	99.3%
Mineral gübrə	70.0%	0.5%	70.5%

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi[4].

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycana bir sıra ərzaq məhsullarının idxalında Rusiya və Ukrayna dominant mövqeyə malikdir. Bu məhsullardan xüsusilə buğda, günəbaxan və qarğıdalı yağı (həmçinin xammalı) idxalında Rusiya və Ukraynadan asılılıq ciddi şəkildə olmaqla yanaşı, bütövlükdə ölkənin bu məhsullar üzrə özünü təminatmə səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır. Quş əti, kartof və süd məhsulları üzrə isə ölkənin özünü təminatməsi məqbul səviyyədə olduğundan, bu məhsullar üzrə Rusiya və Ukraynadan asılılıq ciddi bir əhəmiyyət kəsb etmir. Həmçinin ölkənin

özünü təminatmə səviyyəsinin aşağı olduğu soya xammalı ilə təminatda daha çox Cənubi Amerika ölkələri əsas paya malikdir.

Rusiya-Ukrayna münaqişəsinin təsiri ilə qlobal ərzaq bazarında böhranın daha da dərinləşməsindən keçən dövr ərzində Azərbaycanın idxaldan asılı olduğu məhsullar üzrə təminatında ciddi bir problem yaranmadı. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2022-ci ilin birinci rübünün yekunlarına həsr olunan müşavirədə hökumət rəsmilərinin məruzələrində qeyd olunduğu kimi, ölkədə əsas ərzaq məhsulları üzrə kifayət qədər ehtiyatların formalaşdırılması təmin olundu [1].

Qeyd edək ki, bu ehtiyatların formalaşdırılması prosesi dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizminə əsaslanmaqla, qida sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarlara dövlət tərəfindən müvafiq dəstəyin verilməsi hesabına həyata keçirildi. Həmçinin minimum istehlak səbətinə daxil olan, əhali tərəfindən gündəlik istifadə olunan 12 əsas məhsul üzrə həm qiymətlərin, həm də anbarlardakı ehtiyatların gündəlik monitorinqi aparılmaqla yanaşı, bu məhsulların ixracının "Minimum istehlak səbətinin tərkibinə daxil olan bir sıra əsas ərzaq mallarının və onların istehsalında istifadə olunan malların ölkə ərazisindən aparılmasının tənzimlənməsinə dair tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 103 nömrəli Qərarına əsasən tənzimlənməsi mexanizmi də yaradıldı. Qərara əsasən 28 qrup ərzaq mallarının və onların istehsalında istifadə olunan malların gömrük ərazisindən aparılması ölkədə mövcud olan ehtiyatlar və əhalinin müvafiq mallarla qısamüddətli dövrdə təminatı ilə bağlı proqnoz əsas götürülməklə yalnız İqtisadiyyat Nazirliyinin rəyi əsasında həyata keçirilə bilər [2].

Eyni zamanda, qlobal ərzaq bazarında yaşanan böhran, o cümlədən ərzaq qiymətlərində baş verən bahalaşmanın mənfi təsirlərinin qismən də olsa kompensasiyası məqsədilə ölkəyə idxal olunan bir sıra ərzaq məhsullarının və xammalların gömrük rüsumundan azad edilməsi [5], xüsusilə də müvafiq məhsulların idxalının ƏDV-dən azad olunması [3] ilə bağlı qərarlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şübhəsiz ki, qlobal ərzaq bazarında yaşanan böhran, o cümlədən ərzaq qiymətlərində baş verən bahalaşma ölkəmizdə də ərzaq qiymətlərindəki artıma öz təsirlərini göstərdi. Bununla belə, müasir dövrdə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən ərzaq təhlükəsizliyinin konsepsiyasının 3 elementindən biri olan ölkədə ərzağın fiziki mövcudluğu tələbinin qlobal ərzaq böhranı şəraitində də təmin edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qiymətlərin artımı şəraitində əhalinin bütün qruplarının ərzağa iqtisadi əlyetərliliyi məsələsi, yəni FAO-nun yanaşmasına görə ərzaq təhlükəsizliyi üzrə digər bir element isə əhalinin sosial müdafiəsi tədbirlərinin effektivliyinin təhlili əsasında müəyyən olunur.

Ümumiyyətlə 2022-ci ildə həm də Rusiya-Ukrayna münaqişəsinin təsiri ilə kəskinləşən qlobal ərzaq böhranı şəraitində yaşanan təcrübə göstərdi ki, yerli istehsal potensialının gücləndirilməsi ilə yanaşı, ölkədə ərzaq məhsulları ehtiyatlarının saxlanması üzrə infrastrukturun mövcudluğu və qida sənayesi üzrə yaradılan baza da ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, torpaq resurslarının məhdudluğu və təbii-iqlim şərtlərinin əlverişli olmaması səbəbindən yerli fermerlər tərəfindən zəruri həcmdə və ya keyfiyyətdə, həmçinin sərfəli qiymət şərtlərinə uyğun səviyyədə ölkədə istehsal oluna bilməyən buğda, şəkər və bitki yağları xammalı, yem xammalı və s. məhsullar daha əlverişli şərtlərlə idxal olunaraq ehtiyatlar yaradılır, emal olunur və hətta ixrac edilir.

Yəni ölkənin iqtisadi gücü, o cümlədən istehlak gücü yetərli olarsa hətta ən böhranlı şəraitdə belə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi təmin edilmiş olur.

AZƏRBAYCANDAN KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ İXRACINA TƏSİRLƏR

2021-ci ildə **Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə ixracının 591.2 milyon dolları və ya 53%-i Rusiyanın, 20.7 milyon dolları və ya 1.9%-i Ukraynanın payına düşüb.**

Cədvəl 2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ixracında Rusiya və Ukraynanın payı (2021-ci il)

İxracda əsas məhsullar	Rusiyanın payı	Ukraynanın payı	Cəmi
Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları - cəmi	53.5%	1.9%	55.4%
meyvə-tərəvəz	87.0%	2.3%	89.3%
o cümlədən			
faraş kartof	96.0%	2.6%	98.6%
pomidor	98.3%	0.5%	98.8%
alma	97.0%	0.1%	97.1%
xurma	93.0%	6.7%	99.7%
nar	91.0%	6.7%	97.7%
fındıq ləpəsi	43.4%	0.2%	43.6%
çay	4.7%	24.8%	29.5%

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi [4].

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ixracında (xüsusilə də faraş tərəvəz və meyvə məhsulları üzrə ixracda) Rusiya böyük paya malikdir (kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları qrupunda əhəmiyyətli paya malik olan fındıq və pambıq xammalı, habelə bitki yağları və şəkər ixracında digər ölkələrin payının yüksək olmasına görə bu qrup üzrə ümumi ixracda Rusiyanın payı təqribən 54% təşkil edir).

Qeyd edək ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracında Rusiya bazarının payının yüksək olması, tarixi ənənələrlə yanaşı, həm də digər 2 obyektiv səbəbə görədir: i) Rusiya dünyanın ən böyük kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları idxalatçısı olan ölkələrdən biridir [12] (Rusiya müvafiq məhsulların idxalının həcminə görə dünya üzrə 13-cü ölkədir, o cümlədən tərəvəz üzrə 13-cü, meyvə üzrə 7-ci böyük idxalatçı ölkədir); ii) kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracı üzrə kifayət qədər cəlbedici olan Rusiya bazarına Azərbaycandan ixrac həm də logistika baxımından sərfəlidir.

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə ixracda o cümlədən, müvafiq sahədə Azərbaycanla oxşar ixrac strukturu olan Özbəkistanın ixracında region ölkələri üstün paya malikdir. Məsələn, aparılan təhlillər göstərir ki, Özbəkistanın tərəvəz ixracında digər qonşu ölkələr olan Qazaxıstan 20%, Pakistan 19%, Çin 13%, Əfqanıstan 11%, Qırğızıstan 9% paya malik olmaqla, Rusiya 17% paya malikdir. Oxşar olaraq Özbəkistanın meyvə ixracında isə Qazaxıstan 28%, Qırğızıstan 24%, Çin 3%, Ukrayna 2% paya malik olmaqla, Rusiya 32% paya malikdir.

Göründüyü kimi, Özbəkistanın digər qonşu ölkələrə ixrac imkanının olması bu ölkəni dünyanın ən böyük bazarlarından biri olan Rusiya bazarından ixrac asılılığını azaltmağa imkan verir. Özbəkistandan fərqli olaraq Azərbaycanın digər qonşu ölkələri olan Gürcüstanın bazarı kiçikdir (bu bazarda Türkiyə və İran da aktiv iştirak edir), İranla Azərbaycanın aqrar sahədə idxal-ixrac strukturu oxşardır, Ermənistanla sülh müqaviləsi bağlanmayıb, həm də bu bazar da çox kiçikdir. Başqa sözlə, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında dünyanın ən böyük bazarlarından biri olan qonşu Rusiya bazarının payının yüksək olmasının obyektiv səbəbləri də vardır. Xüsusilə də özəl sektorun nümayəndələri ilə aparılan müzakirələr göstərir ki, iqtisadi siyasət qərarları mütəxəssisləri və ya müstəqil ekspertlərdən fərqli olaraq, onlar Rusiya bazarını həm qiymət, həm də xüsusilə logistika baxımından daha sərfəli bazar hesab edirlər. Yəni hər il milyonlarla dollar həcmində məhsul ixrac edən sahibkarların, ixrac prosesinin oyunçularının hələ ki, Rusiyadan kənar ixrac bazarına daxil olmaqla bağlı ciddi bir təşəbbüsləri (epizodik hallar

istisna olmaqla) müşahidə olunmur. Hələ əksinə, yenə də iqtisadi siyasət qərarları mütəxəssisləri və müstəqil ekspertlərin Yaxın Şərq, Körfəz bazarlarına daxil olmaqla bağlı çağırışlarından / istəklərindən fərqli olaraq, yerli sahibkarların müraciətləri / istəkləri əsasında bu bazarlardakı əsas iştirakçılardan olan Türkiyə və İrandan Azərbaycana tərəvəz idxalına ciddi məhdudiyət qoyulub, yəni ki, yerli sahibkarlar heç daxili bazarda belə bu ölkənin məhsulları ilə rəqabət aparmırlar. Aydın məsələdir ki, daha çox bazarlara çıxış, qlobal bazara daha geniş inteqrasiya, yəni bizim üçün aktual olan ixrac bazarlarının diversifikasiyası prosesi qarşılıqlı olaraq daxili bazarın da sərt qorunması siyasətinə tamamilə fərqli yanaşma tələb edir. Qeyd edilənlərlə yanaşı, istənilən halda orta və uzun müddətli dövr üçün Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixrac coğrafiyasının genişləndirilməsi, bununla yanaşı həm də ixracın strukturunun məhsullar üzrə diversifikasiyası aktualdır. Hesab edirik ki, ixracın strukturunun məhsullar üzrə diversifikasiyası bazarların coğrafi strukturunun da genişləndirilməsində müsbət təsirə malik olacaq.

TÖVSIYƏLƏR

Ərzaq təminatının dayanıqlılığının daha da artırılması ilə bağlı aşağıdakı istiqamətlərdə görülən tədbirlərin intensivləşdirilməsinə ehtiyac var:

■ Ölkənin xüsusilə buğda, bitki yağları xammalı, yem xammalı və şəkər xammalı ilə özünütəminatmə səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi üçün kiçik və orta təsərrüfatların dəstəklənməsi siyasəti davam etdirilməklə yanaşı, iri təsərrüfatların malik olduğu resursların səfərbər olunması üçün yeni təşviq mexanizmlərinin yaradılması. Bu çərçivədə xüsusilə müasir (pivot) suvarma sistemlərinin təqribən 200 min hektara qədər genişləndirilməsi aktualdır;

■ Yem xammalı və əlavələrinin, gübrələrin, toxumların və digər müvafiq istehsal vasitələrinin idxalına və satışına vergi güzəştlərinin verilməsi siyasətinin orta müddətli dövr ərzində davam etdirilməsi;

■ Buğda ehtiyatlarının stabil və çevik şəkildə olması üçün bu ehtiyatların dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında yaradılması, həmçinin idxal mənbələrinin əhəmiyyətli paya malik olduğu yem xammalı üzrə də ehtiyatların yaradılmasının təşviq edilməsi;

■ Ölkədə buğda ilə yanaşı kartof, soğan və süd üzrə tədarük-intervensiya mexanizminin formalaşdırılması, həmçinin kartof və qismən də soğan ehtiyatlarının yaradılması üçün özəl sektor tərəfindən soyuducu anbarların qurulmasının təşviqi siyasətinin davam etdirilməsi.

Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracın diversifikasiyası məqsədilə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var:

■ Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracın strukturunun məhsullar üzrə də diversifikasiyasında iki istiqamət nəzərə alınmaqla: i) ixrac yönümlü istehsal sahələri kimi ölkənin dünya bazarında əhəmiyyətli paya malik olduğu fındıq, nar və xurma (karalyok) istehsalının artırılması; qurudulmuş və dondurulmuş meyvə-tərəvəz istehsalının artırılması;

■ Dünya təcrübəsi, habelə ölkəmizin aparıcı rolu ilə formalaşan regional logistika infrastrukturunu nəzərə alınmaqla, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında digər böyük region ölkəsi kimi Türkiyə ilə yeni əməkdaşlıq formatının yaradılması imkanlarına baxılması (məsələn, MDB ölkələri ilə olduğu kimi, Azad Ticarət Sazişi rejiminin tətbiq olunması);

■ Avropa və Körfəz bazarlarına ixracın təşviq edilməsi məqsədilə bu bazarların tələbinə uyğun sertifikatlaşdırmanın təmin edilməsi üçün institusional sistemin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, müvafiq sertifikatlaşmaya dəstək mexanizminin yaradılması.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə bu ilin birinci rübünün yekunlarına həsr olunan müşavirə keçirilib
<https://president.az/az/articles/view/55780>
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin "Minimum istehlak səbətinin tərkibinə daxil olan bir sıra əsas ərzaq mallarının və onların istehsalında istifadə olunan malların ölkə ərazisindən aparılmasının tənzimlənməsinə dair tədbirlər haqqında" Qərarı
<https://e-qanun.az/framework/49310>
3. "İdxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilən xammal və materialların siyahısı"nın təsdiqi və "İdxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilən xammal və materialların siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 2 noyabr tarixli 1654 nömrəli Fərmanının ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
<https://president.az/az/articles/view/56600>
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi.
<https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haqqinda>
5. "Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı.
<https://e-qanun.az/framework/2762>
6. <https://www.oilworld.ru/analytics/futureprice/331144>
7. <https://agrosektor.kz/agriculture-news/rossiya-namerena-velichit-kvotu-na-vyvoz-podsolnechnogo-masla-na-400-tysyach-tonn-do-konca-leta.html>
8. <https://www.apk-inform.com/ru/news/1527659>
9. https://1prime.ru/state_regulation/20220511/836865404.html
10. <https://www.forbes.ru/biznes/466525-pocemu-padaet-eksport-ne-popavsih-pod-sankcii-rossijskih-udobrenij>
11. <https://www.indexmundi.com/>
12. www.trademap.org

STRENGTHENING AZERBAIJAN'S SUPPLY OF AGRICULTURAL AND FOOD PRODUCTS AND DIVERSIFICATION OF EXPORT MARKETS FOLLOWING THE CHALLENGES ARISING FROM THE RUSSIA-UKRAINE CONFLICT

Firdovsi FİKRETZADE

SUMMARY

Russia and Ukraine have a significant share in Azerbaijan's foreign trade in agricultural and food products. The prolongation of the conflict between these countries may have a number of potential effects on Azerbaijan's provision of relevant food products and the export of agricultural products. Challenges arising from the Russia-Ukraine conflict are also taken into account in this article. In accordance with this, medium and long-term issues related to the further strengthening of Azerbaijan's supply of agricultural and food products and the diversification of export markets were investigated. The author puts forward proposals regarding the strengthening of Azerbaijan's supply of agricultural and food products and diversification of export markets in the medium and long term.

Keywords: *agriculture, food products, foreign trade, import, export, diversification..*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 07.06.2022

Çapa qəbul olunub: 01.07.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

№ 2 (3)

Nicat HACIZADƏ
"Bir Pəncərə" İxrac Dəstək Mərkəzinin
rəhbəri

Türkiyə-Azərbaycan ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

Nicat HACIZADƏ,
"Bir Pəncərə" İxrac Dəstək Mərkəzinin rəhbəri

XÜLASƏ

Türkiyə və Azərbaycan arasında xarici ticarət münasibətləri 1992-ci ildən başlamışdır. Müvafiq zamandan başlayan ticarət münasibətlərinə 2016-cı ildən etibarən enerji təhlükəsizliyi də töhfə verməmişdir. Azərbaycanın ixracında əsaslı rol oynayan qaz ixracında Türkiyə Cümhuriyyətinin payı artmaqdadır. Habelə, Türkiyə Azərbaycanın xarici ticarət münasibətlərində yalnız ən çox enerji idxal edən ölkə deyil, həmçinin əsas qeyri-neft ixracında yüksək paya malikdir. İki ölkə arasındakı xarici ticarət əməliyyatlarında Azərbaycanın payının yüksək olmasının yeganə səbəbi enerji ilə əlaqədardır. Habelə, bu göstərici Azərbaycanın əmtəə nöqtəyi-nəzərdən aşağı diversifikasiyaya malik olmasının təzahürüdür.

Açar sözlər: *Türkiyə, Azərbaycan, ixrac, enerji, qeyri-neft, şaxələndirmə*

GİRİŞ

Tarixi köklərə dayanan Türkiyə və Azərbaycan əlaqələri son illər dərin və davamlı inkişaf xarakteri daşıyır. İqtisadi və ticari nöqtəyi-nəzərdən regionda geniş əlaqələrə malik hər iki ölkə arasında müşahidə edilən tərəfdaşlıq ötən hər ilə nisbətdə yüksəliş istiqamətində davam edir. Dünyanın 60% əhalisini, 80%-lik iqtisadiyyatını, 75%-lik global ixracını özündə cəmləşdirən 20-lik (G20) [18] iqtisadiyyatlarının tərkib hissəsində yer alan Türkiyə Respublikası regional iqtisadi güc kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının da inkişafında önəmli paya sahibdir. Türkiyə Respublikası tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiya 2019-2021-ci illər ərzində artım sürəti ilə davam edir. 2019-cu ildə Türkiyə investorları tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına 571 milyon ABŞ dolları, 2020-ci ildə isə 0,2% artımla 578 milyon ABŞ dolları sərəməyə qoyulub. Covid-19 pandemiyasının əhatə dairəsinin 2020-ci ildə genişlənməsi şəraitində Türkiyə investorları tərəfindən kapital qoyuluşları artmışdır. Qeyd edilən sərmayələr Azərbaycana qoyulan investisiya tərkibində 12,8% payla Böyük Britaniyadan sonra ikinci yerdə qərarlaşıb. Azərbaycan investorları üçün Türkiyə iqtisadiyyatı cəlbedici xarakter daşımaqda davam edir. Statistik göstəricilərə əsasən, Azərbaycanın investisiya qoyuluşunda Türkiyə Respublikası lider ölkədir. 2019-cu ildə Azərbaycanın xarici ölkə iqtisadiyyatlarına sərmayə qoyuluşu 2,6 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, 32,3% pay ilə Türkiyə Respublikası lider ölkə olmuşdur. Xüsusilə, Azərbaycanın nəhəng dövlət şirkəti tərəfindən qoyulan kapital ümumi investisiyanın böyük hissəsini təşkil edir. İnvestisiya fəaliyyəti ilə birgə xarici ticarət əlaqələrində də iki ölkə arasında yüksək dövrüyyə mövcuddur. Hər iki ölkənin dövlət rəhbərlərinin mütəmadi görüşləri zamanı ticarət dövriyyəsində qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmaq istiqamətində geniş müzakirələr aparılır. 25 fevral 2020-ci il tarixində Türkiyə Prezidentinin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı xarici ticarət dövriyyəsinin 15 milyard ABŞ dollarına çatdırılması hədəflənmişdir. Səfər çərçivəsində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 13 sənəd imzalanmışdır ki, 7-si iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsini əhatə edirdi. Türkdilli dövlətlər arasında ən yüksək milli gəlirə sahib olan Türkiyə Respublikası həmin ölkələrlə də geniş ticarət əlaqələrinə malikdir. İqtisadi Mürəkkəblik İndeksində görə dünyanın 29-cu ən çox şaxələnmiş iqtisadiyyatına və ixracına malik olan Türkiyənin xarici ticarət diversifikasiyası müzakirə mövzudur. Abdüllatif Çeviker Türkiyənin ixrac diversifikasiyasının iqtisadi artıma təsirləri mövzusunda apardığı təhlildə Aktaş (2009), Demirhan (2005), Karagöl və Serel (2005), Karagöz və Şen (2005), Şimşek (2003) və Tuncerin (2002) tədqiqatlarına istinad edərək Türkiyədə şaxələndirmənin iqtisadi artıma təsirlərinin mövcud olması qənaətinə gəlmişdir.

Təhlil əsasında aparılan hesablama 1962-2008-ci illəri əhatə etmişdir. Tədqiqatçılar tərəfindən əldə edilən qənaətə görə Türkiyədə ixracın şaxələndirilməsinin sürəti ilə böyümənin sürəti arasında müsbət korelasiya vardır. Buna baxmayaraq, Türkiyədə istehsal edilən mal və məhsullarda idxal asılılığı mövcuddur. Türkiyənin xarici ticarət balansındakı kəsir makroiqtisadi volatillik yaratdığı üçün uzun illərdir müzakirə mövzudur. Resursla zəngin türkdilli ölkələrdə ixrac diversifikasiyasına toxunan Dr. Bayramov Hirschman indeksi əsasında apardığı qiymətləndirməyə əsasən, Azərbaycanın ixrac diversifikasiya əmsalının aşağı olduğunu bildirir. Buna baxmayaraq, Türkiyə Dünya Bankının və İqtisadi Mürəkkəblik İndeksinin hesablamalarına əsasən daha aşağı konsentrasiyası olan iqtisadiyyata malikdir

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNƏ STATİSTİK TARİXİ BAXIŞ (1992-2005)

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında xarici ticarət əlaqələrinin tarixi 1992-ci ildən başlayır. Həmin ildən etibarən türkdilli ölkələr arasında xarici ticarət əlaqələri üzrə lider mövqeyini qoruyub saxlayan Türkiyə Respublikası Azərbaycanın beynəlxalq ticarət münasibətlərində əsaslı mövqe tutmaqda davam edir. 1992-2020-ci illər ərzində Türkiyə Azərbaycanın əsas xarici ticarət tərəfdaşı kimi Rusiya Federasiyasından sonra ikinci olmuşdur[1]. 1992-ci ilin statistik yekunlarına görə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyə 8,8% paya malik idisə, 1997-ci ildə 14% təşkil edirdi. 2005-ci ilə qədər nəşr edilən göstəricilərə müvafiq olaraq, Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı 6-15% civarında dəyişmişdir. 1992-ci il istisna olmaqla, müstəqillik tarixi boyunca Türkiyə Respublikası müsbət saldoda olmuş, Azərbaycanın Türkiyədən idxalı ixracından daha çox olmuşdur. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi 2005-ci ildən etibarən kəskin şəkildə artmışdır. 2020-ci ilin statistik göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə 2005-ci ildən etibarən 3,9 dəfə artım qeydə alınıb.

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNDƏ HÜQUQİ BAZANIN DƏRİNLİYİ VƏ İNFRASTRUKTUR LAYİHƏLƏRİNİN ROLU

1991-ci ildən etibarən Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri üzrə ilk saziş 1992-ci ilin 2 noyabr tarixində Ankara şəhərində imzalanmışdır. Xarici ticarətdə rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi istiqamətində hüquqi baza isə 1994-cü ilin 9 fevral tarixində imzalanmışdır ki, iki ölkə arasında həyata keçirilən ticarət zamanı malların qiymət rəqabətliyi təmin edilsin;

1. "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardıma dair" protokol	Ankara, 9 fevral 1994
2. "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında gəlirlərin ikiqat vergiyə cəlb edilməsinin qarşısının alınması haqqında" Saziş	Ankara, 9 fevral 1994

Azərbaycan və Türkiyə arasında 13 aprel 2004-cü ildə imzalanan Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında uzunmüddətli iqtisadi və ticari əməkdaşlıq haqqında Saziş xarici ticarətin liberallaşdırılması və qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin artımına hesablanmışdır. Qeyd edilən zamana qədər xarici ticarətin genişləndirilməsi istiqamətində ilk əhatəli sənəd hesab edilən Sazişin icrası istiqamətində yol xəritəsi kimi 2007-ci il 6 noyabr tarixində Azərbaycan və Türkiyə arasında "Uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq proqramı və icra planı" təsdiqlənmişdir. Bu yol xəritəsində xarici ticarət əlaqələrinin dayanıqlı olması məqsədlə;

Cədvəl 1: Uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq proqramı və icra planının əsas hədəfləri[6]

<p>"Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı"</p>	1. İki ölkə arasındakı ticarət əlaqələrinin daha da inkişafı üçün milli qanunvericiliklər və beynəlxalq öhdəliklər çərçivəsində qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması,
	2. Preferensial Ticarət Sazişinin imzalanması imkanlarının hazırlanması,
	3. Hər iki ölkənin özəl sektoru arasındakı xarici ticarət fəaliyyətlərində irəli gələ biləcək problemlərin tez və ədalətli aradan qaldırılması,
	4. Ticarət əlaqələrinin inkişafı istiqamətində ticarət metodlarının tətbiq edilməsi,
	5. Hər iki ölkənin gömrük orqanları arasında təcrübə və mütəxəssis mübadiləsi,
	6. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma prosesinin dəstəklənməsi istiqamətində məsləhətləşmələrin aparılması.

Mənbə: Türkiyə Respublikası Ticarət Nazirliyi

2020-ci ildə "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının səkkizinci iclasının Protokolu" imzalanıb. Protokol çərçivəsində xarici ticarəti birbaşa və dolaylı əhatə edən istiqamətlər üzrə müxtəlif dövlət institutları arasında əməkdaşlıq, habelə 2004-cü il Sazişində qeyd edilən "Preferensial Ticarət Sazişi" imzalanmışdır.

İki ölkə arasında formalaşan hüquqi çərçivənin implementasiyası istiqamətində bir sıra beynəlxalq layihələr həyata keçirilib. Azərbaycanla Türkiyə arasında xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında üç regional layihənin önəmli payı olmuşdur. 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" sənədində Azərbaycanın xam neftinin Ceyhan limanı vasitəsilə Avro-Atlantik məkanına ixracı nəzərdə tutulmuşdur. Ötən 27 il ərzində Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri həm Azərbaycanın makroiqtisadi dayaqlarını və tədiyyə balansındakı müsbət saldonu təmin etmiş, həm də Türkiyəni tranzit ölkə kimi enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında önəmli fiqura çevirmişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri Azərbaycanın xam neft ixracatının stasionar nəql etməsində, həmçinin türkmən neftinin də Avropaya ixracında vasitəçi rola malik olmuşdur[19]. 2010-cu ildən Türkmənistan neftinin Ceyhan limanı vasitəsilə ixracı həm Azərbaycan, həm də Türkiyənin enerji təchizatında etibarlı tərəfdaşa çevirmişdir. Enerji təhlükəsizliyi və ticarəti sahəsindəki əməkdaşlıq Azərbaycan-Türkiyə arasında iqtisadi-ticari əməkdaşlığın hüquqi bazasının daha da dərinləşdirilməsi ilə nəticələndi. 2010-cu il 16 avqust tarixində imzalanan "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında" müqavilədə ticarət-iqtisadi əlaqələrin hər iki ölkənin potensialına uyğun olaraq genişləndirilməsi, habelə iki ölkə arasında iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi, enerji sahəsində qlobal və regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadiyyatlarının gücləndirilməsi məqsədi ilə ərazilərdən keçən qlobal əhəmiyyətli enerji layihələrinin davamlı fəaliyyəti, yüklərin öz ölkə hüdudları daxilindəki dəniz və hava limanlarından, dəmir və magistral yolları şəbəkələrindən maneəsiz keçməsinin təmin olunması istiqamətində fəaliyyət öz əksini tapmışdır.

Regional sabitliyin təmin edilməsi, xarici ticarət əməliyyatlarının və prosedurlarının asanlaşdırılması məqsədilə 2017-ci il 30 oktyabr tarixində "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xətti istifadəyə verilmişdir. Uzunluğu 850 km olan "Şərqi-Qərb" dəhlizinin 500 km-dən çox hissəsi Azərbaycan ərazisindən keçir. "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xətti Azərbaycan və Türkiyə arasında beynəlxalq ticarətin inkişafı ilə birgə, Avropa və Asiya arasındakı ticarət münasibətlərində tranzit kimi istifadəsi də hədəflənmişdir. "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryolu xətti Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərindən Gürcüstanın Tbilisi və Axalkalaki şəhərlərindən keçməklə Türkiyənin Qars şəhərinə gedir. Eyni adlı xəttin istifadəyə verilməsi nəticəsində Orta Koridor vasitəsilə Çindən Avropaya nəql

edilən yüklərin istiqaməti şaxələnməmişdir. Gürcüstanın Poti və Batumi limanları vasitəsilə logistika imkanlarına alternativ olaraq "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xəttinin istifadəyə verilməsi yük daşımalarında rəqabəti artırmışdır[3].

2020-ci ildə "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xətti vasitəsilə daşınan yüklər ümumi daşınan yüklərin 1,5%-ni əhatə edib. 2019-cu ilin verilənlərinə görə isə eyni adlı göstərici 2,9%-ə malik olub. Pandemiya dövrü ərzində dəmiryolları ilə yük daşımalarının ümumi həcmi 4% azalsa da, "Bakı-Tbilisi-Qars" vasitəsilə daşınan yüklərin həcmi 114,8 ton və ya 3 dəfə artmışdır[3].

Cədvəl 2: "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryolu xətti ilə yük daşımalarının həcmi (ton)

	2018-ci il	2019-cu il	2020-ci il
I rüb	6527	21469	62083
II rüb	21281	16321	95472
III rüb	22776	23237	32441
IV rüb	16809	49147	34948
Cəmi	67393	110174	224944

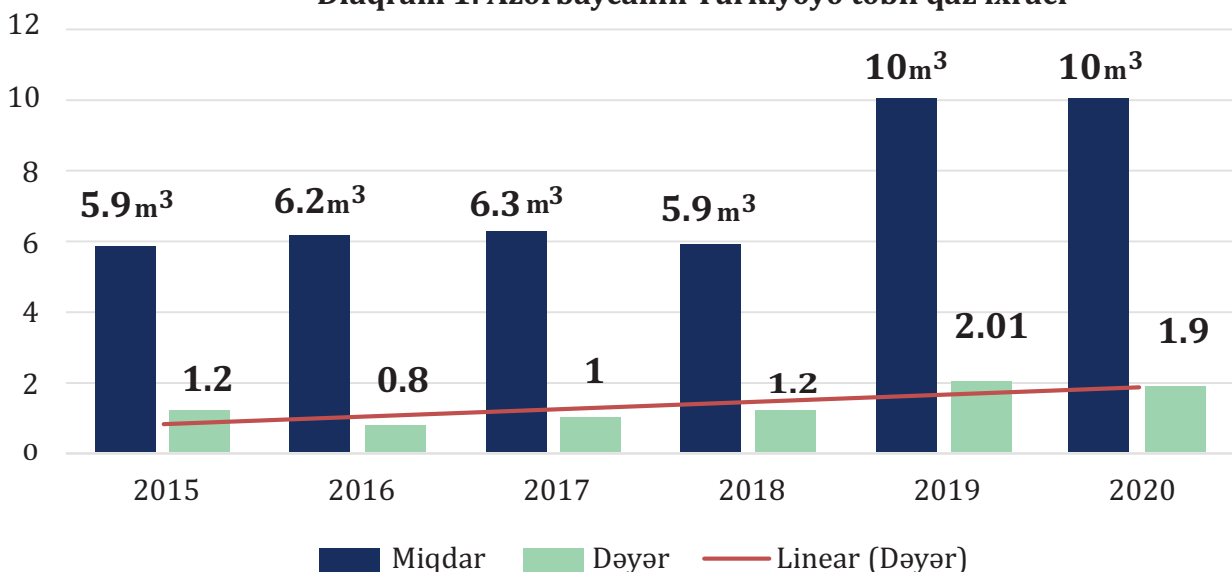
Mənbə: Azərbaycan Dəmir Yolları QSC

İki ölkə arasında birgə regional xarici ticarətin artırılması istiqamətində nəhəng layihə hesab edilən "Cənub Qaz Dəhlizi" (TANAP) Türkiyənin enerji idxalının diversifikasiyası və təhlükəsizliyinə şərait yaratdı. Türkiyə Respublikasının Rusiya və İran qazı idxalına olan asılılığının azaldılması istiqamətində Azərbaycandan qaz idxal etməsi enerji təhlükəsizliyinə xidmət edir. Bundan əlavə, Türkiyənin TANAP layihəsində tranzit ölkə kimi rola malik olması da hər iki ölkənin qaz təchizatında regional təhlükəsizliyin qarantı kimi çıxış etməyə imkan yaradır. Şahdəniz yatağından hasil edilən qazın Türkiyə bazarına ixracı iki ölkə arasındakı xarici ticarətdə önəmli paya malikdir. Trans-Anadolu layihəsində əsas hədəf Azərbaycanın enerji məhsulunun 6 mlrd. m³-in Türkiyə, 10 mlrd. m³-i isə Avropa üçün nəzərdə tutulduğu qeyd edilib.

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNDƏ ENERJİ MƏHSULLARININ PAYI

Azərbaycanın Türkiyəyə qaz ixracı 2015-ci ildə 5,9 mlrd. m³ olmaqla 1,2 mlrd. ABŞ dolları, 2016-cı ildə isə 6,2 mlrd. m³ olmaqla 840 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Təbii qaz həcminin 5,08% artmasına baxmayaraq, ixrac dəyərinin azalmasına səbəb dünya enerji bazarlarında əmtəlik qaz qiymətlərinin 11,9% enməsi ilə əlaqədardır.

Diaqram 1: Azərbaycanın Türkiyəyə təbii qaz ixracı

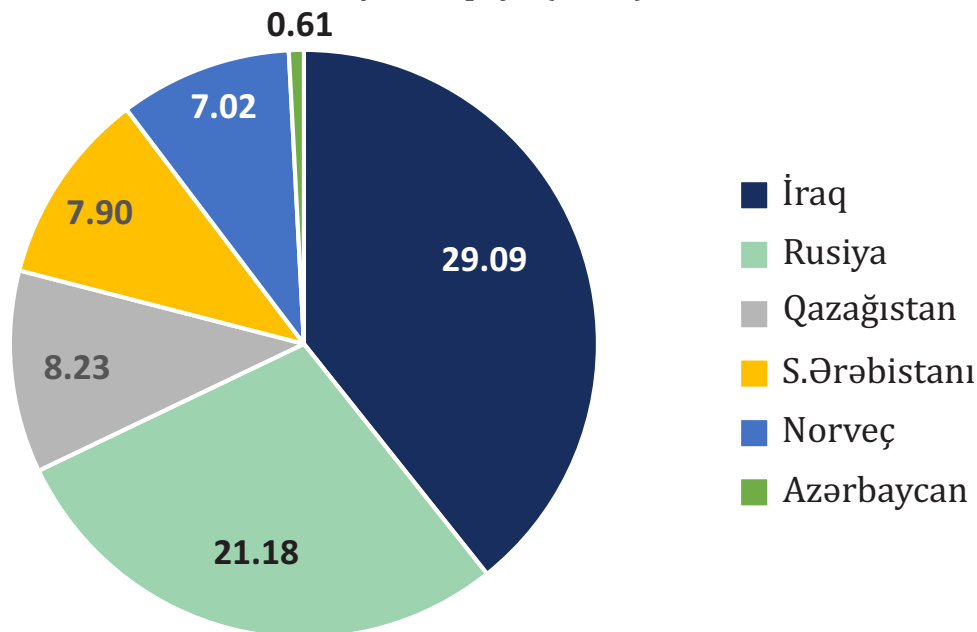

Mənbə: [1]

Azərbaycanın ümumi ixracında 90% paya malik xam neft və neft məhsullarıdır. İtaliya, Böyük Britaniya və Türkiyə Respublikası isə xam neft və təbii qazın əsas idxalçı ölkələrindəndir. Azərbaycanın xam neft ixracından əsas gəlir mənbəyi hesab edilən BTC kəmərinin böyük hissəsinin Türkiyə ərazisindən keçməsinə baxmayaraq, Türkiyənin xam neft və neft məhsulları idxalında Azərbaycanın payı azdır. 2020-ci ildə Türkiyənin idxal etdiyi xam neftin 29,1%-i İraq, 21,2%-i Rusiya, 8,2%-i Qazaxıstan və 7,9%-i Səudiyyə Ərəbistanından olub.

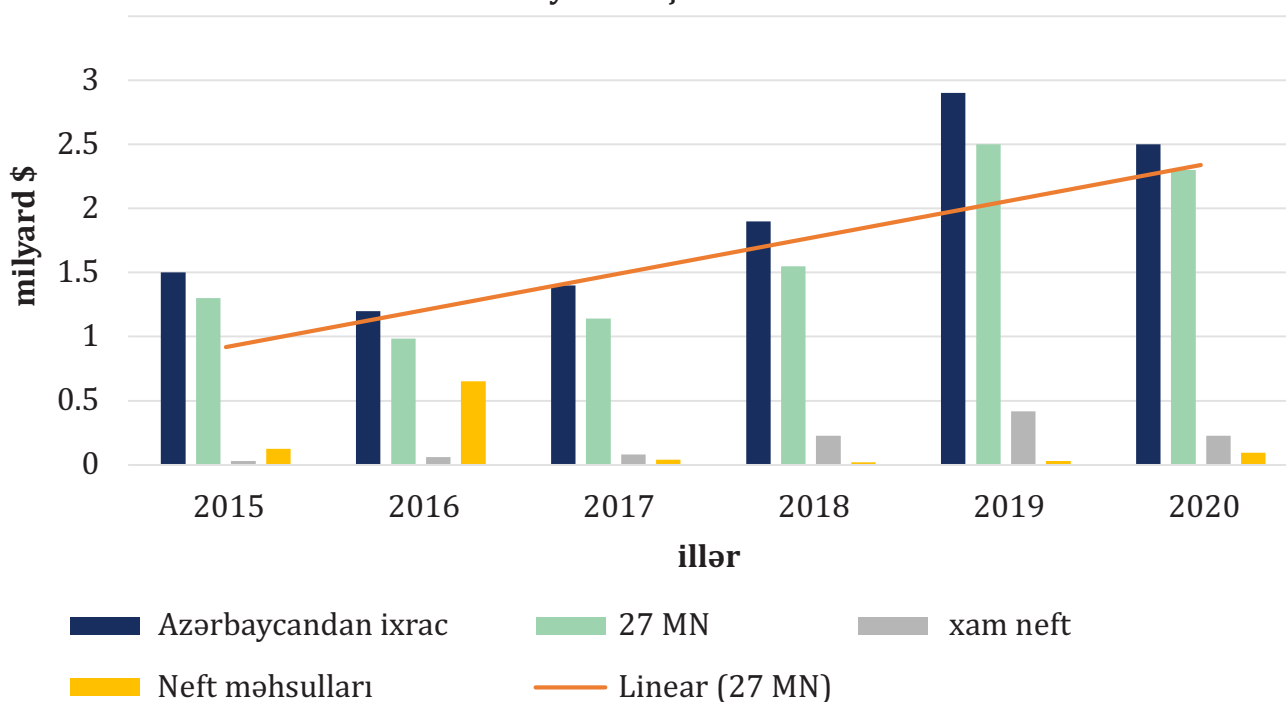
Diaqram 2: Türkiyənin neft və neft məhsulları idxalında Azərbaycanın payı, (faizlə)

Mənbə: 2020-ci il üçün Neft Bazarı Sektoru Hesabatı [7]

2020-ci ildə Türkiyə Respublikası Azərbaycandan 225,2 mln. ABŞ dolları səviyyəsində xam neft, 94,6 mln. ABŞ dolları səviyyəsində isə neft məhsulları idxal etmişdir. Azərbaycanın Türkiyəyə ixracının tərkibində təbii qaz 73% paya malikdir[1].

Diaqram 3: Azərbaycan və Türkiyə arasında enerji ticarəti, milyard ABŞ dolları

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi [2]

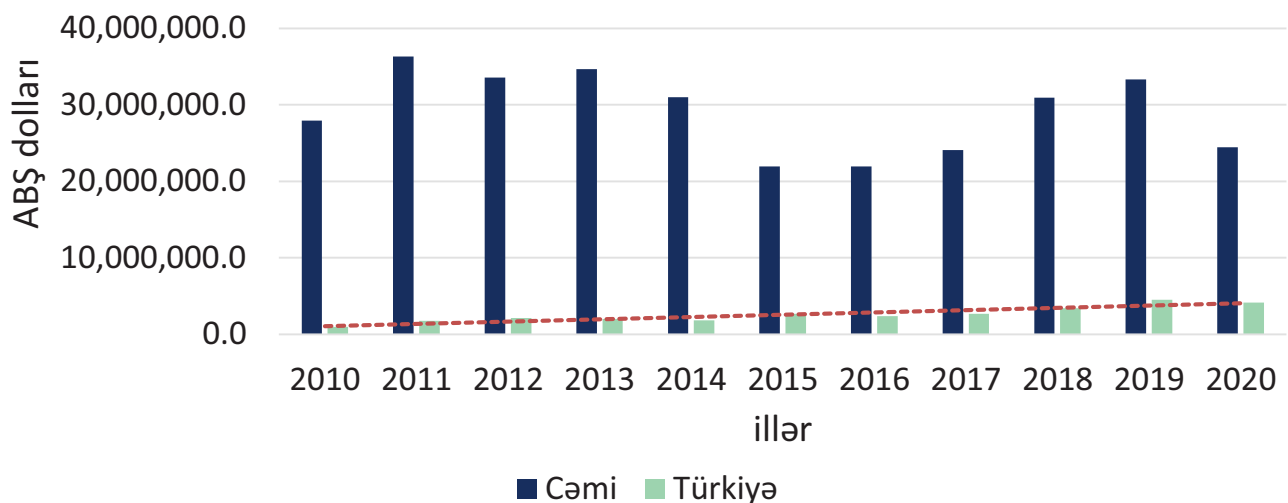
Türkiyənin enerji idxalında risklərin doğru idarə edilməsinə dayanan şaxələndirmə siyasəti[20] qarşısında Azərbaycanın eyni adlı ölkəyə ixrac faizində nəzərəçarpan konsentrasiya vardır. İki ölkənin ticarət münasibətlərində Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin müsbət saldosu 27-ci mal nomenklaturasının (2707, 2709, 2710, 2711, 2716 mal nomenklaturaları) hesabına qeydə alınmışdır[1]. Bundan əlavə, Azərbaycan və Türkiyə arasında idxal-ixrac göstəricilərində birmə 991 sayda dörd rəqəmli mal nomenklaturaları müşahidə edilmişdir. Yuxarıda göstərilən 5 nomenklatura ümumi sayın tərkibində 0,5% paya malikdir.

TÜRKİYƏ VƏ AZƏRBAYCAN VƏ ARASINDA TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİ

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında xarici ticarət əməliyyatlarının həcmi 2010-2020-ci illər ərzində kumulyativ olaraq 28,4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Azərbaycan və Türkiyə arasında xarici ticarət son 15 il ərzində 6 dəfə azalmış, 9 dəfə isə artmışdır. Verilənlərə əsasən, azalmanın ən yüksək həddi 2010-cu ildə (10%), artımın ən yüksək həddi isə 2011-ci ildə (3 dəfə) olmuşdur. Azərbaycanın 2020-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi 24,5 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, 2019-cu illə müqayisədə 26,4% azdır. 2020-ci ildə epidemiyanın genişlənməsi ilə əlaqədar Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi azalaraq 2017-ci ilin səviyyəsinə yaxınlaşmışdır. Adıçəkilən epidemiya ilə əlaqədar beynəlxalq neft bazarında qiymətlərin 20,64% enməsi Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin azalmasına təsir edən həlledici amil olmuşdur. Türkiyə Statistika Qurumunun xarici ticarət verilənlərinə əsasən, 2020-ci ildə eyni adlı ölkənin dövriyyəsi 0,3% azalaraq 389,9 mlrd.ABŞ dolları təşkil etmişdir. Türkiyənin də ticarət tənəzzülü pandemiya ilə əlaqələndirilir ki, bu haqda ölkənin keçmiş Ticarət Naziri 2021-ci ilin 5 yanvar tarixli "2020-ci ilin xarici ticarət dəyərləndirilməsi" adlı iclasda danışmışdır[14]. Pandemiya olmasına baxmayaraq, Türkiyənin xarici ticarət dövriyyəsinin Azərbaycan ilə müqayisədə daha az (0,3%) enməsinə səbəb idxalın 4,3% artımı ilə əlaqədardır.

Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə 3% artaraq 17% olmuşdur. 2015-2019-cu illər intervalında Türkiyənin Azərbaycanın xarici ticarətində payının orta göstəricisi 9,5% təşkil etmişdir. 2015-ci ildən başlayaraq tarixi statistik tədqiqata əsasən, 2018-ci ildə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı ən yüksək həddə 13,5%-ə çatmışdır. Buna səbəb 2018-ci ildə TANAP layihəsi çərçivəsində Türkiyənin Azərbaycan qazının istehlakçısına çevrilməsi ilə bağlıdır.

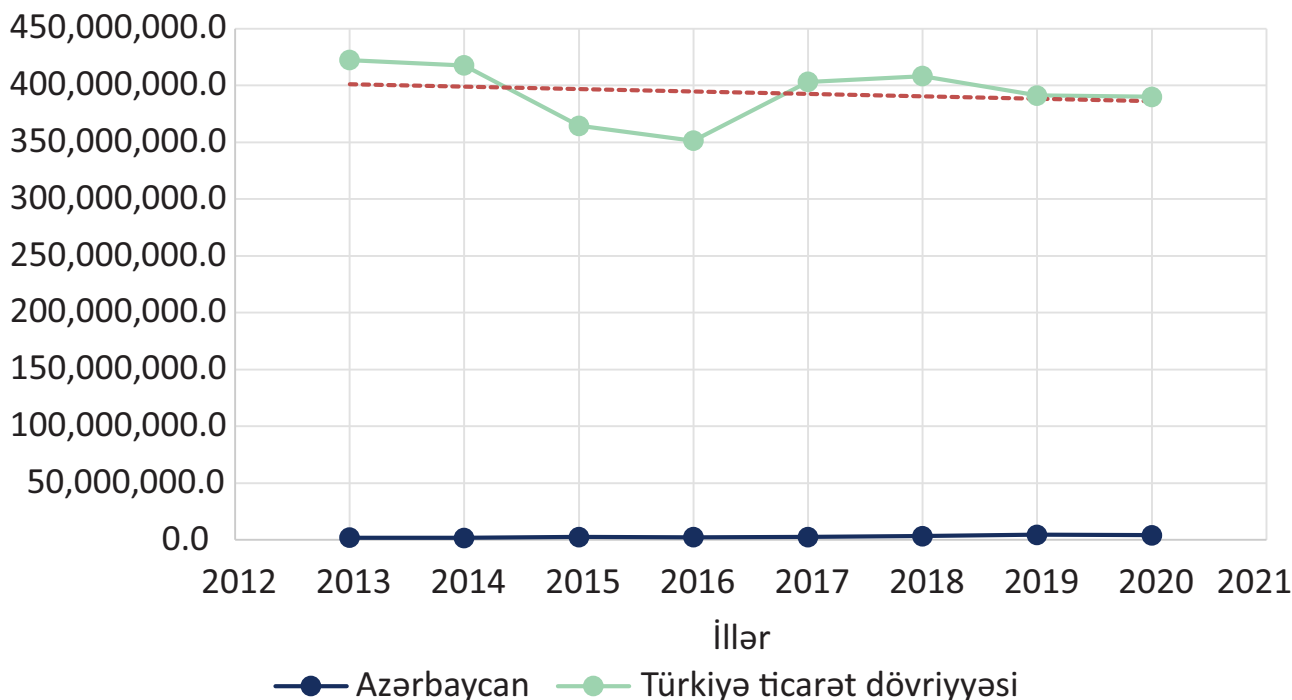
Diaqram 4: Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi [1]

Geniş ticarət münasibətlərinə malik olan Türkiyənin xarici ticarətində Azərbaycanın payı kiçikdir. Türkiyə Statistik Qurumunun 2020-ci il üzrə hesabatına əsasən, 389,9 mlrd. xarici ticarət dövriyyəsinin 0,5% hissəsi Azərbaycanın payına düşür. Bu göstərici 2019-cu illə müqayisədə 0,7% daha azdır. Diaqram 5-ə müvafiq olaraq, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında kəşifən xəttin olmaması ticarətin həcm və dəyərləri arasındakı fərqi göstərir.

Diaqram 5: Türkiyənin xarici ticarətində Azərbaycanın miqyası

Mənbə: Türkiyə Statistika Qurumu

TÜRKİYƏ VƏ AZƏRBAYCAN XARİCİ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNDƏ QEYRİ-NEFT TİCARƏTİ

2015-2020-ci illər ərzində Azərbaycan-Türkiyə arasında ortalama 3188 adda mal və məhsul ticarət olunub¹. Yuxarıda göstərilən statistikalara əsasən, Azərbaycanın neft və qaz sektoruna xam neft-neft məhsulları və təbii qaz daxildir[2]. Statistik məlumatlara əsasən, Türkiyə Azərbaycanın qeyri-neft ixracında əsas tərəfdaşlarından biridir. Türkiyədən fərqli olaraq Azərbaycanın neft gəlirləri hesabına ixracı iqtisadi artıma müsbət təsir edə bilər[17]. Türkiyənin xarici ticarət kəsiri olduğu üçün böyüməyə əks təsirini göstərir[8]. Qeyd olunanları qeyri-neft ticarət dövriyyəsi üzrə isə iddia etmək mümkün deyil. Neft və qaz konsentrasiyasının yüksək olmasını şaxələndirmə əmsalları üzrə hesablamalar təsdiq edir[15].

2016-cı il pul-məzənnə siyasətində dəyişiklikdən sonra Azərbaycanın qeyri-neft üzrə nominal və real effektiv məzənnəsində dəyişikliklər baş verdi[9]. Dəyişikliyə əsas səbəb dünya bazarlarında neft-qaz qiymətlərinin enməsidir[10]. İdxalın qarşılınması istiqamətində valyutaya əlçatanlıq xam neft ixracından əldə edilən gəlirlər hesabına təmin edilir[11]. Azərbaycan hökuməti qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafı və qeyri-neft ixracının artırılması istiqamətində orta və uzun müddətli Strateji Yol Xəritələri qəbul etmişdir[5]. Yol Xəritələrində Azərbaycanın qeyri-neft ixracı üzrə artım üçün mal və məhsulların çoxşaxəliliyi təmin edilməli, habelə ikitərəfli və çoxtərəfli azad ticarət sazişlərinə qoşulması qeyd edilmişdir. Orta və uzunmüddətli strateji plana əsasən, Türkiyə ilə azad ticarət sazişinin bağlanması ilə bağlı imkanların qiymətləndirilməsi, iki ölkə arasında qeyri-neft ticarətinin stimullaşdırılması üçün əsas kimi qeyd edilib[5].

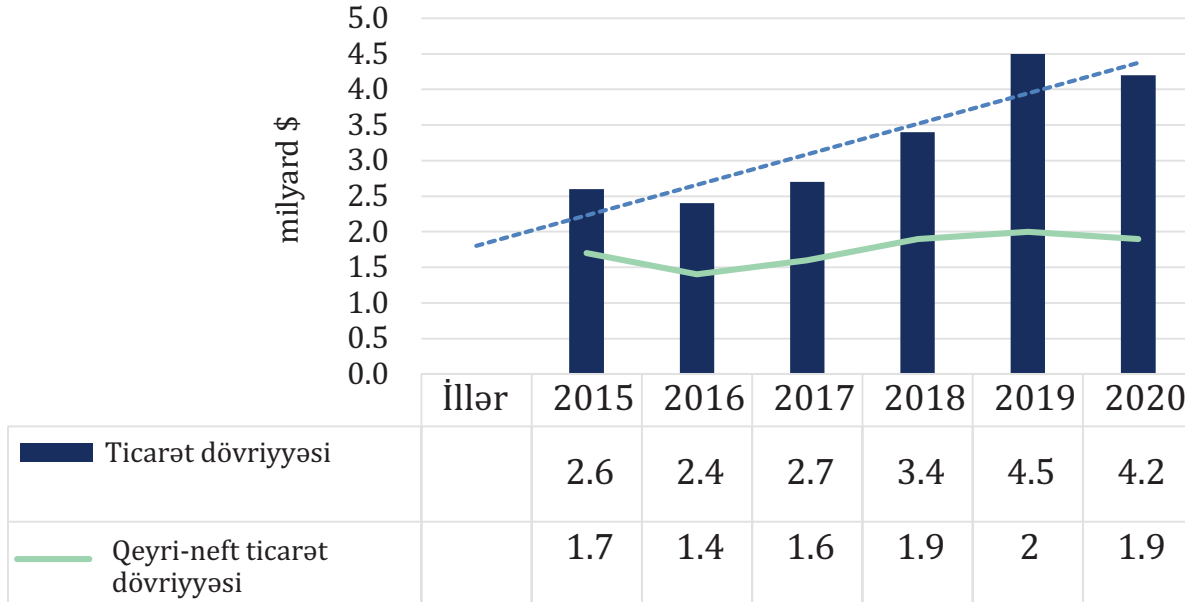
2020-ci ilin statistikasına əsasən, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında qeyri-neft xarici ticarəti 5% azalaraq 1,9 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Pandemiya səbəbi ilə Azərbaycanın qeyri-

¹ Hesablama Dövlət Statistika Komitəsinin [1] xarici ticarət bülletenində yer alan 6 rəqəmli mal nomenklaturasına əsasən müəlliflər tərəfindən aparılmışdır.

neft ixracında 6%, Türkiyənin ixracında isə 4,9% azalma qeyri-neft xarici ticarətinin enməsi ilə nəticələnib. Diaqram 6-ə görə, 2015-2020-ci illər arasında Azərbaycanın qeyri-neft ticarəti ilə ümumi ticarəti arasında ortalama 1,7 mlrd. ABŞ dolları fərq vardır. 2019-cu ildən etibarən fərqi iki dəfə artması təbii qaz ixracı üzrə həcmi (bax: diaqram 1) artması ilə əlaqədardır.

Diaqram 6: Azərbaycan və Türkiyənin ümumi və qeyri-neft xarici ticarəti

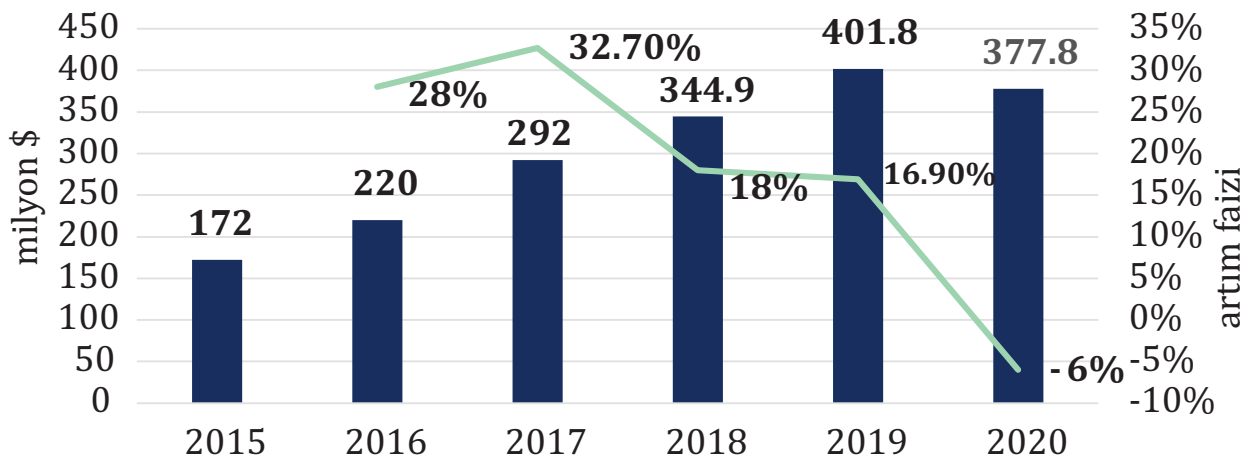

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Azərbaycanın qeyri-neft ticarəti dedikdə qeyri-neft ixracı ilə idxalın cəmi başa düşülür². 2709 və 2710 sayılı nomenklaturalar istisna olmaqla digər bütün mal və məhsullar üzrə edilən ixrac qeyri-neft ixracının tərkib hissəsidir. Türkiyə Respublikasının xarici ticarətində xam neft və təbii qaz yalnız idxalda pay tutur.

Azərbaycanın qeyri-neft ixracı 2020-ci il istisna olmaqla³ 2016-2019-cu illər ərzində ortalama 24% artmışdır. Nominal və real effektiv məzənnənin dəyişikliyinə rəğmən Türkiyə Respublikasına qeyri-neft ixracı 2016-cı ildə 28% artım ilə yekunlaşmışdır. Covid-19 pandemiyası nəticəsində eyni adlı ölkəyə qeyri-neft ixracında azalma qeydə alınsa da, Rusiya Federasiyasından sonra ikinci ən çox idxal edən ölkə kimi mövqeyini qorumuşdur[12].

Diaqram 7: Azərbaycanın Türkiyəyə qeyri-neft məhsullarının ixrac statistikası və artım faizləri

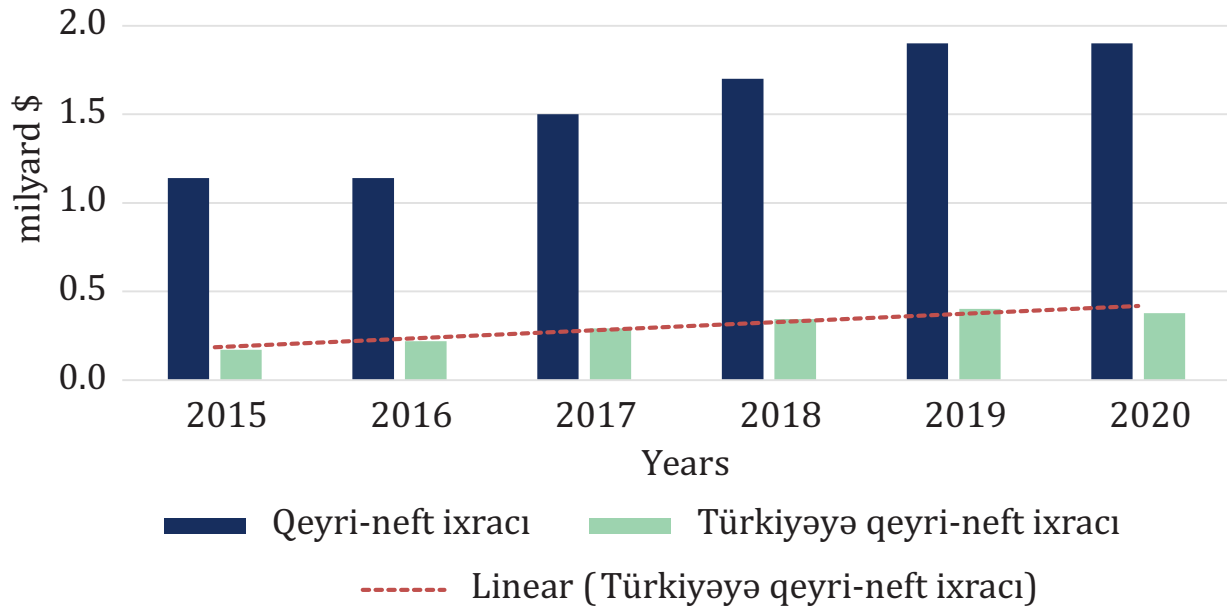
■ Türkiyəyə qeyri-neft ixracı — Türkiyəyə qeyri-neft ixracının artım faizi

² Təbii qaz və xam neft üzrə nəzərə çarpacaq idxal olmadığı üçün qeyri-neft idxal ümumi idxal kimi anlaşılır. Bu barədə xüsusi metodologiya yoxdur. Dövlət Gömrük Komitəsinin əvvəlki illərdə alınan nəticələrinə uyğun hesablama əsasında qənaətə gəlinib.

³ 2020-ci il Covid-19 Pandemiyası səbəbi ilə qeyri-neft ixracı azalıb.

2015-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın qeyri-neft sektoru üzrə ixracının tərkibində Türkiyə 20,2% paya malik olmuşdur. Qeyd edilən illər ərzində Rusiya Federasiyasından (36,3% paya malikdir) sonra ikinci mövqedə qərarlaşan Türkiyə Respublikası qeyri-neft ixracında həlledici mövqeyə malikdir. Türkiyənin idxal etdiyi Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının isə idxalda payı aşağıdır[13].

Diagram 8: Azərbaycanın qeyri-neft ixracında Türkiyənin payı

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi [2]

Türkiyə Statistika Qurumunun verilənlərinə əsasən, Azərbaycandan idxal edilən qeyri-neft məhsullarının payı 2015-2020-ci illər ərzində ortalama 0,07% təşkil etmişdir. "Türkiyənin xarici ticarətində məhsul və bazar diversifikasiyası" tədqiqatında konsentrasiya indeksləri üzrə hesablamalara əsasən, Türkiyənin idxal şaxələnməsi 1990-cı ilə nisbətən 2012-ci ildə 13,4% artmışdır[16].

Cədvəl 3

2015-2020-ci illərdə Azərbaycan və Türkiyə arasında aparılan xarici ticarət üzrə mal nomenklaturaları üzrə statistikasi

İllər	Türkiyə tərəfindən ixrac edilən əmtəələrin sayı	Azərbaycan tərəfindən ixrac edilən əmtəələrin sayı	Birgə ticarət edilən əmtəələrin sayı
2015	2635	194	2677
2016	3289	281	3335
2017	3244	375	3288
2018	3275	357	3319
2019	3243	365	3294
2020	3148	501	3217

Mənbə: Müəllifin DSK [1] və DGK-nın [2] məlumatlarına əsasən hesablaması.

Azərbaycan və Türkiyə arasında 2015-2020-ci illərdə ortalama 3188 adda altı rəqəmli mal nomenklaturası üzrə xarici ticarət həyata keçirilib. Cədvəl 3-də qeyd edilən göstəricilər hər iki ölkənin birgə ticarətinin tərkib hissəsində yer alan malların sayıdır. Tədqiqata əsasən, Azərbaycan 2020-ci il ərzində ticarət edilən 3217 adda malın cəmi 15,6%-ni Türkiyə Respublikasına ixrac edib. Eyni dövr ərzində Türkiyə qeyd edilən mal nomenklaturasının 97,9%-ni Azərbaycana ixrac etmişdir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan və Türkiyə arasında xarici ticarət münasibətlərində enerji layihələrinin rolu tədqiqat çərçivəsində xatırlanıb. Beynəlxalq enerji layihəsinin statusuna malik "TANAP" Türkiyənin və Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin etməsi ilə bərabər Azərbaycanın təbii qaz ixracının xarici ticarətdə payının artması ilə nəticələndirdi. Yerli enerji qaynaqlarından səmərəli istifadə etmək niyyətində olan Azərbaycanın əldə etdiyi valyuta gəlirləri adıçəkilən sektor vasitəsilə təmin edilir. Habelə, Türkiyə ilə ticarət münasibətlərində Azərbaycanın təbii qaz və neft məhsulları yüksək paya malik olması hər iki ölkə üçün müxtəlif üstünlüklər və çağırışlar yaradır.

Tədqiqat çərçivəsində əmtəəlik qaz qiymətlərindəki volatilliyinin Azərbaycanın ixracına təsir etdiyini müşahidə etdik. Qeyri-neft ixracı üzrə Azərbaycanın Türkiyə bazarında rəqabətliliyinin təmin edilməsi istiqamətində "Preferensial Ticarət Sazişi"nin gələcək illərdə təsiredici faktor olduğunu düşünmək mümkündür. Azərbaycan tərəfindən ixrac edilən məhsulların sayının 2020-ci il etibarı ilə 37,3% artımı müsbət gözləntiyə səbəb olur. Türkiyənin məhsul idxalında Azərbaycanın payının 2015-2020-ci illər ərzində ortalama 0,07%-ə malik olması hesablamalar əsasında təsbit edilib. Hər iki ölkənin birgə xarici ticarətinin 15 mlrd. ABŞ dolları çatdırılması üçün hüquqi və infrastruktur mühiti formalaşmışdır. Buna baxmayaraq, ticarətin daha da liberallaşdırılması istiqamətində atılacaq addımlar qarşıya qoyulan hədəfə çatmaq istiqamətində ümid yarada bilər. Azərbaycanın Türkiyəyə ixracının artımının enerji məhsulları hesabına deyil, qeyri-enerji ixracı vasitəsilə çatması üçün ilkin şərtlərdən biri "Azad Ticarət Sazişinin" bağlanması hədəfə çatmaq istiqamətində müsbət proqnoz yarada bilər. Sözügedən sazişin Türkiyədən daha çox Azərbaycan məhsullarının rəqabətliliyinə təsir edəcəyini qeyd etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi
<https://stat.gov.az/>
2. Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi
<https://customs.gov.az/>
3. Azərbaycan Dəmir Yolları QSC
<https://freight.ady.az/>
4. Azərbaycan Mərkəzi Bank
<https://www.cbar.az/>
5. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
<https://president.az/az/articles/view/21953>
6. Türkiyə Respublikası Prezidentinin ofisinin rəsmi qəzeti
<https://www.resmigazete.gov.tr/>
7. Türkiyə Cümhuriyyəti Enerji Birjasının tənzimlənməsi qurumu
<https://www.epdk.gov.tr/>
8. Esiyok, A.(2012). Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu ve nedenleri (Current account deficit problem in Turkish economy and its reasons) Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 49 (569),63-86.
9. Nominal and real effective exchange rates of manat to foreign currencies, % (December 2000=100)
<https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>
10. Commodity Data Portal
<https://data.imf.org/?sk=471DDDF8-D8A7-499A-81BA-5B332C01F8B9>
11. OİLFUND explanation
<https://www.oilfund.az/fund/press-room/news-archive/1138>
12. İxrac İcmalı
<https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/ixrac-icmali-nin-2021-ci-ilin-yanvar-sayi-teqdim-edilib-23>
13. İmport statistics from Azerbaijan
<https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2019%2618792%3D2020%2618792%3D2018%2619283%3D78%20%20Azerbaijan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf>
14. Türkiyə Cümhuriyyəti nazirinin çıxışı
<https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcan-2020-yili-dis-ticaret-degerlendirme-toplantisinda-konustu>

15. Bayramov, V., Orujova, L. Volatility, Diversification and Oil Shock in Resource-rich Turkic Countries: Avenues for Recovery. Bilig. Autumn 2017/Number 83
16. Birol Erkan. Product and Market Diversification in Turkey's foreign trade. Volume 03 Issue 01: (2014) Jan.-Feb. 2014
<https://www.managementjournal.info/index.php/IJAME/article/view/146/140>
17. Morsy, H. (2009). Current account determinants for oil-exporting countries. IMF Working Paper, WP/09/28.
18. <https://www.g20.org/about-the-g20.html>
19. <https://www.bbc.com/azeri/region-58554851>
20. What is Risk Diversification?
<https://www.sharesight.com/blog/diversification-risk-return/#:~:text=Risk%20diversification%20is%20the%20process,sectors%20can%20cover%20the%20loss.>

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF TURKISH-AZERBAIJANI TRADE RELATIONS

Nijat HAJIZADEH

Summary

The Republic of Turkey was one of the first countries to develop foreign trade relations after the Republic of Azerbaijan regained its independence in 1991. The developing trade relations between the two countries have also contributed to energy security since 2016, and the share of the Republic of Turkey in Azerbaijan's gas exports is growing. In addition, Turkey is not only the largest energy importer in Azerbaijan's foreign trade relations, but also has a high share in major non-oil exports. The only reason for Azerbaijan's high share in foreign trade between the two countries is energy. In addition, this indicator is a manifestation of Azerbaijan's low diversification from a commodity point of view.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, export, energy, non-oil, diversification.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.04.2022

Çapa qəbul olunub: 22.07.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ TİCARƏTİN LİBERALLAŞDIRILMASI VƏ AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ

№ 2 (3)

Vüsalə CƏFƏROVA,
Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat
Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat
İnstitutunun aspirantı

Muğdət HACIZADƏ,
Bakı Mühəndislik Universiteti

Dünya təcrübəsində ticarətin liberallaşdırılması və Azərbaycan nümunəsi

Vüsalə CƏFƏROVA,
Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat
İnstitutunun aspirantı

Muğdət HACIZADƏ,
Bakı Mühəndislik Universiteti

XÜLASƏ

Ticarət anlayışı beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin və iqtisadi inkişafın təməl prinsiplərindən biridir. Zamanla ticarətin tənzimlənməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Məşhur iqtisadçılar və tədqiqatçılar belə düşünür ki, azad ticarət beynəlxalq əlaqələri yaxşılaşdırmaqla yanaşı, ölkə və dünya iqtisadiyyatına müsbət təsirlər göstərir. Məhz 20-ci əsrin ortalarından etibarən ticarətin dünya iqtisadiyyatında rolu artmışdır. Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin yaradılması, daha sonra Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə əvəz olunması qlobal ticarət həcmi dəfələrlə artmış, regionların inkişafına, istehsalda diversifikasiyaya müsbət təsir göstərmişdir. Lakin, hər bir ölkənin iqtisadi modeli, inkişaf səviyyəsi və resurslarının fərqli olduğunu nəzərə alsaq, ticarətin liberallaşdırılması hər ölkəyə fərqli təsir göstərə bilər. Bu məqalədə müxtəlif ölkələrdə aparılan tədqiqatlar təhlil edilmiş, Azərbaycanda ticarətin liberallaşdırılması ilə bağlı atılan addımlar və onun qeyri-neft sektoruna təsiri araşdırılmışdır.

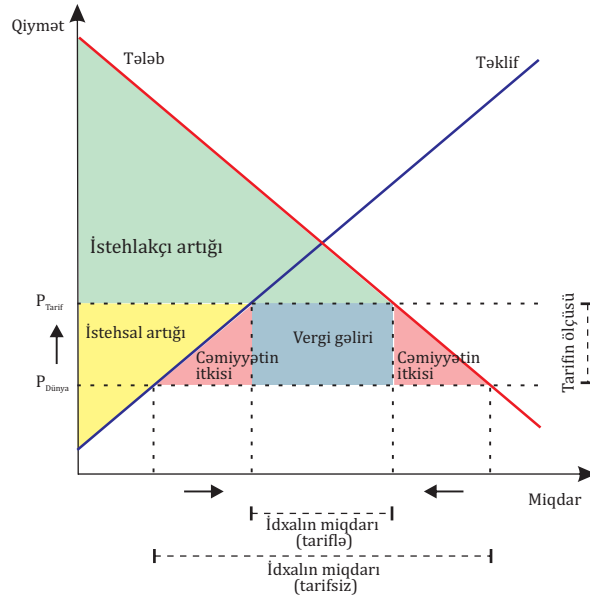
***Açar sözlər:** Azərbaycan, ÜTT, ticarətin liberallaşdırılması, qeyri-neft sektoru, tarif dərəcələri*

1. NƏZƏRİ BAXIŞLAR

XVI-XVIII yüzilliklərdə Avropada geniş yayılmış olan merkantilist nəzəriyyəyə əsasən, ölkələr idxalı tariflər vasitəsilə azaltmalı, dünya bazarındakı maksimum paya sahib olmaq üçün ixraca fokuslanmalıdır. Lakin, müasir iqtisadiyyatın atası hesab edilən Adam Smit **mütləq xərc üstünlüyü** prinsipi ilə merkantilist ideyaya qarşı gəlmiş və azad ticarəti dəstəkləmişdir. Onun nəzəriyyəsinə əsasən, ölkələr az xərclə əldə edə bildikləri məhsulları istehsal etməli, istehsalı baha başa gələn məhsulları isə digər ölkələrdən idxal etməlidir. A.Smitin fərziyyələrinə əsasən, bu zaman ölkələr arasındakı ticarətdə maneələr aradan qaldırılmalıdır (1776). Daha sonra David Rikardo xarici ticarətlə bağlı nəzəriyyəsində, - "Azad ticarət sistemində hər bir ölkə öz kapitalını və əməyini hər biri üçün daha faydalı olan işlərə sərf edir", - deyər vurğulamışdır. D.Rikardonun **müqayisəli üstünlük** prinsipinə əsasən, alternativ xərci az olan məhsulların ixraca yönəlik istehsalı, fürsət xərci çox olan əmtələrin isə digər ölkələrdən tədarük edilməsi rəqabətli mühitdə iqtisadi artıma gətirib çıxaracaqdır (1817).

Daha sonralar Eli Heckscher və Bertil Ohlin tərəfindən **Heckscher-Ohlin modeli** hazırlanmışdır. Bu modeldə müxtəlif ixtisaslara və təbii ehtiyatlara malik olan iki ölkə arasında ticarətin tarazlığını qiymətləndirir. Bu teoremə əsasən, intensiv istehsal gücü olan ölkə kapital tutumlu əmtəə, işçi qüvvəsi bol olan ölkə isə əmək tutumlu mal ixrac edir (1933). Ölkə azad ticarətə keçdikdə onun ixrac etdiyi malların qiyməti qalxacaq, idxal etdiyi malların qiyməti isə aşağı düşəcək. İxrac sənayesində daha yüksək qiymətlər mənfəət axtaran firmaları istehsalı genişləndirməyə ruhlandıracaq. Qiymətlərin azalmasından əziyyət çəkən idxalla rəqabət aparan sənayelər öz itkilərini azaltmaq üçün istehsalı azaltmaq istəyəcək. Bu bazarda təklif edilən işçi qüvvəsinin çox olmasına gətirib çıxaracaq ki, bu da işçi gəlirlərini aşağı endirəcəkdir.

Qrafik 1. Azad ticarətin iqtisadiyyata təsiri

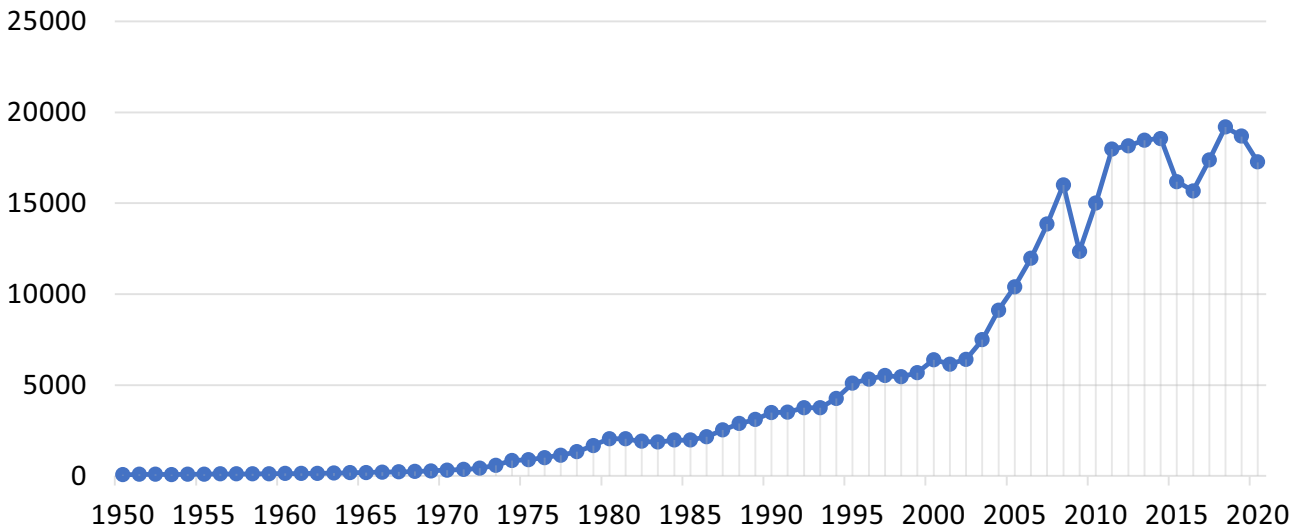
Qrafik 1.-ə əsasən, ölkələr məhsullara tətbiq olunan tarifləri qaldırdığı zaman istehlakçı artığı böyüyəcək, istehsalçı artığı azalacaq. Bu da əhali arasında rifahın artmasına gətirib çıxaracaq. Eyni zamanda, dövlət tarif vergi gəlirlərindən imtina etmiş olacaq.

2. DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ TARİF DƏRƏCƏLƏRİ

Dünya ölkələri arasında ticarətin artımı bir çox ölkələrdə gəlir səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr ənənəvi ixrac məhsullarından – kənd təsərrüfatı və xammal ixracından - sənaye məhsullarını ixrac edən güclü iqtisadiyyatlara çevrilmişdirlər. Xüsusilə, 20-ci əsrin ortalarından bir çox Asiya və bəzi Latın Amerikasına ölkələri ticarəti məhdudlaşdıran qaydaları aradan qaldıraraq iqtisadiyyatlarını dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmişdir. Lakin, bir çoxu Afrikada yerləşən, təxminən 75 ölkə bu inteqrasiyadan kənar qalmış, dünya ticarətində payları azalmışdır.

Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) yaradılmasından etibarən dünya ticarət dövriyyəsi təxminən 40 dəfəyə yaxın artmışdır (Qrafik 2).

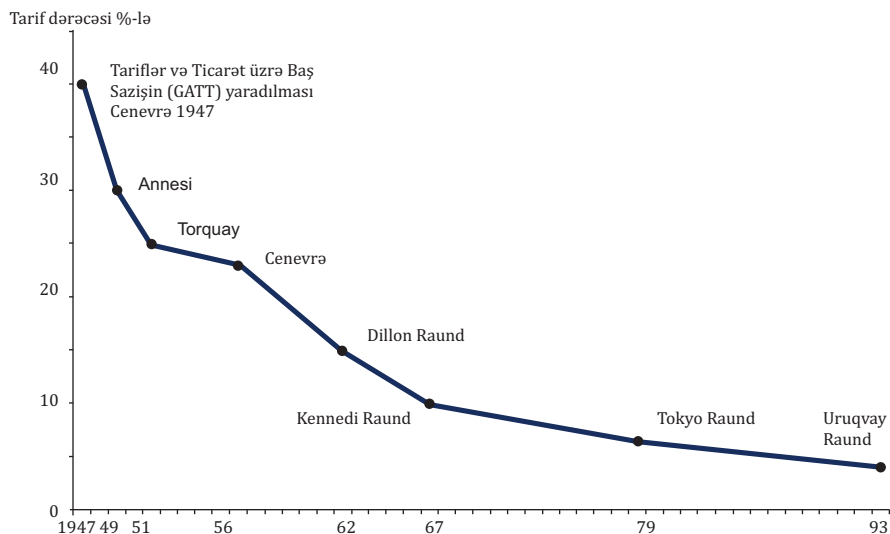
Qrafik 2. Dünya ticarət dövriyyəsi (milyard dollarla)

Keçmiş illərə nisbətən ölkələr tarif miqdarlarını önəmli miqdarda azaltmışdır. Qrafik 3.-də görüldüyü kimi, orta tarif dərəcələri 1947-ci ildəki 40%-dən 1999-cu ildə 3,8%-ə qədər düşüb. Beləliklə, beynəlxalq ticarətdə ümumi əməliyyat xərclərinə təsir edən mühüm amil nəzərə çarpacaq dərəcədə azalmışdır.

Qrafik 3. İllər üzrə ortalama tarif faiz dərəcəsi

Mənbə: Matthias Busse (2022)

Kənd təsərrüfatı üzrə tətbiq edilən tarif vergiləri digər sektorlara nisbətən dəfələrlə çoxdur. Məsələn, ABŞ-da orta tarif dərəcəsi 5% ətrafındaykən, kənd təsərrüfatına 15% tarif vergisi tətbiq edilir. Bu rəqəm inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) daha çoxdur (18%).

Sənayeləşmiş ölkələr üçün Uruqvay Raundundan sonra tətbiq olunan sadə orta tarif dərəcəsi bütün mallar üzrə 3 faiz təşkil edir, lakin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu rəqəm 25%-ə bərabərdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1: Uruqvay görüşündən sonrakı dövrdə tətbiq olunan orta tarif dərəcələri

Kateqoriya	İEO	İEOÖ
Bütün mallar	3	13
Sənaye məhsulları	3	13
Tekstil və geyim	8	21
Kənd təsərrüfatı	27	18

Mənbə: Finger, Ingco, and Reincke (1996)

Cədvələ əsasən, sənaye, tekstil və geyim məhsulları üçün tətbiq edilən gömrük vergiləri İEOÖ-də daha çoxdur. Bu göstəriciyə istisna olaraq, ABŞ-da tekstil sənayesinə yüksək gömrük vergisi tətbiq edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) kənd təsərrüfatına tətbiq edilən yüksək tarif vergisi qərb dünyasında qida məhsullarının qiymətinin yüksək qalmasına səbəb olur. Məsələn, Avropa Komissiyası tələb-təklif nizamını qorumaq üçün tək-cə şəkərin avropalı fermerlərə sərfəli olması üçün ildə 2,7 milyard avro dəyərində subsidiya verir. Buna görə kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış İEOÖ-in Avropa bazarına daxil olması çətinləşir.

Qeyd edilməlidir ki, İEO-in əldə etdiyi tarif qazancları ÜDM-nin, təxminən, 1-2%-ni təşkil edərsə, bu rəqəm inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 10-20%-ə qədər qalxa bilər. İEOÖ tarif vergilərini ortadan qaldırdığı zaman büdcədən itirdikləri vəsaitləri digər vergilər vasitəsilə bərpa etməyə çalışırlar.

Azərbaycanda 2018-ci ildə aparılan islahatlar nəticəsində Dövlət Gömrük Komitəsi ticarət dövriyyəsinin artırılması məqsədilə əksər mal kodları üzrə idxal gömrük rüsumlarını endirmişdir. Həmin ildən etibarən gömrükdə ancaq 0%, 5%, 15% dəyərində rüsum tətbiq

olunmağa başlandı. Eyni zamanda, yerli istehsalın qorunması məqsədilə isə müəyyən mal kodlarının gömrük rüsumları qaldırılmış, digərləri isə olduğu vəziyyətdə saxlanılmışdır.

Cədvəl 2. Azərbaycan üzrə tətbiq edilən gömrük vergisi və faiz dərəcəsi

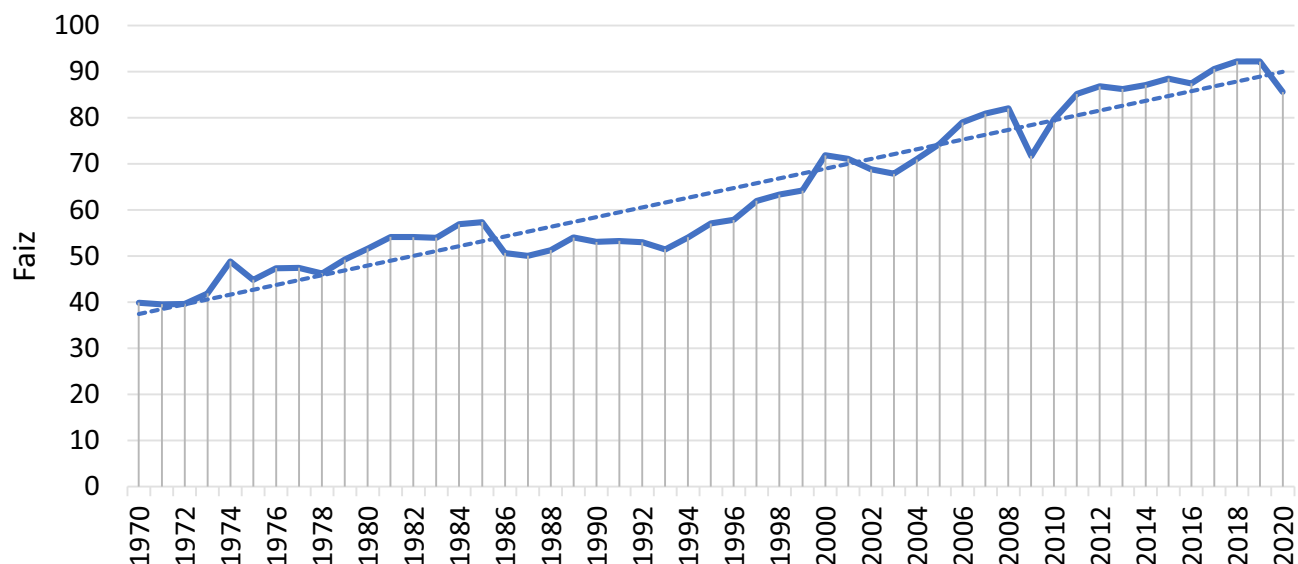
İllər	Ümumi İdxal	Gömrük vergisi	Sadə Orta %	Orta Çəkili %
2018	19 490 449 136	883 150 800	4.53	8.8
2019	23 323 430 431	1 104 753 184	4.73	8.15
2020	18 242 224 374	1 013 368 639	5.55	8.08
2021	19 899 837 356	1 205 507 800	8.08	6.06

2018-2020-ci illərin statistik göstəricilərinə nəzər yetirdiyimiz zaman orta çəkili faiz dərəcəsinin azaldığını, lakin sadə orta faiz dərəcəsinin artdığını müşahidə edə bilərik.

3. TİCARƏTİN LİBERALLAŞDIRILMASI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

1994-cü ildə yaradılmış Avropa İqtisadi Bölgəsi 27 Avropa Birliyi üzvünü və İslandiya, Lixtenşteyn və Norveçə daxili bazarda birləşdirir. AİB-in yaradılma məqsədlərindən biri üzv ölkələr arasındakı ticarəti asanlaşdırmaq, Avropa bazarına inteqrasiya etməkdir. Nəticədə, müəyyən balıq və kənd təsərrüfatı məhsulları istisna olmaqla, Avropa İqtisadi Bölgəsindən gələn bütün məhsullar AİB daxilində tarifsiz ticarət edilə bilər. Qrafik 4.-də Avropa Birliyinə daxilindəki ümumi ticarətin ümumi ÜDM-ə nisbəti faiz olaraq əks etdirilmişdir. 1970-ci ildə bu göstərici 40% ətrafında ikən, 1994-cü ildə 50% ətrafında idi. AİB-in yaradılmasının təsirlərindən biri olaraq bu göstərici 2020-ci ildə 86%-ə qədər qalxmışdır.

Qrafik 4. Avropa Birliyi üzvlərinin ticarətlərinin ÜDM-ə nisbəti, %

1992-ci ildə yaradılmış ASEAN regionda malların sərbəst hərəkətini təmin etməyi, bununla da üzv ölkələr arasında daha az ticarət maneələri və daha dərin iqtisadi əlaqələr, daha aşağı əməliyyat xərcləri və artan ticarət və biznes üçün daha böyük bazarlar yaratmağı hədəfləyir. 1992-2017-ci illər arasında ASEAN-a üzv ölkələr arasında qlobal idxala nisbətdə regiondaxili idxal 17 faizdən 24 faizə, ixrac isə 21 faizdən 27 faizə yüksəlib.

Şərqi və Cənubi Afrika üçün Ümumi Bazar (COMESA) daxili ixrac 2000-ci ildə Azad Ticarət Zonasının yaradılmasından sonra 1,5 milyard ABŞ dollarından 2015-ci ildə 9,0 milyard ABŞ dollarına yüksəldi ki, bu da 500 faiz artım deməkdir.

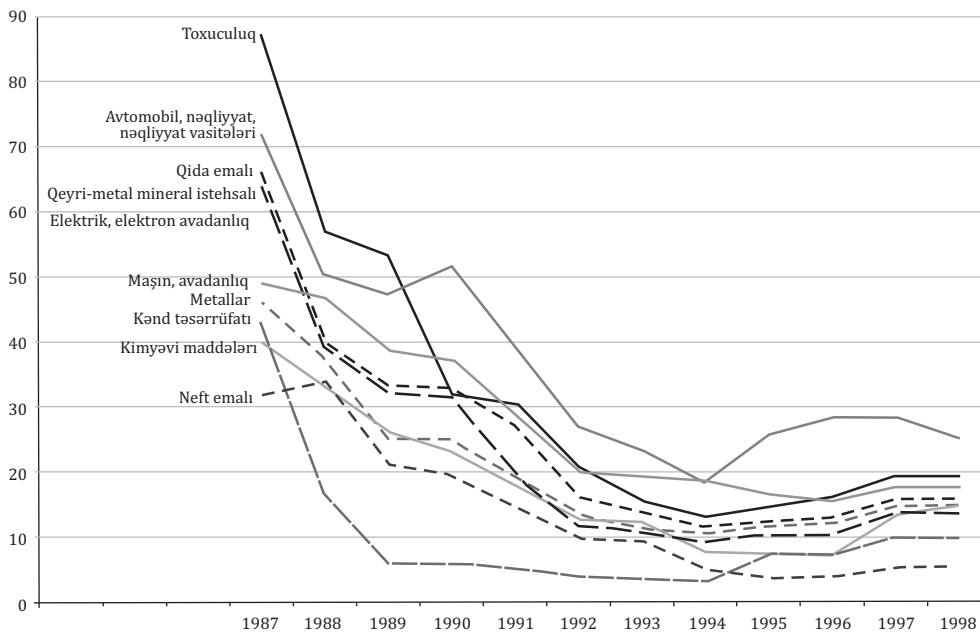
İEOÖ-in əksəriyyəti dünya bazarına inteqrasiyalarını artırmaq üçün ticarətin liberallaşdırılması siyasətindən istifadə etdi. Bu ölkələrdən biri olan Pakistan, 1980-ci illərdə iqtisadi artıma nail olmaq üçün ticari açıqlıq siyasətindən istifadə etməyə başladı. 2017-ci ildə Rashid Ahmad, Kashif Raza, Sobia Sahar tərəfindən qurulan modeldə ticari açıqlıq dərəcəsinin ÜDM-ə təsiri təhlil edilmişdir. Alınan nəticəyə əsasən, birbaşa xarici investisiyalar, idxal və ixracın artımı ÜDM-in artımına müsbət təsir göstərir.

1990-cı illərin əvvəlində ticari liberallaşmaya gedən Banqladeşin ticarət dövrü kəskin şəkildə artmışdır. M.M. Haque tərəfindən 2020-ci ildə aparılan tədqiqata əsasən, ticari açıqlıq dərəcəsinin 1% artımı ÜDM-nin 0.012% səviyyəsində artması ilə nəticələnəcəkdir.

Afrika qitəsinin ən böyük iqtisadiyyatına sahib olan Nigeriyanın xarici ixracında ən böyük rolu neft və neft məhsulları oynayır. Neft ixracı Nigeriyanın ümumi ixracının təxminən 90%-ni əhatə edir. Aparılan ekonometrik təhlildə ticari açıqlığın 1% artmasının uzunmüddətli dövr ərzində qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə təsiri mənfi (-0.4%) qiymətləndirilmişdir. İnflyasiya, ixrac və məzənnənin isə qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə müsbət təsiri aşkar edilmişdir (C.P.Sidi – 2020).

Braziliyada 1991-ci ildən 1994-cü ilə qədər tətbiq edilən ticarətin liberallaşdırılması siyasəti iqtisadçıların gözlədiyi qədər ölkə iqtisadiyyatına təsir göstərmədi. İslahatlar nəticəsində xarici ticarətdə tətbiq edilən gömrük rüsumlarında güzəştlər edildi və bəzi məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı. İslahatlar zamanı tarif faiz dərəcəsi təxminən 30,5%-dən 12,8%-ə qədər endirildi. Braziliya federativ dövlət olduğu üçün regionların iqtisadiyyatları bir-birindən fərqlənir. Məhz buna görə də ticarətin liberallaşdırılması hər regiona fərqli təsir göstərmişdir.

Qrafik 5. Braziliyada məhsul kateqoriyalarına tətbiq edilən tarif dərəcələrinin illər üzrə dəyişimi

Qrafik 5.-ə istinadən deyə bilərik ki, sənaye məhsullarına tətbiq edilən gömrük rüsumlarında edilən dəyişikliklər, kənd təsərrüfatı və yüngül sənayeyə edilən dəyişikliklərdən daha artıqdır. Bu səbəblə sənaye məhsulları istehsal edən bəzi şirkətlərin rəqabətə tab gətirə bilməməsi ilə zavodlar bağlandı, əhalinin işlə təminatı və gəlir səviyyəsi azaldı. Bu səbəblə Braziliyada yenidən islahatlar keçirilmiş, bəzi məhsul kateqoriyaları üzrə tariflər yenidən qaldırılmışdır.

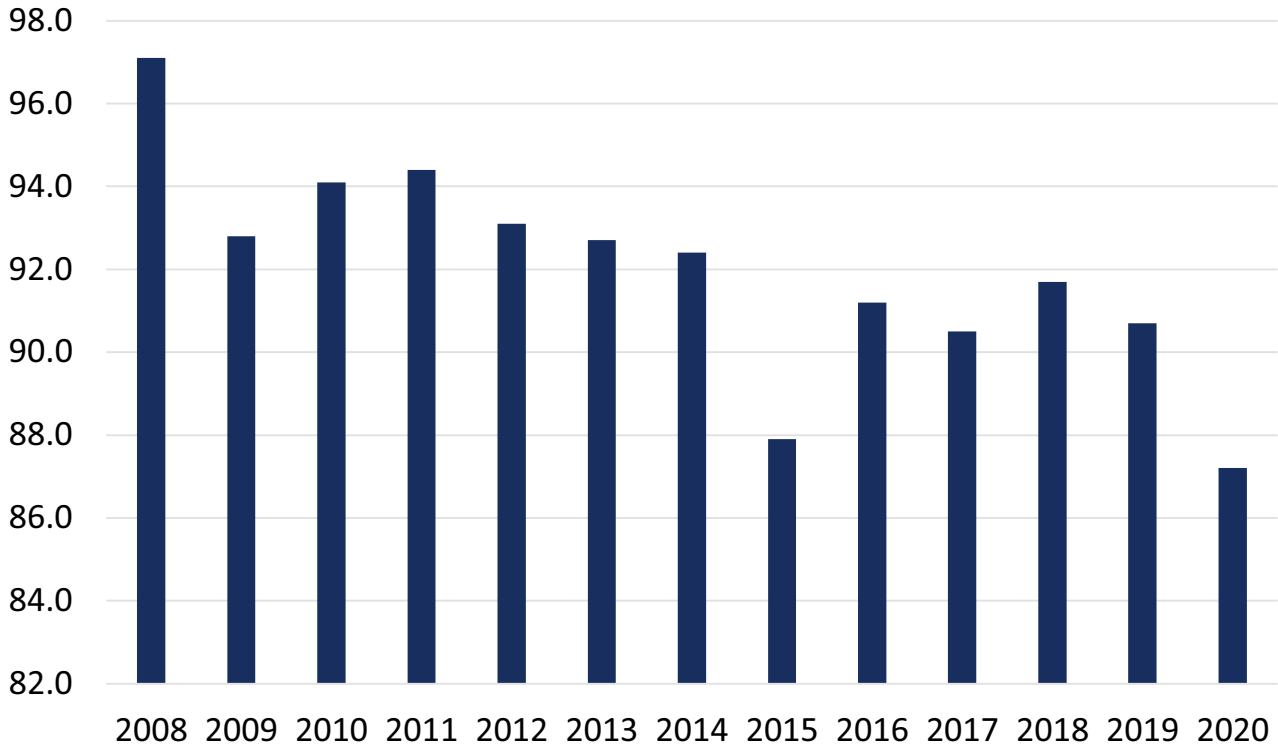

4. AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ

Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas təkan verici qüvvəsi olan neft və qaz sektorun ixracı onun ümumi ixracının təxminən 90%-ni əhatə edir (Qrafik 6). Nəzərə alınmalıyıq ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas hədəflərindən biri büdcənin Dövlət Neft Fondundan asılılığını azaltmaqdır. Buna görə də son illərdə hazırlanan strateji yol xəritələri və aparılan islahatlar nəticəsində qeyri-neft sektoru prioritet sahəyə çevrilmişdir. Atılan addımlar nəticəsində hər il kənd təsərrüfatı, yüngül sənaye məhsullarının istehsalı və ixracı üzrə müsbət nəticələr qeyd edilir.

Qrafik 6. Neft ixracının ümumi ixracda payı (% olaraq)

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olan ölkələr arasındakı ticarət hal-hazırda dünya ticarətinin 98%-ni əhatə edir. ÜTT-nin əsas məqsədlərindən biri dövlətlərarası ticarət zamanı tarif və digər məhdudiyətləri minimuma endirməkdir. Azərbaycan ÜTT-yə üzv olmaq üçün 1997-ci ildən etibarən danışıqları davam etdirir.

Azərbaycanda ticarətin sadələşdirilməsi illərdir ki, planlı şəkildə həyata keçirilir. Buna kağızsız ticarətin təşviqi, gömrük xidmətinin sadələşdirilməsi və şəffaflaşdırılması, Ələt Azad İqtisadi Zonasının yaradılması, digər ölkələrlə azad ticarət üzrə ikitərəfli müqavilələrin imzalanması daxildir.

Qeyri-neft sektoru üzrə Azərbaycanın əsas məşğuliyyət və ixracı həyata keçirilən sahələrindən biri kənd təsərrüfatıdır. Cədvəl 1.-ə istinad edərsək, dünya ölkələri üzrə ən çox gömrük vergisi tətbiq edilən sahə məhz kənd təsərrüfatıdır. Belə olan halda Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olduğu və ya kompleks dəyişikliklərlə ticarətin liberallaşdırılması müddətində kənd təsərrüfatı sektorunun problemlərlə üzləşəcəyi əvvəlcədən məlumdur. Bu kimi problemlərin aradan qaldırılması üçün ticarətin liberallaşdırılmasından əvvəl Azərbaycan iqtisadiyyatında düşünülmüş və hesablanmış addımlar atılmalı, qeyri-neft sektoru üzrə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin rəqabətlik səviyyəsi gücləndirilməlidir. Buna müasir texnologiyaların istehsalda tətbiqi, insan kapitalının yaxşılaşdırılması kimi amillər aid ola bilər. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın diversifikasiya edilməsi ölkənin neft gəlirlərindən asılılığını zəiflətməyə, nəticədə qeyri-neft sektoruna olan tələbatın artmasına gətirib çıxara bilər.

5. ƏDƏBİYYATLAR

An econometric analysis of the macroeconomic determinants impact of gross domestic product (GDP) in Bangladesh by Mohammad Mushfiqul Haque Mukit (2020); ISSN: 2174-3835

Effect of trade liberalization on economic growth of developing countries: a case of Bangladesh economy by Munshi Naser Ibne Afzal, "Journal of Business, Economics & Finance" (2012); ISSN: 2146-7943

Impact of Trade Openness on Economic Growth: A Case Study of Pakistan by Rashid Ahmad & Kashif Raza & Sobia Saher (2017); ISSN: 2519-9692

Economic Shocks and Crime: Evidence from the Brazilian Trade Liberalization by Rafael Dix-Carneiro, Rodrigo R. Soares and Gabriel Ulyssea

Impact of Trade Liberalization on the Export of Non-Oil Sector in the Nigeria Economy by Charity Philip Sidi & David Solomon, "International Journal of Development Strategies in Humanities, Management and Social Sciences"; e-ISSN: 2360-9044

The Relative Impact of Trade Liberalization on Developing Countries by Mark Weisbrot and Dean Baker (June 12, 2002)

The evolving impact of trade liberalisation on wages and employment in Brazil by Rafael Dix-Carneiro and Brian Kovak

<https://voxddev.org/topic/firms-trade/evolving-impact-trade-liberalisation-wages-and-employment-brazil>

The World Bank

<https://data.worldbank.org/>

How South Asia can become a free trade area

<https://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/how-south-asia-can-become-free-trade-area>

European Commission

<https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/european-economic-area-eea-agreement>

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/>

Azərbaycan və Ümümdünya Ticarət Təşkilatı

<http://wto.az/>

TRADE LIBERALIZATION IN WORLD PRACTICE AND THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN

Vusala JAFAROVA,
Mughdat HAJIZADA

SUMMARY

The concept of trade is one of the basic principles of international economic relations and economic development. Over time, various views have been put forward on the regulation of trade. Well-known economists and researchers believe that free trade, in addition to improving international relations, has a positive impact on the country and the world economy. It is from the middle of the 20th century that the role of trade in the world economy has increased. The establishment of the General Agreement on Tariffs and Trade and its subsequent replacement by the World Trade Organization has repeatedly increased global trade, had a positive impact on regional development and diversification of production. However, given that each country's economic model, level of development, and resources are different, trade liberalization may affect each country differently. In this article, we will analyze research conducted in different countries, and then discuss the steps taken to liberalize trade in Azerbaijan, the impact on the non-oil sector and its consequences.

Keywords: *Azerbaijan, WTO, trade liberalization, non-oil sector, tariff ratios*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 06.05.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 25.05.2022

Çapa qəbul olunub: 29.06.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA MÜHİTİNDƏ YARADICI SƏNAYE MƏHSULLARININ İXRACI: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ PROBLEMLƏR

№ 2 (3)

Ayxan QƏDƏŞOV
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
"Azexport" internet portalının rəhbəri;
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin
Doktorantı

Rəqəmsal transformasiya mühitində yaradıcı sənaye məhsullarının ixracı: mövcud vəziyyət və problemlər

Ayxan QƏDƏŞOV

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
"Azexport" internet portalının rəhbəri;
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Doktorantı

XÜLASƏ

Hazırda ölkəmizdə çoxsahəli islahatlar aparılmaqdadır. Aparılan islahatların başlıca hədəflərindən biri də ixracqabiliyyətli məhsul istehsalının dəstəklənməsi və yeni ixrac bazarlarına çıxaraq ölkəyə əlavə valyutanın cəlb olunmasıdır. Ölkə başçısının rəhbərliyi altında aparılan planlı və genişmiqyaslı islahatların nəticəsi olaraq ixrac coğrafiyamız genişlənməmiş, ərsəyə gətirilən məhsul və xidmətlərin ənənəvi və yeni bazarlara çıxarılması imkanları yaradılmışdır. Ölkə ixracı üçün ənənəvi hesab olunan sənaye, qida və kənd təsərrüfatı sahələri ilə yanaşı, yaradıcı mədəniyyət sənayesi (YMS) məhsullarının da istehsalı və xarici bazarlara çıxarılması dəstəklənməkdədir. Bu məqsədlə müxtəlif dövlət proqramları qəbul olunaraq, yeni layihələr həyata keçirilir. Bu məqalədə YMS məhsullarının ölkə iqtisadiyyatı üçün və məşğulluq səviyyəsinin artırılması üçün əhəmiyyəti öyrənilərək, rəqəmsal transformasiya mühitində həmin məhsulların ixrac imkanları araşdırılır. Bununla yanaşı məqalədə sahənin mövcud vəziyyəti və problemləri araşdırılaraq sahənin inkişafı üçün təkliflər verilir.

Açar sözlər: *Rəqəmsal transformasiya, yaradıcı sənaye, "Azexport", qeyri-neft ixracı, elektron ticarət.*

GİRİŞ

Son illər ölkə iqtisadiyyatı üçün prioritetlərdən biri də iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasıdır. Bu məqsədlə müxtəlif sahələrdə müasir texnologiyalar tətbiq edilərək rəqəmsallaşmada ciddi addımlar atılıb. İqtisadiyyatın və dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə genişzolaqlı internet şəbəkəsi daha da inkişaf etdirilib. "Hökumət buludu" (G-Cloud), "Ağıllı şəhər" (Smart City) və "Ağıllı kənd" (Smart Village) kimi rəqəmsal həll yollarının geniş tətbiqinə start verilib.

Aparılan rəqəmsallaşma prosesinin sistemliliyinin təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 27 aprel 2021 tarixində "Rəqəmsal Transformasiya Sahəsində İdarəetmənin Təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərman imzalanıb [1]. Fərmanda ölkədə müasir telekommunikasiya və rəqəmsal arxitektura quruculuğunun idarə olunması, eləcə də müxtəlif sahələrdə rəqəmsal xidmətlər və həllər üzrə platformanın inkişaf etdirilməsi sahəsində işlərin effektiv əlaqələndirilməsi əsas götürülüb.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektləri tərəfindən təqdim olunan xidmət və məhsulların rəqəmsallaşması istiqamətində kompleks tədbirlərin davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016 -ci il 21 Sentyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasında İstehsal Olunan Malların Vahid Məlumat Bazasının Yaradılması" haqqında Sərəncamına əsasən "Azexport.az" internet portalı yaradılıb [2]. Portalın uğurlu fəaliyyətinin nəticəsi olaraq sahibkarların beynəlxalq elektron ticarət platformalarında təmsil olunması 100 dəfədən artıq, yerli məhsulların beynəlxalq elektron ticarət platformalarında təmsil olunması isə 500 dəfədən artıq artmışdır [3]. Portalın dəstəyi ilə ənənəvi ixrac məhsulları ilə yanaşı ölkəmiz üçün ixracı qeyri ənənəvi hesab edilən YMS məhsullarının da elektron ticarət platformaları vasitəsilə xarici bazarlarda potensial alıcılara təqdim olunması təmin olunur. YMS məhsullarının ixracının dəstəklənməsi məqsədilə görülən böyük işlərə baxmayaraq problemlər qalmaqdadır. Məqalədə YMS məhsullarının rəqəmsal transformasiya dövründə elektron ticarət platformaları vasitəsilə

xarici bazarlara çıxarılmasının əhəmiyyəti öyrənilir. Həmçinin, bu sahədə son illər əldə olunan nailiyyətlər, müasir problemlər və həlli yolları araşdırılır, təkliflər irəli sürülür.

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA MÜHİTİNDƏ YARADICI SƏNAYE MƏHSULLARININ İXRACI:

Dünya iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri də Yaradıcı Mədəniyyət Sahəsidir (YMS). İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatın 6 faizini YMS məhsulları təşkil edir. Növbəti illərdə bu göstəricinin 10-15 faizədək qalxması proqnozlaşdırılır. Həmçinin, YMS sahəsində çalışanların təqribən 50 faizi qadınlardır [4]. Bu da məşğulluqda genderlər arasında tarazlığın qorunmasına öz müsbət təsirini göstərir.

Hazırda dünyada 30 milyona yaxın insanı Yaradıcı Mədəniyyət Sənayesində çalışır. YMS sahəsində çalışan şəxslərin əksəriyyəti 15-29 yaş aralığında olan gənclərdir [5]. Son illər rəqs, teatr tamaşaları, təsviri sənət, musiqi, dizayn, film, video və foto sənəti, reklam, oyun və yaradıcı texnologiyalar kimi kateqoriyalardan ibarət YMS-lərin dünya iqtisadiyyatına, əhalinin məşğulluq səviyyəsinə və sosial rifahına təsirinin öyrənilməsi məqsədilə müxtəlif araşdırmalar aparılıb. Aparılan araşdırmalara istinadən BMT-nin "UNCTAD" təşkilatının 2002-2015-ci illər üzrə Yaradıcı İqtisadiyyata Baxış adlı sənədi nəşr olunub. Sənəddə qeyd olunan illər üzrə YMS sahəsində dünya üzrə orta hesabla illik 7.3 faizlik artımın olduğu müşahidə olunur. Bununla yanaşı, YMS-lərin məhsul və xidmətləri üzrə ixracı 3 dəfəyədək artıb. Belə ki, 2002-ci ildə bu göstərici 208 milyard dollar olduğu halda 2015-ci ildə artaraq 509 milyard dollar təşkil edib [6].

YMS məhsulları əsasən sosial şəbəkə və digər internet resursları vasitəsilə istifadəçilərə çatdırılır. Bu da YMS-lərin rəqəmsallaşmaya dözümlü olmasına və sürətlə böyüməsinə əlavə təkan verir. Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya və digər qabaqcıl ölkələrdə aparılan araşdırmalara əsasən YMS-lərin iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən daha az sərmayə tələb edir və 2 dəfə daha sürətlə inkişaf edir. "BMW.de"nin 2019-cu ildə yayımladığı hesabatla əsasən Almaniya 1.8 milyon insan YMS sahəsində fəaliyyət göstərir. Burada ən çox inkişaf etmiş YMS sahələri kimi musiqi, kitab və əl işləri ön sıralardadır [7].

Azərbaycanda YMS-lərin müxtəlif formaları mövcuddur. Əksər dövlətlər sahənin inkişafı məqsədilə müxtəlif strateji sənədlər qəbul edir. Ölkəmizdə də bu sahə üzrə konkret işlər görülmüş, müxtəlif dəstək mexanizmləri yaradılmışdır. 2017-ci ildə hazırlanmış Azərbaycan üzrə Mədəniyyətin İnkişafı İndikatorları hesabatı YMS-lərin Azərbaycan iqtisadiyyatındakı payının müəyyən edilməsinə dair əsas sənədlərdən hesab olunur. Sənədə əsasən YMS-lərin ÜDM-də payı 1% olaraq göstərilmişdir (2016-cı il üçün 374 milyon ABŞ dolları) [8].

Azərbaycan xalqı yaradıcı xalq olduğundan YMS-lərin daima inkişafa meyli müşahidə olunur. Əhali arasında daha çox sənətkarlıq növləri, musiqi, ədəbiyyat, film, rəssamlıq və digər sahələr geniş yayılmışdır. Aparılan araşdırmalarda əsasən vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatda olan fiziki və hüquqi şəxslərin məlumatları nəzərə alındığından bu sahədə qeydiyyatda olmadan fəaliyyət göstərən şəxslərin fəaliyyətinin tam ölçülməsində çətinliklər mövcuddur. Ölkənin bu sahədə mövcud potensialını nəzərə alsaq gələcəkdə YMS- iştirakçılarının ölkəyə 1-1.5 milyard ABŞ dolları əlavə valyuta cəlb etmə imkanının olduğunu deyə bilərik.

Dövlət tərəfindən YMS məhsullarının inkişafına göstərilən dəstək mexanizmlərindən biri də ərəşəyə gətirilən məhsulların müasir rəqəmsal infrastruktur imkanlarından istifadə etməklə xarici bazarlara çıxarılmasıdır. Bu məqsədlə, YMS məhsulları Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 21 sentyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamı əsasında yaradılan "Azexport.az" internet portalına yerləşdirilir. Portalın yaradılmasında başlıca məqsədlərdən biri də Azərbaycanda istehsal olunan məhsul və xidmətlərin vahid bazasını formalaşdırmaq, həmçinin, xarici bazarlarda potensial müştərilərə çatdırılmasını təmin etməkdir. "Azexport.az" internet portalına yerləşdirilən YMS məhsulları "etsy.com", "kickstarter.com", "amazon kindle" və "sotheby's" kimi platformalara inteqrasiya olunub. "Azexport.az" internet portalı "Amazon" platformasında elektron kitabların satışı istiqamətində də uğura nail olub. Belə ki, ümumilikdə "Azexport.az" və Amazon portallarında Akademik Urxan Ələkbərovun "Fundamentals of

"Inclusive Development Management" adlı elektron kitabı 3 ay ərzində 300 dən artıq nüsxədə satılıb.

"Azexport.az" internet portalının YMS məhsullarının satışı üçün inteqrasiya olunduğu beynəlxalq elektron ticarət platformaları.

Hazırda dizayn həlləri, əl işləri, milli suvenirələr, əsərlər, şeirlər, rəsmlər, kreativ video oyunlar, musiqilər, bəstəkarlıq və potensial ixrac imkanı olan digər yaradıcılıq məhsullarının "Etsy", "Apple Music", "Itunes", "Google Play", "Kickstarter" və "Sotheby's" kimi platformalara yelrəşdirilməsinə dair işlər davam etdirilir.

YMS MƏHSULLARININ İXRACININ MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Hazırda ölkəmizdə YMS sahəsində mövcud bazar iştirakçılarının beynəlxalq platformalarda və ümumən ixrac platformalarında təmsilçilik və satışı həcm etibarilə müxtəlif səbəblərdən aşağı səviyyədədir. Mövcud çətinlikləri və onların həlli yollarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

BEYNƏLXALQ ELEKTRON TİCARƏT PLATFORMALARINDA TƏMSİL OLUNMA

Elektron ticarət platformaları istifadəçiləri arasında aparılan sorğu və araşdırmaların nəticələri onu deməyə əsas verir ki, sifarişçilər məhsul alışı zamanı bir neçə əsas məqamları gözdən keçirir. Tələb olunan məhsul üzrə potensial təchizatçının tapılması üçün ilk addım daha keyfiyyətli fotosəkil və detallı məlumat təqdim edən təchizatçı dairəsinin müəyyən olunmasıdır. YMS sahəsində mövcud bazar iştirakçıları ilə aparılan danışıqlar zamanı məhsulların yüksək keyfiyyətli fotosəkillərinin, həmçinin, məhsul haqqında xarici dillərdə olan məlumatların təqdim olunmasında çətinliklərin olduğu müəyyən olunub. Yüksək keyfiyyətli məhsul ərsəyə gətirməsinə baxmayaraq sahibkar beynəlxalq elektron ticarət platformalarında rəqabətqabiliyyətli məhsulla təmsil oluna bilmir. Əgər ənənəvi ticarətdə müştərinin məhsulu fiziki toxunuşla təhlil edib seçim etmək imkanı varsa, elektron ticarətdə rəqabətə davam gətirə bilmək üçün yüksək keyfiyyətli fotosəkil və məhsul haqqında detallı məlumat tələb olunur.

BEYNƏLXALQ ANI ÖDƏNİŞ SİSTEMLƏRİNƏ İNTEQRASIYA

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 26 sentyabr 2018-ci il tarixli, 508 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2018-2020-ci İllərdə Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal Ödənişlərin Genişləndirilməsi" üzrə Dövlət Proqramına əsasən ölkədə yeni rəqəmsal ödəniş texnologiyalarının tətbiqinə dair yeni imkanlar yaradılıb. Buna baxmayaraq sahənin inkişafına çətinlik yaradan bəzi amillər hələ də mövcuddur. Belə ki, dünya təcrübəsində YMS məhsulları əsasən kiçik həcmli fərdi sifarişlərlə hazırlanır və "Etsy", "Apple Music", "Itunes", "Google Play", "Kickstarter", "Sothebys" və "Amazon", "Amazon Kindle" kimi platformalar vasitəsilə satışı reallaşdırılır. Qeyd olunan platformalar vasitəsilə reallaşan satışların ödənişləri "Paypal", "Payline", "Google Pay", "Apple Pay", "2Checkout" kimi ani ödəniş sistemləri vasitəsilə həyata keçirilir.

Amerikanın "Etsy" platforması YMS məhsullarının ən çox satıldığı platforma hesab olunur. Platformanın 50 milyondan artıq daimi ziyarətçisi mövcuddur. Hazırda platformada məhsul yerləşdirilməsi üçün "Paypal" ani ödəniş sistemində qeydiyyatdan keçmiş hesab tələb olunur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2013-cü ildən etibarən "Paypal" ani ödəniş sistemi ilə əməkdaşlıq edən qonşu ölkə Gürcüstan sadalanan platformada 200-dək istehsalçının 20 mindən artıq məhsulu ilə təmsil olunur.

Ölkəmizdə sadalanan ödəniş sistemləri bir tərəfli (yalnız xaricə ödəniş üçün) fəaliyyət göstərməkdədir. Bu isə Avropa və Amerika portallarında YMS məhsullarının satışına çətinlik törədir. Belə ki, sifarişçi bir ədəd əl işi olan suvenir almaq üçün bank vasitəsilə köçürmə etməlidir. Qonşu ölkələrdə isə alternativ məhsul təklif edən şəxslərə ödənişi ani ödəniş sistemləri vasitəsilə həyata keçirərək məhsulu daha rahat sifariş etmək imkanı mövcuddur.

Problemin dolayısı yolla həlli üçün bəzi satıcılar müxtəlif üsullardan istifadə edir. Bunlardan biri də satıcının qonşu ölkələrdən birinə səfər edərək orada bank hesabı açması və ya xaricdə yaşayan yaxınının adına bank hesabı açaraq "Paypal" və ya digər ödəniş sistemlərini həmin hesaba bağlamasıdır. Belə olduğu təqdirdə Azərbaycanda ərsəyə gətirilən məhsulun dəyəri xarici ölkənin bank hesabına köçmüş olur.

REGIONLARDA ELEKTRON TİCARƏTİN İNKİŞAF SƏVİYYƏSİ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel tarixli 359 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya" - da elektron ticarətin inkişafı ilə bağlı hədəflərə əsaslanaraq "2018-ci il sentyabrın 25-də Bakı Elektron Ticarət Forumu - "BEF-2018" beynəlxalq tədbir keçirilmişdir. Elektron ticarətin inkişafına təkan verəcək forumda 300-dən artıq yerli və beynəlxalq iştirakçı tərəfindən ziyarət qeydə alınıb [9]. Bakı şəhərində elektron ticarətin inkişafına yönələn tədbirlərin təşkili daim müşahidə olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, YMS məhsullarının istehsalında əsasən önə çıxan sahələr əl işləri, müxtəlif dekorativ əşyaların, milli suvenirlərin toxunması və istehsalı sahələridir. Qeyd olunan sahələrin əsas iştirakçıları regionlarda yaşayan şəxslərdir. Hazırda regionlarda elektron ticarət sahəsi demək olar mövcud deyil. İqtisadi təkmərkəzliliyin nəticəsi olaraq region əhalisi elektron ticarət sferasına nə sahibkar, nə də alıcı kimi demək olar ümumiyyətlə daxil olmayıb. Bunun nəticəsidir ki, paytaxtdakı bir sıra sahibkarlar da regionlara çatdırılma xidməti təklif etmir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

YMS məhsullarının ixracı üçün böyük potensial olsa da, müxtəlif xarakterli problemlərin nəticəsi olaraq bu sahənin inkişaf sürəti istənilən səviyyədə deyil. Sadalanan problemləri aradan qaldırmaq üçün həm dövlətin, həm də YMS sahəsində çalışan şəxslərin üzərinə bir sıra vəzifələr düşür:

- Azərbaycanda ani ödəniş sistemlərinin işlək vəziyyətə gətirilməsi üçün müvafiq dövlət qurumları tərəfindən qanunvericilikdə lazımı dəyişikliklərə dair təkliflərin hazırlanması sahənin inkişafına öz müsbət təsirini göstərə bilər;
- YMS sahəsində mövcud bazar iştirakçıları tərəfindən ərsəyə gətirilən məhsulların yüksək keyfiyyətli fotosəkilinin çəkilməsi üçün peşəkar fotoqrafların və məhsullar barədə məlumatların beynəlxalq platformalara müxtəlif dillərdə təqdim olunması üçün kontent menecerlərin müəyyən olunması;
- Regionlardakı YMS məhsulu istehsalçılarınun da elektron ticarətlə məşğul olması üçün ixtisaslı kadrların regionlarda çalışmasını stimullaşdırmağa, həmçinin, yerli və beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə təlim və tədbirlərin təşkilinə ehtiyac vardır.

YMS sahəsi daha çox intellektual məhsulların ərsəyə gətirilməsi kimi səciyyələnir. Bu səbəbdən də bu sahə dünyanın ən sürətlə inkişaf edən və rəqəmsallaşmaya daha çox immuniteti olan səhələrdəndir. Ölkəmizdə dövlət və cəmiyyət tərəfindən YMS sahəsinə xüsusi diqqət hiss olunmaqdadır. Azərbaycan xalqının tarix boyu yaradıcılığı ilə seçilən xalq kimi tanınır. Ölkənin coğrafi yerləşmə mövqeyi və multikultural dəyərlərin qorunub saxlanması da YMS sahəsinin müxtəlif istiqamətlər üzrə inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Sahə üzrə sadalanan problemlərin həllinə nail olmaqla Azərbaycanda istehsal olunan YMS məhsullarının xarici bazarlara elektron ticarət platformaları vasitəsilə çıxararaq ölkəyə əlavə valyuta cəlb olunmasına dəstək olmaq imkanı mövcuddur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. "Rəqəmsal Transformasiya Sahəsində İdarəetmənin Təkmilləşdirilməsi" haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı, 27 aprel 2021, <https://president.az/articles/51299>;
2. "Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan malların vahid məlumat bazasının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı, 21 sentyabr 2016, <https://president.az/articles/21139>;
3. <http://ereforms.gov.az/az/ixrac-icmali>
4. https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/gender_equality_and_empowerment_cci_eastern_partnership_2018_en-compressed.pdf
5. https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/info-kit_brochure-final-en-web.pdf
6. https://unctad.org/system/files/official-document/ditcted2018d3_en.pdf
7. https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Wirtschaft/2020-cultural-and-creative-industries-monitoring-report.pdf?__blob=publicationFile&v=5;
8. <http://mct.gov.az/medias/media/other/285/hesabat-2016.pdf>
9. <https://mincom.gov.az/az/view/news/393/baki-beynelxalq-elektron-ticaret-forumu-oz-ishini-yekunlashdirib>

EXPORT OF CREATIVE INDUSTRIAL PRODUCTS IN DIGITAL TRANSFORMATION ENVIRONMENT

Aykhan GADASHOV

SUMMARY

In recent years, the main goals of the economic reforms in the republic are to reduce the natural reserve factor of the state budget and gross domestic product, to ensure diversification of the economy and the superiority of the non-oil factor. As a result of planned and large-scale economic reforms, the share of the non-oil sector in the gross domestic product has increased, the production of export-oriented, competitive products has expanded, and opportunities have been created to bring the goods to traditional and new markets through international e-trading platforms. The author investigated the achievements, current problems of the field and sustainable development opportunities by analyzing the state of the international e-commerce status in the country. Considered options for increasing the export of the creative industry products from local market.

Keywords: *export, Azexport, Digital Transformation, non-oil, creative industry*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 28.04.2022

Çapa qəbul olunub: 24.06.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

"AÇIQ BÜDCƏ İNDEKSİ": MÖVCUD VƏZİYYƏT, YENİ TRENDLƏR VƏ İMKANLAR

№ 2 (3)

Elmir EYVAZ-ZADƏ
Doktorant, İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu,
Azərbaycan Respublikası
Maliyyə Nazirliyi, baş məsləhətçi

“Açıq Büdcə İndeksi”: mövcud vəziyyət, yeni trendlər və imkanlar

Elmir EYVAZ-ZADƏ,
Doktorant, İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutu,
Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, baş məsləhətçi

XÜLASƏ

Bu tədqiqatda fiskal hesabatlılıq üzrə Azərbaycandakı mövcud vəziyyət beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla araşdırılmış, habelə büdcə açıqlığı sahəsində son illər görülmüş işlər ətrafı təhlil edilmişdir. Eyni zamanda büdcə şəffaflığı üzrə fiskal diaqnostika aləti olan Açıq Büdcə Sorğusu (Open Budget Survey) hesabatındakı indikatorlar üzrə təhlillər verilmiş, ölkənin mövqeyini yaxşılaşdırmaq üçün müvafiq təklilər irəli sürülmüşdür.

Məqalədə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dərc edilmiş büdcə sənədlərindən istifadə edilmiş, Açıq Büdcə İndeksi (Open Budget Index) üzrə ortamüddətli dövrdə ölkənin mövqeyinin güclənməsi üçün sistemli yanaşma və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilərək reytingin yüksəldilməsi imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *Açıq Büdcə İndeksi, fiskal şəffaflıq, hesabatlılıq, büdcə siyasəti*

GİRİŞ

Son dövrlər ölkədə açıq hökumət prinsiplərinin tətbiqinin genişləndirilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, vergi və gömrük inzibatchılığının sadələşdirilməsi, habelə dövlət maliyyə idarəetməsində şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmaqdadır.

Dövlət və icmal büdcələrinin tərtibi və icrası ilə əlaqədar məlumatların ictimaiyyətə mütəmadi açıqlanması tədbirləri Azərbaycan hökumətinin prioritetlərindəndir. Eyni zamanda bu sahədə aparılan islahatların tərkib hissəsi olaraq **“Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”** üzrə mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi, **“Biznes mühiti və beynəlxalq reytinglər” üzrə Komissiya**nın fəaliyyət istiqamətləri daxilində həyata keçirilən işlərin davam etdirilməsi son dövrlərdə sürətləndirilmişdir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi sferada həyata keçirdiyi islahatlar, eləcə də ölkədə innovativ və dayanıqlı iqtisadiyyatın formalaşdırılması istiqamətində atılan ardıcıl addımlar bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların, eləcə də reyting agentliklərinin diqqət dairəsində olaraq yüksək qiymətləndirilir. Qeyd olunanların fonunda Beynəlxalq Büdcə Tərəfdaşlığı təşkilatı (“International Budget Partnership”) tərəfindən cari ilin may ayında açıqlanan Açıq Büdcə İndeksində Azərbaycanda dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsi üzrə görülən işlər müsbət qiymətləndirilmişdir.

AÇIQ BÜDCƏ SORĞUSU METODOLOGİYASI HAQQINDA QISA MƏLUMAT

Büdcə prosesinə dair diaqnostik qiymətləndirmə aləti hesab olunan Açıq Büdcə Sorğusu (Open Budget Survey) 2006-cı ildən başlayaraq “International Budget Partnership” təşkilatı tərəfindən hər iki ildən bir tərtib edilir. Açıq Büdcə Sorğusunun 109 sualı (indikatoru) əsasında “Açıq Büdcə İndeksi” hesablanır. Başqa sözlə sorğu üzrə qiymətləndirilən 145 sualdan 109-u büdcə məlumatlarının ictimaiyyətə açıqlığını araşdırır və bu hissənin yekun nəticəsi “Açıq Büdcə İndeksi” hesab olunur. Bu əsasda, Açıq Büdcə İndeksi 8 əsas büdcə sənədinin (İlkin büdcə bəyanatı, büdcə layihəsi, təsdiqlənmiş büdcə sənədi, vətəndaşın büdcə bələdçisi, aylıq və ya rüblük hesabatlar, yarımillik icmal sənədi, yekun illik icra hesabatı, audit hesabatı) məzmunu və dərc edilmə müddətini ölçür. Sorğuda hər bir sual 100 ballıq şkala ilə qiymətləndirilir.

Bu sorğu aləti bir qayda olaraq akademik sfera, büdcə-maliyyə sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları, müstəqil iqtisadçı-ekspertlər qrupu tərəfindən ilkin qiymətləndirildikdən sonra Beynəlxalq Büdcə Əməkdaşlığının ("International Budget Partnership") komandasına təqdim edilir. Büdcənin tərtibinə məsul olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (əksər ölkələrdə - Maliyyə Nazirliyi) tərəfindən sorğunun ilkin versiyasına baxılır (Government Review Process), daha sonra sorğu ilə bağlı rəylər təşkilata bildirilir. Həmin rəylər əsasında təşkilat tərəfindən sorğuya yenidən baxılaraq yekun qiymətləndirmə tərtib olunur.

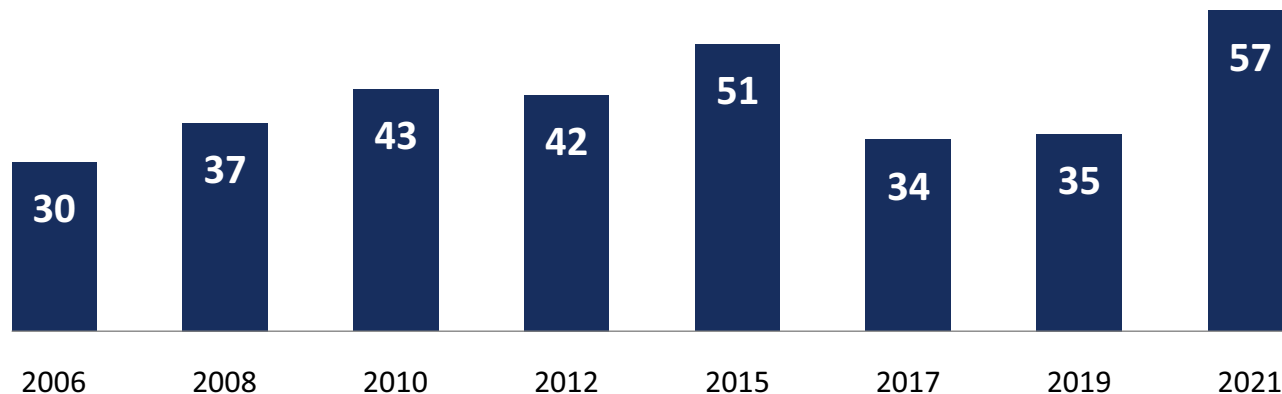
Açıq Büdcə Sorğusu büdcə şəffaflığını, ictimai iştirakçılığı və büdcəyə effektiv nəzarətin mövcud vəziyyətini öyrənən sorğu aləti olmaqla yanaşı bir sıra beynəlxalq təşkilatların tərtib etdiyi reytinglərdə də bəncmark hesab olunur. Belə ki, Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatında büdcə şəffaflığı (1.06 Budget transparency) indikatoru göstərilən zaman Açıq Büdcə İndeksinin nəticəsinə istinad edilir.

"AÇIQ BÜDCƏ İNDEKSİ - 2021": FİSKAL HESABATLILIQ ÜZRƏ MÖVCUD VƏZİYYƏT

Qeyd edilməlidir ki, -[Açıq Büdcə Sorğusu 2021 hesabatı](#) 2021-ci il yanvarın 1-dək, başqa sözlə 2020-ci büdcə ili ərzində hazırlanmış (yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək) büdcə sənədlərinin dərc edilmə vaxtının və məzmunun qiymətləndirilməsini, eləcə də il ərzində baş vermiş digər büdcə proseslərinin qiymətləndirilməsini özündə ehtiva etmişdir.

2019-cu ilin reyting göstəricisi (35 bal) ilə müqayisədə son açıqlanan Açıq Büdcə İndeksində Azərbaycanın mövqeyi 22 bal artım olmaqla əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşaraq, ümumi reytingdə **57 ballıq** nəticə ilə qiymətləndirilmişdir (Qrafik 1). Beləliklə, Azərbaycan "Açıq Büdcə İndeksi-2019" hesabatında qiymətləndirmədə iştirak edən ölkələr arasında 81-ci yerdə qərarlaşmışdısa, builki hesabatda 120 ölkə arasında 44-cü yeri tutmuşdur.

Qrafik 1. Açıq Büdcə İndeksinin illər üzrə dinamikası

Mənbə: <https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2021/azerbaijan>

Ümumilikdə, Azərbaycanın reytingi Açıq Büdcə İndeksi-2021 üzrə sorğuya cəlb edilən ölkələr arasında dünya üzrə ortalama göstəricisindən (45 bal) 12 bənd yuxarı olmuşdur. Azərbaycan bu göstərici ilə Macarıstan, Kanada, Türkiyə və İspaniya kimi ölkələri geridə qoymuşdur. Eyni zamanda "Açıq Büdcə Sorğusu-2021" hesabatına əsasən Azərbaycan büdcə şəffaflığı üzrə ümumi reytingdə ən çox irəliləyən ölkələrdən biridir.

Müqayisəli təhlillər aparılanda məlum olur ki, "Açıq Büdcə indeksi-2019" hesabatı üzrə 109 sualın yalnız 23-ü üzrə (21,1 faiz) standartlara tam əməl edildiyi halda, "Açıq Büdcə indeksi-2021" qiymətləndirilən zaman sualların 44-ü üzrə (40,4 faiz) standartlara tam əməl edilmişdir.

Cədvəl 1: "Açıq Büdcə İndeksi-2021" hesabatında büdcə sənədlərinin standartlara uyğunluq səviyyəsi üzrə bölgüsü

Sənədlər	Sualların sayı	Variantlar üzrə cavabların sayı				
		A	B	C	D	E
		Standarta tam əməl olunur "best practice"	Qismən əməl olunur "good practice"	Minimum cəhdlər var "poor or weak practice"	Əməl edilmir "negative"	Tətbiq edilə bilmir "not applicable"
İlkin büdcə bəyənəti	6	3	2	1	0	0
Büdcə layihəsi	54	15	4	16	18	1
Təsdiq edilmiş büdcə	6	4	1	0	1	0
Vətəndaşın büdcə bələdçisi	4	1	1	2	0	0
Dövlət büdcəsinin icrasına dair cari (aylıq, rüblük) hesabatlar	9	8	1	0	0	0
Dövlət büdcəsinin icrasına dair yarımillik icmal arayış	9	4	2	1	2	0
Dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabat	14	6	2	4	2	0
Audit hesabatı	7	3	1	2	1	0
Yekun	109	44	14	26	24	1

Mənbə: "The Open Budget Questionnaire" məlumat bazası əsasında müəllifin hesablamaları

Açıq Büdcə Sorğusunun nəticəsinin "Qlobal rəqabətqabiliyyətlik hesabatı"nda da bənzərlik olaraq nəzərə alınması da öz növbəsində Qlobal Rəqabətqabiliyyətlik indeksinin müvafiq indikatoru üzrə yaxşılaşmanın olacağını söyləməyə imkan verir. Bütün bunlar mütərəqqi təcrübə və fiskal diaqnostika alətlərinin tələbləri nəzərə alınmaqla görülən işlərin nəticəsidir. Belə ki, 2020-ci ildən başlayaraq rüblük icra hesabatları ilə yanaşı aylıq icra məlumatlarının icmallaşdırılaraq nazirliyin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirməsi, eləcə də ötən illərdə olduğu kimi büdcə müzakirələrinə bir ay qalmış "Dövlət və icmal büdcələrinin ilkin göstəricilərinə dair açıqlama" (Pre-budget statement) sənədinin hazırlanaraq dərc edilməsi, habelə digər büdcə sənədlərinin Açıq Büdcə İndeksi metodologiyasına uyğunlaşdırılması sözügedən hesabatda mövqeyimizin irəliləməsi ilə nəticələnmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, bundan əvvəlki reyting (Open Budget Index-2019) açıqlananda Azərbaycanda dövlət büdcəsi ilə bağlı ictimaiyyətə açıqlanmalı olan 8 əsas büdcə sənədinin yalnız 6-sı ictimaiyyət üçün əlçatan idi. Büdcə sistemi haqqında qanunvericilikdə hazırlanması və dərc edilməsi nəzərdə tutulmadığından həmin dövrə qədər mövcud praktikada İlkin büdcə bəyənəti və Dövlət büdcəsinin icrasına dair yarımillik icmal sənədləri hazırlanırdı, bu da öz növbəsində əvvəlki reyting göstəricilərinin aşağı olması ilə nəticələnirdi. Bu baxımdan ötən dövr ərzində dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi və bu istiqamətdə şəffaflığın qiymətləndirilməsi üzrə fiskal-diaqnostika alətlərindən olan Açıq Büdcə Sorğusu, habelə Dövlət Xərcləri və Maliyyə Hesabatlılığı (PEFA) metodologiyası dərinlən öyrənilmiş və bu istiqamətdə praktiki işlər sürətləndirilmişdir. Bu platformada həyata keçirilən işlərin məntiqi nəticəsi olaraq Açıq Büdcə Sorğusu-2021 hesabatında ölkənin mövqeyinin əhəmiyyətli yaxşılaşması qeydə alınmışdır.

Açıq Büdcə İndeksi - 2021 hesabatına əsasən dünya üzrə 120 ölkə arasında yalnız 17¹ ölkə büdcə prosesinin müxtəlif mərhələlərində 8 əsas büdcə sənədinin hamısını dərc etmiş hesab olunur ki, Azərbaycan da bu ölkələr sırasında yer alır.

¹Azərbaycan, Cənubi Koreya, Avstraliya, İsveç, Cənubi Afrika, Xorvatiya, Moldova, Gürcüstan, Meksika, İndoneziya, Almaniya və digərləri

Dərc olunan hesabatı ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, Açıq Büdcə Sorğusu - 2021 hesabatında qiymətləndirmə zamanı əvvəllər indeksdə açıqlanmadığı göstərilən 2 sənəd ([İlkin büdcə bəyanatı](#) və [Yarımillik İcmal](#)) mövcud sənəd kimi qeydə alınmışdır. Eyni zamanda [2021-ci il dövlət büdcəsi layihəsinə dair izahatın](#) məzmunun bir qədər genişlənməsi, habelə əvvəlki illərdən fərqli olaraq [aylıq icra hesabatlarının](#) müntəzəm dərc edilməsi praktikasının davam etdirilməsi və [2019-cu il dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatın](#) ictimaiyyətə açıqlanması sürətli irəliləyişə təkan vermişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. Açıq Büdcə İndeksində qiymətləndirilən büdcə sənədləri üzrə ballar

№	Büdcə sənədləri	2019	2021	Dəyişiklik 2019-2021
1	Dövlət və icmal büdcələrinin ilkin göstəricilərinə dair açıqlama (Pre-budget statement)	Dərc edilməyib	78	+78
2	Dövlət büdcəsi haqqında Qanun layihəsi (Executive's Budget Proposal)	37	43	+6
3	Təsdiq edilmiş büdcə (Enacted Budget)	61	78	+17
4	Dövlət və icmal büdcələri üzrə Vətəndaşın büdcə bələdçisi (Citizens Budget)	58	58	0
5	Dövlət büdcəsinin icrasına dair dövrü (aylıq, rüblük) hesabatlar (In-Year Reports)	44	96	+52
6	Yarımillik icmal (Mid-Year Review)	Dərc edilməyib	63	+63
7	"Dövlət büdcəsinin icrası" barədə illik hesabat (Year-end-Report)	31	62	+31
8	Dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatla Hesablama Palatasının Rəyi (Audit Report)	62	62	0

Mənbə: <https://internationalbudget.org/sites/default/files/country-surveys-pdfs/2021/open-budget-survey-azerbaijan-2021-en.pdf>
<https://live-international-budget-partnership.pantheonsite.io/sites/default/files/country-surveys-pdfs/2019/open-budget-survey-azerbaijan-2019-en.pdf>

Daha spesifik nümunə desək Maliyyə Nazirliyi 2019-cu ildən başlayaraq büdcə müzakirələrində ictimai iştirakçılığın təşviqi, büdcə öncəsi açıq müzakirələrin başlanmasına imkanın genişləndirilməsi üçün büdcə göstəricilərinin Milli Məclisə təqdim edilməsinə bir ay qalmış "İlkin büdcə bəyanatı" (Pre-budget Statement) sənədini hazırlayaraq nazirliyin saytında yerləşdirməyə başlamışdır. Maliyyə Nazirliyinin açıqladığı bu sənəddə ortamüddətli dövr üçün icmal və dövlət büdcələrinin əsas parametrləri, büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, həmçinin ortamüddətli makroiqtisadi proqnozlar, habelə dövlət borcuna dair əsas məlumatlar və digər göstəricilər öz əksini tapmışdır ki, bu da Açıq Büdcə indeksi metodologiyasına uyğun olmuşdur.

Bununla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, Açıq Büdcə indeksinin hesablanması zamanı büdcə prosesini əhatə edən 8 əsas büdcə sənədi üzrə ümumilikdə 109 sualın demək olar yarısı (54 sual) büdcə layihəsinin məzmunu və əhatəliliyi ilə bağlı suallardır. Belə ki, büdcə layihəsi daha böyük həcmdə informasiyanı əhatə etməklə reytingin ümumi nəticəsində mühüm rol oynayır. Bu istiqamət üzrə Azərbaycanda dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi və eyni zamanda həmin Qanun layihəsinə dair izahat hazırlanaraq "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə ("Dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinin dərc edilməsi") əsasən mütəmadi olaraq dərc edilir.

Bununla yanaşı, Open Budget Survey metodologiyası da daxil olmaqla dövlət maliyyə idarəolunması sahəsində bir sıra fiskal diaqnostika alətləri, həmçinin BVF-in "Fiskal Şəffaflıq Məcəlləsi" və Dünya Bankının "Dövlət Xərcləri və Maliyyə Hesabatlılığı" standartlarına əsasən

hökumətin büdcə layihəsində və ya büdcə siyasəti sənədində ortamüddətli dövr üzrə büdcə parametrləri geniş əhatə olunmalı, strateji büdcə mərhələsinə dair izahlar öz əksini tapmalıdır. Bu baxımdan son dövrlərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 avqust 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması Qaydası" əsasında 2020-ci ildən başlayaraq Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsinin (OMXÇ) tətbiq edilməsi, o cümlədən strateji planlaşdırılma mərhələsində nəticə əsaslı büdcə mexanizminə keçid ilə əlaqədar büdcə sənədlərində "ilkin-aralıq-yekun nəticə" indikatorları üzrə göstəricilərin əhatəsinin genişlənməsi ilə bağlı işlər davam etdirilməkdədir. Ümumilikdə ortamüddətli büdcə planlaşdırılması islahatlarının davam etdirilməsi gələcəkdə büdcə proqramları üzrə xərclərin, nəticə indikatorları (output-outcome) haqqında bütün məlumatların açıqlığını təmin edə biləcək addım hesab edilə bilər ki, bu da öz növbəsində Açıq Büdcə İndeksinin həmin indikatorlarında əlavə ballar gətirə bilər.

Digər tərəfdən bu reyting göstəricisində əhəmiyyətli irəliləyişin olmasında cari icra hesabatlarının (aylıq və rüblük hesabatların) da rolu böyük olmuşdur. Açıq Büdcə İndeksi metodologiyasına uyğun olaraq Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 2020-ci ildən başlayaraq dövlət və icmal büdcənin icrasına dair aylıq məlumatları hesabat ayından sonrakı ayın 25-dək nazirliyin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirir. Cari ildə də icra hesabatları aylıq period əsasında dərc edilməsi praktikası davam etdirilir.

Məlum olduğu kimi Yarımillik icmal sənədi (Midyear review) də büdcə sistemi haqqında qanunvericilikdə hazırlanması və dərc edilməsi nəzərdə tutulmadığından indiyə kimi mövcud praktikada hazırlanmamışdır. Buna görə də əvvəlki qiymətləndirilmələrdə yarımillik icmal sənədi ilə bağlı bütün sualların cavabı Azərbaycan üçün "standarta əməl olunmur" seçimi olub. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Açıq büdcə indeksi metodologiyasına əsasən "[2020-ci il dürüstləşdirilmiş dövlət və icmal büdcələrinin layihələri və parametrləri](#)" yarımillik icmal (Mid-year review) sənədi ilə uyğunluq təşkil etdiyindən Beynəlxalq Büdcə Əməkdaşlığının komandası tərəfindən sözgedən sənəd qismində tədqiq edilmişdir. Belə ki, metodologiyaya əsasən yarımillik icmal sənədində makroiqtisadi göstəricilər əsasında iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti qiymətləndirilməli, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərcləri, habelə dövlət borclarının dəqiqləşdirilmiş göstəriciləri təqdim olunmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, "2020-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə" Qanun layihəsinə dair izahat və digər aidiyyəti məlumatlar yarımillik vəziyyət əsasında ilin sonunda gözlənilən büdcə parametrlərini özündə əks etdirir. Sözügedən məlumatların nazirliyin internet sahifəsində dərc edildiyi nəzərə alınaraq, Beynəlxalq Büdcə Əməkdaşlığı ("International Budget Partnership") təşkilatı tərəfindən həmin məlumatların Yarımillik icmal (Mid-Year Review) sənədi kimi araşdırılmış, bununla da Açıq Büdcə Sorğusu - 2021 reytingində bu sənəd sayəsində bir xeyli yaxşılaşma olmuşdur.

Eyni zamanda Maliyyə Nazirliyi tərəfindən "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 20.2-1-ci maddəsinə əsasən dövlət büdcəsinin icrası haqqında Qanun layihəsi və müvafiq hesabat hazırlanmış, nazirliyin internet sahifəsində dərc edilmişdir. Əvvəlki illərdə "dövlət büdcəsinin icrası barədə Qanun" layihəsi ilə birlikdə Milli Məclisə təqdim edilən "dövlət büdcəsinin icrasına barədə hesabat" hazırlansa da Maliyyə Nazirliyinin saytında həmin hesabat yerləşdirilmədiyindən qiymətləndirmə zamanı nəzərə alınmırdı. Daha sonra isə Maliyyə Nazirliyi 2019-cu ilin icra hesabatından başlayaraq büdcəsinin icrası barədə Qanun ilə birlikdə dövlət büdcəsinin icrasına dair hesabatları da nazirliyin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirməyə başladı. Sözügedən hesabatda təsdiq olunmuş qanundan fərqli olaraq daha geniş əhatəli məlumatlar, o cümlədən makroiqtisadi göstəricilər üzrə proqnozlarla faktiki nəticələr arasında müqayisəli məlumatlar, habelə büdcənin gəlir və xərcləri üzrə proqnoz və icra rəqəmlərinin müqayisəli təhlil, onlar arasında kənarlaşmalar (fərqlər) göstərilir və izahatı verilir ki, bu da Açıq Büdcə Sorğusunda müvafiq suallar əsasında qiymətləndirilmişdir.

Bütün bunların fonunda Açıq Büdcə indeksi-2021 hesabatının nəticələrinə əsasən Azərbaycan 57 balla orta büdcə açıqlığına malik ölkələr qrupunda (41-60 bal) yer almışdır. "International Budget Partnership" təşkilatının reyting göstəriciləri əsasında apardığımız tədqiqatlara əsasən demək olar ki, "orta" büdcə açıqlığına malik ölkələrin sayı son illər ərzində getdikcə artmaqdadır.

Buna baxmayaraq bir çox ölkələr son 5-10 il ərzində "orta" büdcə açıqlığı kateqoriyasından irəli gedə bilmir, növbəti illərdə də bu səviyyədə qalır ki, bu vəziyyətə "orta kateqoriya tələsi" deyə bilərik. Bu əsasda, Azərbaycan üçün əsas diqqət yetirilməli olan məsələ "orta kateqoriya tələsi"nə düşməmək, reytingin daha da yüksəldilməsi üçün zəruri addımlar atmaqdır.

Bu baxımdan strateji büdcə planlaşdırılması islahatları üzrə görülən işlərin sürətləndirilməsi, 2023-2026-cı illər üzrə Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsi sənədinin məzmununu və dərc edilmə müddətinin beynəlxalq standartlara, həmçinin Açıq Büdcə Sorğusunun metodologiyasına uyğun tərtib olunması diqqətə alındığı təqdirdə növbəti indeksdə Azərbaycanın mövqeyinin xeyli yaxşılaşacağını söyləmək olar.

Maliyyə Nazirliyi tərəfindən mövcud büdcə işi praktikasında görülən işlərin cari il ərzində də davam etdirilməsi, habelə bəzi büdcə sənədlərinin bir qədər təkmilləşdirilərək beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması sayəsində Azərbaycanın adekvat büdcə açıqlığına (61 bal və ya daha çox) malik ölkələr qrupuna aid edilmə imkanları mümkündür.

Büdcə təqviminə əsasən indeksin növbəti raundu, yəni Açıq Büdcə Sorğusu-2023 üzrə qiymətləndiriləcək büdcə sənədlərinin əksəriyyətinin hazırlanması ilə bağlı işlər hələ də başlamadığından bu sahədə reytingin daha da yüksəldilməsi üçün həm institusional həm də texniki imkanlar çoxdur. Bunun üçün sadəcə metodologiyanın daha da dərinədən öyrənilməsi, hal-hazırda görülən işlərin davam etdirilməsi və eyni zamanda bəzi büdcə sənədlərində təkmilləşdirilmənin aparılması vacibdir. Ümumilikdə bu ilki reyting göstəricisində qeydə alınmış sürətli irəliləyiş ölkənin mövqeyinin Açıq Büdcə İndeksinin növbəti buraxılışında (Open Budget Index-2023) ilk 10 yerdən biri olmaq potensialının geniş olduğunu söyləməyə imkan verir.

NƏTİCƏ

Son dövrlərdə ölkəmizdə şəffaflığın və hesabatlılığın yüksəldilməsi istiqamətində, habelə büdcə sənədlərinin məlumatlılığını artırmaqla ictimaiyyətə vaxtında açıqlanması, maraqlı tərəflərlə məhsuldar əməkdaşlıq üzrə işlər daha da sürətlənmişdir. Sözügedən istiqamətlərdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi Açıq Büdcə İndeksi üzrə hesabatda ölkənin mövqeyinin əhəmiyyətli yaxşılaşması ilə nəticələnmişdir.

Qeyd olunanların fonunda makroiqtisadi dayanıqlığı, maliyyə və borc intizamını təmin edən büdcə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün yeni büdcə qaydasının tətbiqi və nəticəsiz büdcə tərtibi mexanizminin təşkili məqsədlə zəruri şəraitin yaradılması üçün Ortamüddətli xərclər çərçivəsi üzrə islahatlar davam etdirilir. Bu platformada həyata keçirilən işlərin növbəti nəticəsi olaraq cari ilin may ayında açıqlanan Açıq Büdcə Sorğusu - 2021 hesabatında ölkənin mövqeyi 22 bal irəliləmişdir.

Ümumilikdə belə sürətli irəliləyiş fonunda ölkənin mövqeyinin Açıq Büdcə İndeksinin növbəti buraxılışında (Open Budget Index-2023) ilk 10 yerdən biri olmaq potensialının geniş olduğu nəzərə alınaraq bu sahədə görülən işlərin daha da sistemli reallaşdırılması məqsədlə büdcə sistemi haqqında qanunun təkmilləşdirilməsi bu istiqamətdə görüləcək işlər üçün əsas normativ baza formalaşdırıla bilər.

Yuxarıda qeyd olunanların fonunda bu sahədə görülən işlərin davam etdirilməsi və bəzi büdcə sənədləri üzrə təkmilləşmənin aparılması sayəsində Açıq Büdcə İndeksi-2023 hesabatında ümumi nəticəyə görə ölkənin mövqeyində əhəmiyyətli irəliləyişin mümkün olduğu qənaətinə gəlməklə bərabər büdcə sənədləşməsinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsilə Azərbaycanın adekvat büdcə açıqlığına (61 bal və ya daha çox) malik ölkələr qrupuna aid edilə biləcəyi imkanlarının geniş olduğu vurğulana bilər.

Bu əsasda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2020-ci il tarixli 1859 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planının "Maliyyə şəffaflığının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər" bölməsində qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi, habelə "Biznes mühiti və beynəlxalq reytinglər" üzrə Komissiyanın fəaliyyət istiqamətləri daxilində yaradılmış işçi qrupları tərəfindən həyata keçirilən işlərin davam etdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd olunan sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkəmizin Açıq Büdcə İndeksi ilə yanaşı digər beynəlxalq reytinglərdə mövqeyinin yaxşılaşması ilə nəticələnəcəkdir ki, bu da öz növbəsində biznes mühitinin yaxşılaşmasında əksini tapmaqla bərabər postpandemiya və postkonflikt dövrünün quruculuğunda ölkənin yerli və xarici investorlar üçün cəlbediciliyini daha da artırmağa xidmət edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. "Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
<http://www.e-qanun.az/framework/44619>
2. Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında Qanunu
<https://e-qanun.az/framework/46590>
3. "Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə dair İzahat
http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/news_files/5fe0996cc4b44.pdf
4. "2021-ci ilin dövlət və icmal büdcələrinin ilkin göstəricilərinə dair açıqlama
<http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5f522c88a7d84.pdf>
5. 2020-ci il dürüsləşdirilmiş dövlət və icmal büdcələrinin layihələri və parametrləri"
<http://www.maliyye.gov.az/static-page/page/185>
6. Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il dövlət büdcəsinin icrası barədə hesabat
<http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5f080b43e68ae.pdf>
7. Biznes mühiti və beynəlxalq reytinglər üzrə Komissiyanın Effektiv idarəetmə və makroiqtisadi göstəricilər İşçi qrupunun iclasları
<https://azranking.az/meetings>
8. Open Budget Survey Methodology
https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/2020-04/2019_Methodology_EN.pdf
9. Qlobal Rəqabətqabiliyyətlilik hesabatı – 2019
https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
10. Open Budget Survey 2021: Azerbaijan
<https://internationalbudget.org/sites/default/files/country-surveys-pdfs/2021/open-budget-survey-azerbaijan-2021-en.pdf>
11. Open Budget Survey 2021-Global Report
<https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Open-budget-survey-2021.pdf>
12. The Power of Making It Simple: A Government Guide to Developing Citizen
<https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Citizen-Budget-Guide.pdf>

OPEN BUDGET INDEX: CURRENT SITUATION, NEW TRENDS AND OPPORTUNITIES

Elmir EYVAZ-ZADA

SUMMARY

This article assesses the current situation in Azerbaijan on fiscal accountability, taking into account international experience, as well as a detailed analysis of the work done in recent years in the field of budget transparency. At the same time, the indicators in the report of the Open Budget Survey, which is a fiscal diagnostic tool for budget transparency, were analyzed, and appropriate recommendations were made to improve the country's position in the medium term.

Budget documents published by the Ministry of Finance were used for further analysis in the Article. The opportunities to improve the country's ranking on the Open Budget Index were explored using a systematic approach and comparative analysis methods.

Keywords: *Open Budget Index, fiscal transparency, accountability, budget policy*

ИНДЕКС ОТКРЫТОСТИ БЮДЖЕТА: ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ, НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ

Эльмир ЭЙВАЗ-ЗАДА

РЕЗЮМЕ

В данной статье дана оценка текущей ситуации в Азербайджане по фискальной подотчетности с учетом международного опыта, а также подробный анализ проделанной за последние годы работы в сфере бюджетной прозрачности. При этом были проанализированы показатели в отчете Обзора открытости бюджета, который является инструментом фискальной диагностики прозрачности бюджета, и даны соответствующие рекомендации по улучшению положения страны в среднесрочной перспективе.

Для дальнейшего анализа в статье использовались бюджетные документы, опубликованные Министерством Финансов. С использованием системного подхода и методов сравнительного анализа изучались возможности улучшения рейтинга страны в Индексе Открытости Бюджета.

Ключевые слова: *индекс открытости бюджета, фискальная прозрачность, подотчетность, бюджетная политика.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 17.05.2022.

Çara qəbul olunub: 23.06.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

BANK SİSTEMİNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİKDƏKİ ROLUNA BAXIŞ

№ 2 (3)

Ayaz MUSEYİBOV
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin departament
rəhbəri

Bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizlikdəki roluna baxış

Ayaz MUSEYİBOV,

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin departament rəhbəri

XÜLASƏ

Məqalədə bank sisteminin ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təsiri ümumi kontekstdə araşdırılır. Eyni zamanda bu məqalədə maliyyə-bank sisteminin sabitlik meyarları və iqtisadi təhlükəsizliyin müxtəlif tədqiqatlar nöqtəyi-nəzərindən bank sistemi ilə səbəb-nəticə əlaqəsi öyrənilmişdir. Bank sektorunun ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişaf parametrlərinə uyğun tarazlı inkişafı üçün bir sıra tədbirlər təklif edilmişdir. Çünki banklar milli iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən iqtisadiyyatın real sektoruna da təsir göstərir və bu sektorda risklər təkcə bank sektoru üçün deyil, birbaşa bütün iqtisadiyyat üçün də çağırış yarada bilər.

Açar sözlər: *iqtisadi təhlükəsizlik, bank sektoru, maliyyə təhlükəsizliyi, maliyyə sabitliyi, bank təhlükəsizliyi.*

GİRİŞ

Müasir dövrdə baş verən 4-cü Sənaye İnqilabı, iqlim dəyişikliyi, ticarət savaqları, iqtisadi idarəetmə arxitekturasının dəyişilməsi, yeni beynəlxalq və regional infrastruktur layihələrinin icrası kimi qlobal geosiyasi və geoiqtisadi proseslər, o cümlədən Azərbaycanın yeni iqtisadi modelə keçidin başa çatması mərhələsində olması ölkə iqtisadiyyatını yeni perspektivlər və çağırışlarla qarşı qarşıya qoymuşdur. Maliyyə-bank sektoru ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyində ən vacib rola malik sektorlardan biri hesab olunur. Ona görə ki, maliyyə-bank sektoru ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təsir etmək iqtidarında olan müxtəlif alətlər üçün geniş imkanlar meydana çıxarır. 2015-ci ildə ardıcıl olaraq baş vermiş iki devalvasiya isə bank sektorunun Azərbaycanda nəinki ümumi iqtisadi proseslərdəki rolunu ortaya çıxardı, həmçinin, iqtisadi təhlükəsizlik və inkişaf elementi kimi rolunu da ortaya qoymuş oldu.

TƏDQIQAT METODU

Aparılan təhlillərdən də məlum olduğu üzrə araşdırma zamanı əsasən keyfiyyət göstəricilərinə əsaslanan analitik tədqiqat metodu seçilmişdir. Toplanan dataların təsviri analitik göstəricilərə çevrilməsi ölkənin bank sektorunda baş vermiş hadisələrin və trendlərin müqayisəli şəkildə izah edilməsinə və iqtisadi təhlükəsizliyə təsirini aydınlaşdırmağa imkan verir. Bundan əlavə olaraq, empirik təsviri analizlərdə toplanan dataların və dəyişənlərin təyin edilməsi maliyyə və bank sektoru üzrə beynəlxalq təcrübələrə və ədəbiyyatda mövcud olan materiallar əsasında əldə edilmişdir. Bundan əlavə, məlumat və dataların etibarlılıq səviyyəsinin yüksək olması üçün Mərkəzi Bank, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və bir başa bankların açıqladığı məlumatlardan istifadə olunmuşdur. Təhlil metodu əsasən analitik təhlil və empirik təsviri analizlərə əsaslanır. Həmçinin, müqayisəli təhlilin əldə edilməsi üçün müvafiq dövrlər üzrə qarşılaşdırmaların aparılması yanaşmasından da istifadə olunmuş, müvafiq ölkə göstəricilərinin beynəlxalq indekslər əsasında müqayisəli bençmarking aparılmışdır.

İQTİSADI VƏ MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN MAHİYYƏTİ

İqtisadi təhlükəsizlik deyilən zaman milli iqtisadiyyatın müstəqilliyi, stabilliyi və dayanıqlığını təmin edən, ona daim müasirləşməyə və özünü inkişafa imkan yaradan şərt və amillər məcmusu anlaşılır. İqtisadi təhlükəsizlik termininə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və bir sıra beynəlxalq təşkilatların bu anlayışa münasibətdə bir çox yanaşma və metodları ilə

qarşılaşmaq mümkündür. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı ilə iqtisadi kövrəklik anlayışı arasında sıx əlaqələr mövcuddur və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) yanaşmasına uyğun olaraq iqtisadi kövrəklik deyilən zaman iqtisadi strukturlardakı və insan kapitalındakı gerilmələr, bərabər olmayan inkişaf və gənclər arasında işsizliyin yüksək səviyyəsi başa düşülür. [1]

İqtisadi təhlükəsizliyin əsas elementlərindən biri olan maliyyə təhlükəsizliyi, əsasən ölkənin maliyyə liberallığı, adekvat likvidliyin təmini, daxili və xarici borcun tarazlığı, məcburi rezerv ehtiyatlarının mövcudluğu kimi imkanlarını ehtiva edir. Başqa milli təhlükəsizlik məsələlərinə qarşı təhdidlər maliyyə təhlükəsizliyinə də neqativ təsir edir. Misal üçün, ehtimal olunan yeni şəraitlə (müharibə vəziyyəti) bağlı olaraq, müdafiə xərclərinin maliyyələşdirilməsinə olan ehtiyacla əlaqədar pul vəsaitlərinin istifadəsinin son nəticədə maliyyə sektorunda gərginliyin üzə çıxmasına (psixoloji gözləntilərə bağlı olaraq) və ölkədən kapitalın çıxarılmasına səbəb ola bilməsi faktını qeyd etmək olar. Fiskal təhlükəsizlik, monetar təhlükəsizlik, bank sisteminin və qiymətli kağızlar bazarının təhlükəsizliyi maliyyə sisteminin təhlükəsizliyinin əsas elementləri hesab olunur.

Dünya təcrübəsində maliyyə təhlükəsizliyi ilə bağlı istifadə edilən indikatorlardan bir neçəsini bu baxımdan aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Cədvəl 1. Maliyyə təhlükəsizliyinin seqmentləri və ölçü meyarları (indikatorlar)

Seqment	İndikator
Büdcə sistemi ilə bağlı	büdcə kəsri, büdcə xərci və büdcə gəlirlərinin səviyyəsi, büdcə kəsrinin aradan qaldırılması metodları;
Dövlət borcu ilə bağlı	daxili və xarici borc, borca xidmət məsrəfləri və mənbələri;
Monetar təhlükəsizliklə bağlı	ölkə əhalisinin gəlir və xərclərinin tarazlığı, dövriyyədə olan ümumi pul təklifi, dövriyyədə olan banklardan kənar pul vəsaiti, bank hesablarındakı vəsaitlərin məcmu həcmi, ev təsərrüfatlarının xarici valyuta ilə olan rezervləri, Mərkəzi bankın kreditləri, faiz dərəcələri, nağdsız ödənişlərin həcmi, xaricdən daxil olan xarici valyuta ilə vəsaitlər;
İnvestisiya siyasəti ilə bağlı	yerli şirkətlərə aid olan kapital investisiyaları, həmin şirkətlərə edilən xarici investisiyanın miqdarı, investisiya ilə bağlı xarici borcun miqdarı və s.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

BANK SEKTORUNUN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİKDƏ ROLU

Bank sektoru maliyyə sektorunun tərkib hissəsi kimi iqtisadi təhlükəsizlikdə mühüm rol oynayır. İqtisadi ədəbiyyatların təhlili onu göstərir ki, bir çox hallarda bank sektorunun iqtisadi təhlükəsizlikdə roluna maliyyə siseminin tərkib hissəsi kontekstindən yanaşılır. Milli pul vahidinin stabilliyi, dönərliliyi maliyyə sisteminin, eyni zamanda biznesin və fərdi sahibkarların təhlükəsizliyinin təminatçısı hesab olunur. Bu nöqteyi-nəzərdən sabitliyin təmin olunması üçün möhkəm valyuta alqı-satqısı strategiyasının formalaşdırılması və effektiv pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri üçün mühüm amillərdən hesab edilir.

Effektiv pul-kredit təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də iqtisadi ədəbiyyatlarda mürəkkəb, lakin həll edilməli mühüm məsələlərdən hesab olunur. İstənilən bir ölkənin pul-kredit təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün müsbət tədiyyə balansına nail olunması, beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün xarici valyutayla ehtiyatların mövcudluğu, ixracı stimullaşdıran, xarici kapitalın ölkəyə gətirilməsini stimullaşdıran və xarici bazarlarda baş verən şokların ölkəyə gəlməsinin qarşısını alan valyuta mübadiləsi dərəcəsinin olması mühüm hesab

edilir. Dünya təcrübəsində bunun üçün başa düşülən və hərtərəfli strategiya sənədinin mövcudluğu, dövlətin pul-kredit siyasətinin prioritetlərinin təyini, xarici borcun səmərəsiz istifadə edilməsindən qaçınılması, çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, milli pul vahidinin funksional infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, banklararası bazarın inkişaf tədbirlərinin icrası kimi təkliflərlə rastlaşmaq olur.

Belə ki, bank sistemində baş verən illegal hadisələr ölkələrin maliyyə və sosial təhlükəsizliyi üçün çox də böyük çağırış hesab edilir. Bu nöqteyi-nəzərdən maliyyə-bank sektorunda mühüm maliyyə itkilərinə, xaricə qanunsuz kapital axınına və çirkli pulların yuyulmasına imkan verən maliyyə cinayətlərinin aşağı salınması istənilən ölkə üçün əhəmiyyətli hesab olunur. [6] Dünya miqyasında maliyyə sektorunda çoxalan cinayət hadisələrinin əsas səbəbləri sırasında isə bank rəsmiləri tərəfindən qeyri-leqal hərəkətin icrası, üçüncü tərəflərlə işgüzar əlaqələrinin olması, vəzifə və səlahiyyətlərindən sui-istifadə edilməsi, qanunsuz şəkildə kredit ödənişlərindən yayınmalar, dövlət rəsmiləri ilə bank rəsmilərinin qrup formasında qanunsuz maraqlar gözləməsi, aşağı səviyyədə peşakarlıq səviyyəsi kimi amillər göstərilir. [7]

MALİYYƏ SABİTLİYİNİN MÜHÜM SEQMENTLƏRİ VƏ DƏYİŞƏNLƏRİ

Beynəlxalq təşkilatların da xüsusi yanaşmalarını nəzərə alaraq, maliyyə-bank sisteminin sabitliyi üzrə spesifik amillərə maliyyə dərinliyi, məcmu maliyyə resursları, inflyasiya səviyyəsi, milli pul vahidinin real effektiv məzənnəsi, xarici kapitalın bank sektorundakı həcmi kimi göstəriciləri xüsusi ilə qeyd edə bilərik. Bundan əlavə maliyyə təhlükəsizliyi indikatorları, maliyyə sektoru pul aqreqatları, real faiz dərəcələri, bank sektoru üçün risk ölçüləri, bank kapitalı və likvidlik əmsalları, bank kreditlərinin keyfiyyəti, fərqli kredit reytingləri və kreditlərin konsentrasiyası/sistemik meyli ilə xarakterizə olunur. Bütün bu indikatorlar bank və ya maliyyə sektorundakı problemləri əks etdirə bilər və böhran baş verərsə, belə böhranın real iqtisadiyyata vurduğu xərcləri təxmin edə bilər.

Cədvəl 2. Maliyyə-bank sektorunda təhlükəsizlik indikatorları (nümunə)

İndikatorun adı	Nə üçün ölçülür?
Real faiz dərəcələri	Kredit xərci, depozit cəlbətmə gücü, borcun davamlılığı
Bank kreditlərinin artımı	Bank sektorunun riskliliyi
Bank leverec əmsalları	Bank sektorunun riskliliyi
Risk premiumu	Bank sektorunun riskliliyi
Kapitalın adekvatlığı	Gözlənilən və ya gözlənilməz itkiləri qarşılamaq üçün
Likvidlik əmsalı	Qısamüddətli öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün qısamüddətli resurslarının mövcudluğu üçün

Mənbə: Blaise Gadanecz and Kaushik Jayaram. Measures of financial stability—a review. IFC Bulletin No 31, Bazel, 2009. <https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb31.pdf>

Bir sıra ədəbiyyatlarda bu göstəricilərin ölçülmə tezliyi və hansı hallarda riskli vəziyyətləri nümayiş etdirdiyini göstərən izahlar da öz əksini tapmışdır. Siyasətçilər və akademik tədqiqatçılar maliyyə sabitliyini qiymətləndirmək üçün öz araşdırmalarında kəmiyyət göstəricilərinə də diqqət yetirmişdirlər. Məsələn, Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən hazırlanmış maliyyə dayanıqlığının göstəricilərində, həmçinin alimlər Hawkins və Klau, Nelson və Perli və Gray və başqaları bazar təzyiqlərinə, xarici zəifliklərə və bank sisteminin zəifliklərinə diqqət yetirilmişdir.[2]

Maliyyə böhranının göstərdiyi kimi, maliyyə sabitliyi maliyyə sistemlərinin mühüm xüsusiyyətidir və maliyyə sistemlərinin daha geniş inkişaf prosesi ilə sıx bağlıdır. Maliyyə sabitliyinin dərəcəsi maliyyə sektorunun mühüm xüsusiyyətidir. Xüsusilə sistemli riskin

ölçülməsinə dair geniş ədəbiyyat mövcuddur. Maliyyə sabitliyinin ümumi makroiqtisadi sabitlik üçün əhəmiyyətinə görə bəzən bu, digər ölçülərdən ayrıca nəzərdən keçirilir. Məsələn, dünyanın bir çox mərkəzi bankları, demək olar ki, yalnız maliyyə sabitliyinə diqqət yetirən hesabatlar dərc edirlər.[8] Bununla belə, məsələn, Dünya Bankı və BVF-nin Maliyyə Sektorunun Qiymətləndirilməsi Proqramında vurğulandığı kimi, maliyyə sabitliyi, dərinlik, əlçatanlıq və səmərəlilik arasında bir çox tamamlayıcı cəhətlər mövcuddur.[9]

BAZEL STANDARTLARINA KEÇİDİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYƏ TƏSİR AMİLLƏRİ

Maliyyə-bank sektorunun sabitliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biri də bank sektorunun fəaliyyət göstərdiyi requlyativ çərçivə ilə bağlıdır. Bu isə, əlbəttə ki, bankçılıq sektorunda əsas göstərici və yanaşmaları özündə əks etdirən Bazel standartları hesab olunur.[10] Məlum olduğu kimi, Bazel 3 çərçivəsi daha dayanıqlı banklar və bank sistemləri üçün qlobal tənzimləyici çərçivə hesab olunur. Bazel 3 qaydaları həm də tənzimləməsi həddindən artıq risk götürən bankların iqtisadiyyata vurduğu zərəri azaltmaq üçün nəzərdə tutulub. Bazel 3 standartları 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra bankların maliyyə stressindən yaranan hər hansı şokların öhdəsindən gəlmək qabiliyyətini artırmaq və onların şəffaflığını və açıqlamalarını gücləndirmək üçün təqdim edilmişdir. Bazel 3 əvvəlki Bazel 1 və Bazel 2 müqavilələrinə əsaslanır və bank sektorunda tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi prosesinin bir hissəsidir.[11]

Bazel 3 standartlarında likvidlik riskinin ölçülməsi, standartları və monitorinqi üçün beynəlxalq çərçivə sənədi ilə birlikdə, daha davamlı bank sektorunu təşviq etmək məqsədi ilə qlobal kapital və likvidlik qaydalarını gücləndirmək üçün Bazel Komitəsinin islahatları təqdim olunmuşdur. Bazel 3 islahatlarının məqsədi mənbəyindən asılı olmayaraq bank sektorunun maliyyə və iqtisadi gərginlikdən yaranan şokları absorbsiya qabiliyyətini artırmaq və beləliklə, maliyyə sektorundan real iqtisadiyyata sıçrama riskini azaltmaqdır. Bazel Komitəsi bu standartlarla risklərin idarə edilməsini və idarəçiliyini təkmilləşdirməyi, habelə bankların şəffaflığını gücləndirməyi hədəfləmişdir. Çünki güclü və dayanıqlı bank sistemi davamlı iqtisadi artımın əsasını təşkil edir, çünki banklar əmanətçilər və investorlar arasında kredit vasitəçiliyi prosesinin mərkəzindədir. Bundan əlavə, banklar istehlakçılara, kiçik və orta müəssisələrə, iri korporativ firmalara və həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə gündəlik bizneslərini həyata keçirmək üçün onlara arxalanan hökumətlərə mühüm xidmətlər göstərirlər. [3]

Daha geniş kontekstdən baxdıqda Bazel 3 standartlarının gələcək iqtisadi artımı yalnız bir qədər məhdudlaşdırmaqla daha təhlükəsiz maliyyə sisteminə transformasiya olmağı hədəflədiyini deyə bilərik. Bazel 3 qaydalarının daha yaxşı başa düşülməsi investorlara da maliyyə sektorunun inkişafını başa düşməyə imkan verir, eyni zamanda onlara beynəlxalq maliyyə sisteminin və dünya iqtisadiyyatının sabitliyi haqqında makroiqtisadi rəylər formalaşdırmağa kömək edir. [4]

Bir sıra bank sektoru nümayəndələri Bazel 3-ə keçidin baş tutmamasının iqtisadiyyata ciddi ziyan vuracağını müdafiə edir. Məsələn, Beynəlxalq Maliyyə İnstitutu hesablamışdır ki, Bazel 3 qəbul edilməsəydi, ABŞ və Avropanın iqtisadiyyatları beş ildən sonra 3% daha kiçik olacaqdır. Son dekadanın böhranlarının aydın şəkildə göstərdiyi kimi, ağır maliyyə böhranları dünya iqtisadiyyatına davamlı ziyan vuraraq, yüz milyonlarla, hətta milyardlarla insana iqtisadi itki və emosional ağrı verə bilər. Bu baxımdan, bu böyük mənfəət təhlükəsizlik təsirlərinin qarşısını almaq üçün ortamüddətli dövr ərzində iqtisadi artımdan müəyyən qədər imtina etməyə dəyər.[5]

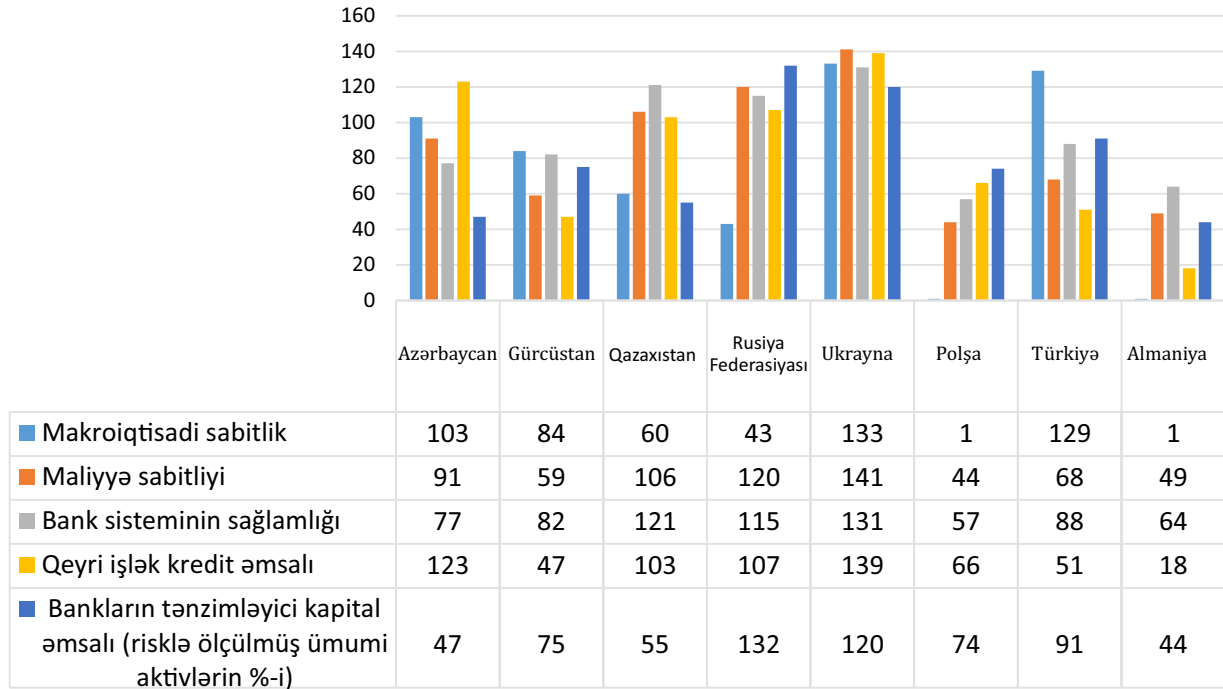
AZƏRBAYCAN MALİYYƏ SEKTORUNUN SAĞLAMLIĞI BEYNƏLXALQ REYTINGLƏRDƏ

Davos İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabətlik Hesabatı 2019" hesabatına əsasən Azərbaycan makroiqtisadi sabitlik səviyyəsinə görə qlobal miqyasda 103-cü yerdədir. Bu göstərici əsasən inflyasiya səviyyəsi və dayanıqlı fiksəl siyasət əsasında formalaşdırılmışdır. Bu məqsədlə makroiqtisadi sabitliyin əsas meyarı olan qiymətlərin aşağı və stabil olması əsas hesab olunur. Eyni zamanda, hər bir ölkədə makroiqtisadi sabitliyin və dayanıqlığın gücləndirilməsi

məqsədlə yeni reallıqlara uyğun büdcə qaydasına əsaslanan fiskal çərçivə formalaşdırılması zəruri hesab olunur. Maliyyə sabitliyi göstəricisinə görə müvafiq hesabatda Azərbaycan 91-ci qərarlaşmışdır. Azərbaycan bank sisteminin sağlamlığına görə isə hesabatda 77-ci yerdədir. Qeyri işlək kredit əmsalı səviyyəsində Azərbaycan 123-cü, bankların tənzimləyici kapital əmsalı göstəricisinə görə isə 47-ci yerdədir. Aşağıdakı qrafikdən də görüldüyü kimi, Azərbaycan digər indikatorlarla müqayisədə bank sisteminin sağlamlığı və bankların tənzimləyici kapitalının səviyyəsinə görə regional miqyasda daha yaxşı mövqelərdə qərarlaşmışdır.

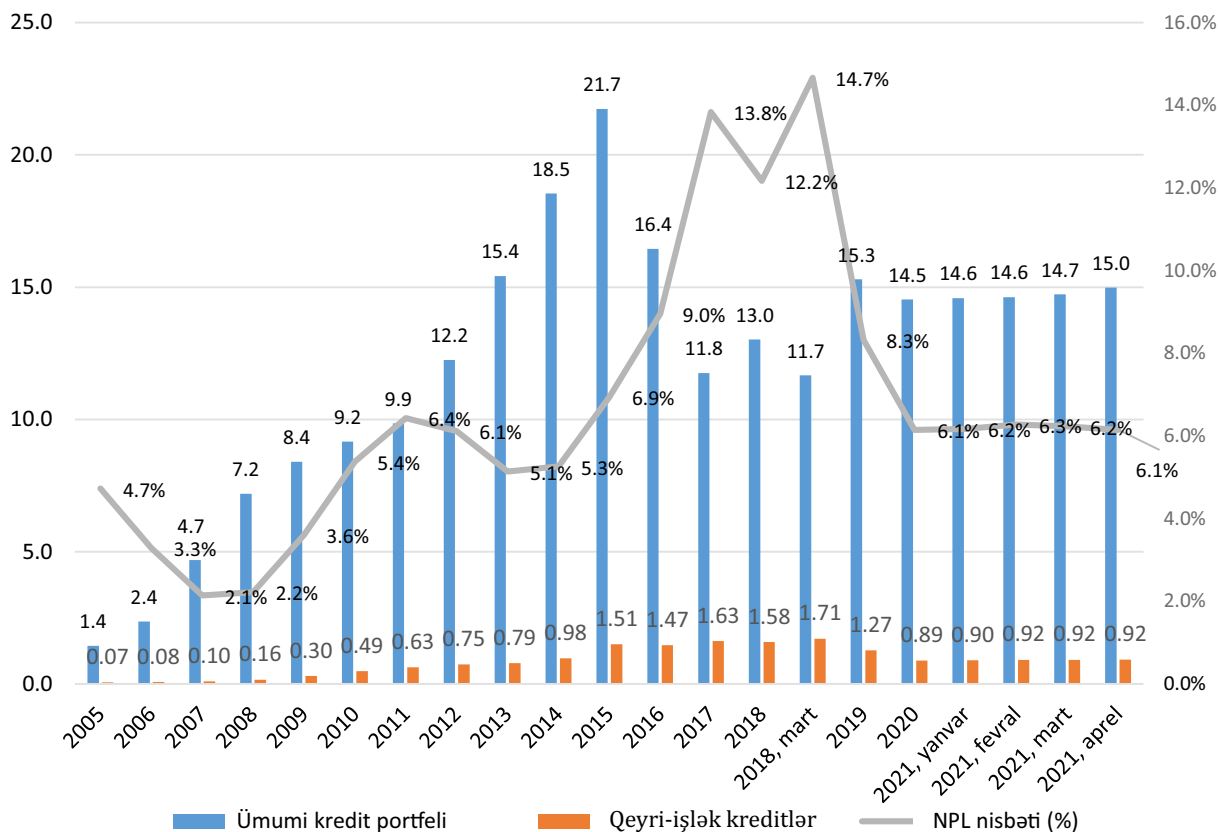
Qrafik 1. Maliyyə-bank sistemi təhlükəsizliyi göstəriciləri (nümunə)

Mənbə: Davos İqtisadi Forumu, Qlobal Rəqabətlik Hesabatı 2019.

https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

2020-ci ilin yekunlarına görə, ümumi aktivlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 63% təşkil etmişdir. Məcmu kredit portfelinin ümumi ÜDM-ə nisbəti 2015-ci illə müqayisədə 2 dəfə azalaraq 20%-ə düşmüşdür. 2015-ci illə müqayisədə 2020-ci ildə ümumi ÜDM-in 33,3% artmasına baxmayaraq, ümumi kredit portfelinin 33,1 faiz azalması ilə əlaqədar olaraq maliyyə dərinliyi göstəricisində azalma müşahidə olunmuşdur [12]. Bu da onu göstərir ki, bank sektorunda xarici valyutada kreditləşmənin dominantlığının yüksəliş dövründə sabitləşməyə mənfi təsir göstərmişdir. Onu da qeyd edək ki, real sektorda maliyyə dərinliyi ümumi göstəricilərə nisbətən aşağıdır. Eyni zamanda 2015-ci ilin makroiqtisadi hadisələri kredit portfellerinin keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Əslində, beynəlxalq təcrübədən aydın şəkildə vurğulamaq olar ki, istənilən ölkədə problemlı kreditlərin böyük məbləğdə olması müxtəlif səbəblərdən ola bilər və ümumi iqtisadi inkişafın zəifləməsindən tutmuş bank sektorunda informasiya asimetriyasına qədər nümunə göstərilə bilər. Əslində, 2021-ci ilin əvvəlinə problemlı kreditlərin ümumi həcmi 2018-ci illə müqayisədə təxminən 8% azalıb və bu, 2015-ci ilin neft böhranından sonra Azərbaycanın bank sektorunda ən müsbət göstəricidir. Qeyd edək ki, son illər qeyri-islək kredit portfelinin davamlı şəkildə azalması Azərbaycanı Şərqi Avropa və MDB məkanında bu sahədə ən uğurlu dövlətlərdən birinə çevirmişdir. Bu göstərici sektorun bərpası ilə bağlı əsas siqnallar olmaqla yanaşı, həm də bank sisteminin kredit portfelinin risk yükünə və ümumi kredit faizlərinin aşağı düşməsinə müsbət təsir göstərir. Bu rəqəm həm də 2017-ci ilin "mənfi bumu" ilə müqayisədə 2,5 dəfə azalma deməkdir (NPL göstəricisi, 15,5 faiz), bu da öz növbəsində bank sisteminin kredit xərclərini azaldır və nəticədə aşağı faiz dərəcələrinin formalaşmasına müsbət təsir edir və daha sağlam bank sektoru formalaşdırır.

Qrafik 2. Bazel III: Qlobal üçün tənzimləyici çərçivə daha davamlı banklar və bank sistemləri (dekabr 2010-iyun 2011)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
<https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>

YEKUN VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda bank sisteminin sağlamlığı və bankların tənzimləyici kapitalının səviyyəsinə görə regional miqyasda son illər ərzində geniş inkişaf yolu keçmişdir. Bununla yanaşı, maliyyə-bank sektorunun təhlükəsizliyinə müxtəlif yanaşmalar və ölçü meyarları mövcuddur. Belə ki, bəzi göstəricilər məhz ölkənin yerli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun maliyyə-bank sektoru və iqtisadi təhlükəsizliyi üçün mühüm göstərici hesab olunduğu halda, bu, digər ölkələr üçün aktuallıq kəsb etməyə bilər. Həmçinin, burada müxtəlif alimlər və beynəlxalq təşkilatların da fərqli baxışları öz sözünü deyir. Ümumi olaraq yanaşdıqda isə, aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlər dünya təcrübəsindən irəli gələrək bank təhlükəsizliyi elementləri kimi vacib hesab edilir:

- Əmanətçilərin maraqlarının müdafiə olunması, dövlət banklarının gəlirliliyi, aktivlərin ÜDM-ə nisbəti və iqtisadiyyatın pul ilə təmin olunması səviyyəsi maliyyə təhlükəsizliyinin tərkib hissələri olaraq daimi diqqətdə saxlanılmalıdır.
- Sürətlə inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarlarında böyük IT şirkətləri ödəniş xidmətləri ilə yanaşı, əsas bankçılıq xidmətlərinin də (əsasən kredit) göstərilməsini (daha çevik və operativ qaydada) həyata keçirirlər ki, bu da gələcək bankçılığın yeni simasını meydana formalaşdırır. Bununla birgə, informasiya texnologiyalarının inkişafına söykənən finteklər və alternativ bankçılıq Azərbaycan üçün gələcək bankçılığın əsas istiqamətləri hesab edilməlidir.

Bundan əlavə, bank sektorunun iqtisadi təhlükəsizliyə töhfə amilləri kimi aşağıdakı ən mühüm siyasət istiqamətlərinə diqqət yetirilməsi təklif edilir:

- Maliyyə sisteminin sabit funksiyalarının və inkişafının təmin olunması;
- Valyuta nəzarəti və tənzimlənməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- Maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı Azərbaycan manatının məzənnəsinin dayanıqlığı və müstəqilliyinə yönəlik siyasətin davam etdirilməsi, valyuta tənzimlənməsi və

nəzarətinin optimal səviyyəsinin formalaşdırılması, inflyasiyanın optimallaşdırılması, maliyyə bazarları infrastrukturunun inkişafı, bank faizlərinin optimallaşdırılması, birbaşa investisiyaların cəlb olunması, daxili kapitalın ölkədə qalması üçün təşviqedic mexanizmlərin formalaşdırılması.

Bu nöqtəyi-nəzərdən, iqtisadi təhlükəsizliyin yüksəldilməsində bank sistemində krizislərin qarşısının alınmasını özündə birləşdirən Bazel 3 standartlarına tam şəkildə uyğunlaşmanın təmin edilməsi də effektiv hesab edilir. Maliyyə sistemi ölkədə baş verən və daima dəyişən bütün siyasi, iqtisadi, sosial və hərbi eyni zamanda xarici amillərlə bağlı məsələlərə cəld reaksiya verdiyinə görə təhlükəsizliyə nail olunması üçün xüsusi indikatorların qəbulu, davamlı olaraq izlənilməsi və təhlükəsizliyi hədələyən faktların monitorinqi aparılmaqla adekvat qərarların qəbulu mexanizminin hazırlanması da vacib hesab edilir. Xarici valyutada dövlət və biznes subyektlərinin borclarının çoxalması, çirкли pulların yuyulması, qanunsuz valyuta əməliyyatlarının icrası, dünya bazarlarında böhranın meydana gəlməsi, xarici valyutada valyuta ehtiyatlarının qənaətbəxş olmaması kimi qlobal miqyasda geniş yayılmış məsələlərə Azərbaycanın bank təhlükəsizliyi kontekstində xüsusi diqqət yetirilməsi tövsiyə edilir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. OECD, Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP, Jacob S. Hacker, 2009.
<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9789264307278-10-en/index.html?itemId=/content/component/9789264307278-10-en>
2. Blaise Gadanecz və Kaushik Jayaram. Proceedings of the IFC Conference on "Measuring financial innovation and its impact", Bazel, 26-27 August 2008.
<https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb31ab.pdf>
3. "Bazel Committee on Banking Supervision. Bazel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems, 2010.
<https://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
4. Bazel III: An Essential Guide.
<https://www.delphix.com/glossary/Bazel-iii>
5. Douglas J. Elliott Brookings İnstitutu 23 iyul 2010-cu il Bazel III, Banklar və İqtisadiyyat.
https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0726_Bazel_elliott.pdf
6. Senior Supervisors Group. Risk Management Lessons from the Global Banking Crisis of 2008, 2009.
<https://www.sec.gov/news/press/2009/report102109.pdf>
7. EY, Why combatting financial crime remains a key challenge for the financial services industry, 2020.
https://www.ey.com/en_be/financial-services/why-combatting-financial-crime-remains-a-key-challenge-for-the-financial-services-industry
8. Cihak, Martin and Cihak, Martin and Sharifuddin, Sharika Teh and Tintchev, Kalin and Muñoz, Sònia, Financial Stability Reports: What are They Good for? (Janurary 2012). IMF Working Paper No. 12/1
<https://ssrn.com/abstract=1997714>

9. International Monetary Fund. Financial Sector Assessment Program.
<https://www.imf.org/en/Publications/fssa>
10. Bank for International Settlements. Bazel III: international regulatory framework for banks.
<https://www.bis.org/bcbs/Bazel3.htm>
11. Bank for International Settlements. The Bazel Framework.
https://www.bis.org/Bazel_framework/index.htm
12. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, 2021.
<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>

REVIEW ROLE OF THE BANKING SYSTEM IN ECONOMIC SECURITY

Ayaz MUSEYIBOV

ABSTRACT

This article examines the impact of the banking system on the country's economic security in the general context. At the same time, article examines the cause-and-effect relationship of the finance-banking system in terms of certain criteria of stability and economic security. A number of measures have been proposed for the balanced development of the banking sector in accordance with the general development parameters of the country's economy. Because banks also affect the real sector of the economy, which is the basis of the national economy, and the risks in this sector pose a direct threat not only to the banking sector, but also to the entire economy.

Keywords: *economic security, banking sector, financial security, financial stability, banking security.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 19.05.2022

Çapa qəbul olunub: 30.06.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

ANALYSIS OF THE TRANSITION OF TRADITIONAL ENERGY SOURCES TO ALTERNATIVE SOURCES

 № 2 (3)

Gunay GULIYEVA,
Assoc. Prof. PhD International economics,
Azerbaijan State University of Economics
(UNEC)

Khalida SADIGOVA,
SABAH Center,
Azerbaijan State University of Economics
(UNEC)

Farhad ALIYEV,
SABAH Center,
Azerbaijan State University of Economics
(UNEC)

Analysis of the transition of traditional energy sources to alternative sources

Gunay GULIYEVA,

Assoc. Prof. PhD International economics, Azerbaijan State University of Economics
(UNEC)

Khalida SADIGOVA,

SABAH Center,

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Farhad ALIYEV,

SABAH Center,

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

ABSTRACT

The growing economic development of the world countries and high demand for energy resources as a main driver of modern society tempts states and businesses to provide urban and rural areas with these resources. Energy resources involved in many essential life processes of modern human being. Starting from electricity that humanity us on a daily basis and ending with fuel types that is used transportations energy resources are used in all fields of our life. This is well known fact that as much as energy resources are important in our life still they are the main causes for pollution of environment and climatic changes and cataclysms. Moreover, the depletion of energy resources that are not renewable tends to make them scarce and costly and people start to think how to cope with this global problem. The idea of this research is to investigate the current situation in the world countries according energy resources and how alternative energy resources are applied by countries, which policies are implemented. The research is based on applying Alternative Energy sources in our world and why modern world needs it. In this topic, the role of oil in modern society, what are advantages of using renewable energy sources and which states are use more green energy and which less was discussed. For the research quantitative and qualitative data was used. For collecting this data secondary data information has been collected. The information that used in research is taken from several main sources like books, articles, publications, news portals and electro-news portal. Also, some criteria as actuality, quality, credibility, accuracy of information; reliability of sources were applied when searching any information. After gathering all information, prediction was made about how it would develop in the future. After, the investigation moved to the cases of different countries with various stages of development. There were reviewed which alternative energy they use and the percentage of usage of it. States as Azerbaijan, Sweden, USA, Israel, India, Japan and China were considered. The graphs, charts, statistics, wanted to raise public awareness and show these simple but high-priority questions. In the paper the importance of switching to alternative energy and which states have already begun to save their country and the planet as a whole were described. At last, all points were summarized and references for the deep exploring were added.

Keywords: *algae, alternative energy, biofuel, wind and solar energy*

INTRODUCTION

Many believe that a person first got acquainted with oil only in the 19th century, which is partially true, because the first full-fledged industrial production was carried out precisely in 1847 at Apsheron. However, humanity has been using oil for over six thousand years. The first oil was used almost 6 thousand years ago by the inhabitants of the interfluvium - the Sumerians. They

found petroleum bitumen, which they successfully mixed with clay and sand to make an extra strong brick. The oil industry of the most ancient oil country in the world, Azerbaijan, has come a long way in its 150-year history. Industrial oil production began in Azerbaijan in the middle of the 19th century. In 1848, an oil gusher in Baku, which hit from a borehole in the Bibiheybat field, laid the foundation for industrial production of "black gold" in Azerbaijan. Already in 1899, Azerbaijan came out on top in the world in the extraction and processing of oil, gave half of the world's oil production. Azerbaijan for the first time in the world that oil began to be produced industrially. This fact holds a special place in the world history of oil.

ROLE OF OIL

The role of oil in the modern economy can hardly be overestimated. The important role of energy resources is evidenced by the fact that more than 70% of the world's minerals are energy sources. All possible types of fuel are obtained from oil - boiler, gasoline, kerosene, diesel, gas turbine fuels, lubricating and special oils, carbon black, greases, paraffin, bitumen, petroleum cokes. In addition, oil is a raw material for a number of organic synthesis products. Oil and petroleum products are used in the manufacture of the all types of fuel and plastic. This material contains refined petroleum products and synthetic fabric (such as nylon or acrylic). It is used to build pipelines and power lines or for the manufacture of solar panels and etc. Energy, defense, transport, agriculture, household needs of the population, the country's economy are directly dependent on oil. Oil is exhaustible and non-renewable natural resource and at the same time very necessary and in demand. Since oil is a non-renewable resource, it is inevitable that global production will peak someday. The theory of Hubbert consists in the fact that the same calculations that successfully predicted the US peak oil production are also applicable to other cases, such as the peak of world oil production. Various estimates of the time of the world peak have been published, both by Hubbert and others, with some of these dates already in the past. This led to criticism of his method and the predictions made with his help.

Despite the significant contribution to the world economy, the production of oil and oil products causes significant damage to the environment, both during the normal course of the process and as a result of various accidents. Thus, at all stages of production and transportation, more than 45 million tons of oil are lost annually. Having started the exploitation of oil and gas fields, a human being did not think about the consequences of intensive extraction of these natural resources. The great danger is fraught with the use of oil and gas as fuel. When these products are burned in the atmosphere, large quantities of carbon dioxide, various sulfur compounds, nitrogen oxide and etc. are released. A decrease in oxygen and an increase in carbon dioxide, in turn affects climate change. Molecules of carbon dioxide allow solar shortwave radiation to penetrate the Earth's atmosphere and trap infrared radiation emitted from the earth's surface. Various projects for the creation of engines operating on other types of fuel appear. The way out of the situation of permanent oil and gas crisis is the use of alternative types of energy.

ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

Alternative energy sources are natural phenomena that are converted into thermal or electrical energy by means of conversion in special installations. They are solar electromagnetic radiation, kinetic energy of movement of air masses (wind), kinetic energy of water flow (river), the energy of sea tides and thermal energy from hot springs. In a world where energy resources are in short supply, the necessity for biofuels as an alternative source of energy is becoming increasingly apparent. Biofuel is a type of fuel made from plant or animal raw materials - from the products of vital activity of organisms or organic industrial waste. Biofuels are different in terms of their state of aggregation. For example, liquid biofuels - mainly used for internal combustion engines - include: biodiesel, ethanol, methanol; solid biofuel - this includes straw, firewood, briquettes; gaseous biofuels - hydrogen, biogas and synthesis gas.

Chemists and microbiologists as early as the 19th century proposed the use of microalgae as

an alternative source of energy. Green microalgae are able to convert carbon dioxide into organic compounds, while having a cleansing effect on the atmosphere and hydrosphere. Such biofuel can be used in diesel engines: it is very close in composition to traditional motor fuels - refined petroleum products. A number of countries have started serial production of special bioreactors for growing microalgae. Japan and the United States have already successfully tested aircraft and vehicles powered exclusively by algae biodiesel. Algae are the fastest-growing plants on earth (their mass doubles per day), their growth requires readily available raw materials: sunlight, water, and carbon dioxide. According to the modern classification of biofuels, presented in the work of N.I.Chernov, the fuel obtained using microalgae is called third-generation biofuel. At the same time, in this work, the authors indicate that microalgae used to obtain biofuel should not be used to obtain a food or feed product, and should not be a waste of any production. Algae production is also attractive because carbon dioxide is absorbed from the atmosphere during biosynthesis. According to a number of authors, the possibility of using algae as a raw material for fuel production is determined by their high lipid content. Vorobyov V.V. notes that the composition of the lipids of algae and plants of oil crops are similar, and contain polyunsaturated fatty acids. Vorobiev V.V. indicate that the content of fatty acids in microalgae living in natural conditions is about 40% of the total mass, and under cultivation conditions it can reach 80 %. Different types of fuel made from algae rich in lipids - bio-oil, biodiesel. The most common is biodiesel, the production method of which is considered by Yu.V. Meshcheryakova: the transesterification of microalgae lipids with methyl alcohol carried out under mild conditions. Scientific coordinator, chemist Jaap van Hal says: "We have several good reasons to use seaweed more actively. Approximately the 70% of our planet is sea; we are already exploring the depths of the sea for the production of food and various materials. Algae need water, sunlight and the presence of nutrients for the development. In such conditions, they can grow very quickly, and we just need such a stable and unpretentious raw material to achieve our environmental goals by 2050". Ethanol and butanol currently made from various sugars, and seaweed has a lot of sugar that can be converted to alcohol. It has been demonstrated that it is technically possible to meet the fuel needs of a car with algae. Like in the case of wind energy, reducing costs on the production of fuel from algae spread over 25-30 years. During this time, it is possible to reduce production costs by a factor of one hundred. So far, biofuels are very expensive. With the intensification of algae production, with access to a larger scale, it will be able to reduce the cost by the same hundred times.

The US Department of Energy has researched high oil content algae under the Aquatic Species Program. The researchers concluded that California, Hawaii, and New Mexico are suitable for the industrial production of algae in open ponds. In 6 years algae grown in ponds contains area of 1000 m². Bioking biochemical engineering company has started mass production of patented bioreactors for the cultivation of algae, suitable for immediate use, which includes fast-growing algae with high oil content. Spanish scientists have found one of the types of microalgae that are able to reproduce much faster than other biological counterparts under certain lighting conditions. Microalgae grow in a plastic cylinder with a diameter of 70 cm and a length of three meters. They divide every 12 hours, and gradually the water in the cylinder turns into a green dense mass. Once a day, the contents of the cylinder are centrifuged. The remainder is almost 100% biofuel. Part of this mass saturated with fats is converted into biodiesel, and hydrocarbons into ethanol. ExxonMobil has published a video about a project for the production of biofuels from algae. For 10 years, the company has been working with Synthetic Genomics to research a technology for the production of diesel fuel from algae with the high oil content. The goal is to create capacity by 2025 to produce 10,000 barrels of algal fuel per day. The Aurus car, which runs on hydrogen fuel, was developed by the Central Scientific Research Automobile and Automotive Institute; this is the only premium car with a hydrogen-supported sample," said Denis Manturov, the Russian Federation's Minister of Industry and Trade, at the start of serial production of the Aurus Senat.

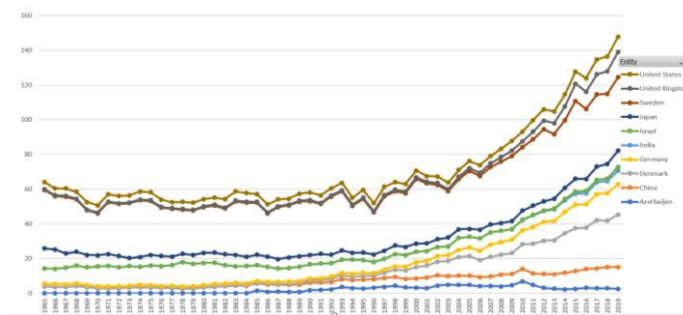
China collectively perceived as the world chief interest in clean energy innovations. The country is investing heavily in the construction of plants for sustainable energy sources as well as the development of environmentally friendly energy developments such as batteries and electric cars. China built 77 gigawatts of solar farms and 149 gigawatts of wind farms in 2016. A lot of the worldwide environmentally friendly power energy is relied upon to be 42% sunlight based, 35% hydropower and 40% breeze power by 2022.

Denmark is a pioneer on the planet in the improvement of wind energy. In 2017, the creation of power from wind set another precedent the wind ranches covered 43% of all power needs. Of all OECD nations, Denmark has the most noteworthy per capita power and wind creation over the most recent 15 years. Regardless of this, the Danes are creating by 2030 over half of power ought to be delivered by sustaining power plants, and by 2050 all 100%. Yet, the speed of environmentally friendly power energy development shows that the nation will accomplish these objectives quicker. As indicated by specialists' conjectures, in 2020 environmentally friendly power plants (wind, sun based and biomass) will cover over 80% of the power interest.

Iceland is prominent for its amazing regular scenes, yet it is additionally a country with perhaps the most noteworthy pace of sustainable power infiltration into the public energy balance on the planet and the most elevated among European nations. Presently, geothermal, hydro and wind power supplies 100% of Iceland's power needs. Practically hydroelectric force plants give 75% and the rest is given by geothermal sources. Over 90% of the nation's interest for high temp water and warmth is likewise met by geothermal energy.

India is a fast developing economy with 1.34 billion inhabitants. Furthermore, energy will be basic to the nation's turn of events. India is anticipated to require 1/4 of the world's energy. India appears to have chosen to cover the greater part of its requirements with clean energy. Coal actually represents 70% of the country's energy blend, yet India is attempting to build its sustainable power limit from the current 58 GW to 175 GW in 2022. With the presentation of green closeouts, India has made the most serious environmental friendly power market on the planet. Because of cost reserve funds, the state is getting ready to decommission coal-terminated force plants, which they intend to supplant with sunlight based and wind power plants. What's more, India intends to construct the world's first drifting sun oriented force plant and in any event 10 GW of sustainable power in the following three years.

Share of primary energy from renewable sources

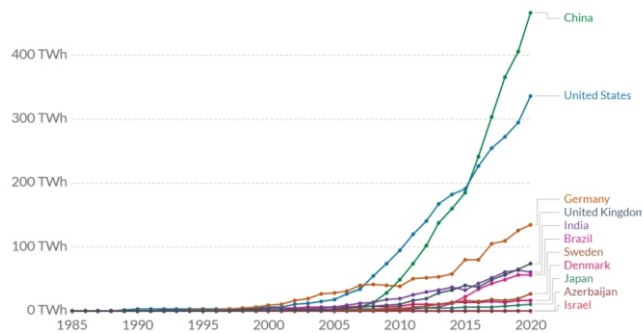

At the first glance at the chart, it should be noted that the world leadership is held by the United States, England, Sweden. Wind, solar, biofuel and hydropower in the UK generated a total of 29.5 TWh in Q3 2019, compared to 29.1 TWh from fossil fuels. The share of wind and solar in the UK's electricity generation in 2020 was 29.2%. The country also plans to increase the capacity of wind farms from the current 8,500 MW to about 20,000 MW by 2025. And by 2030, the capacity of wind power plants, taking into account new projects, will be increased to 30,000 MW. By 2045, Sweden should be climate neutral, that is, the balance of greenhouse gas emissions should be zero or negative. By 2040, 100% of electricity should be generated from renewable energy sources. USA After successfully navigating the COVID-19 pandemic, the renewables industry has a promising outlook for 2021 and beyond, as many drivers endorse continued rapid

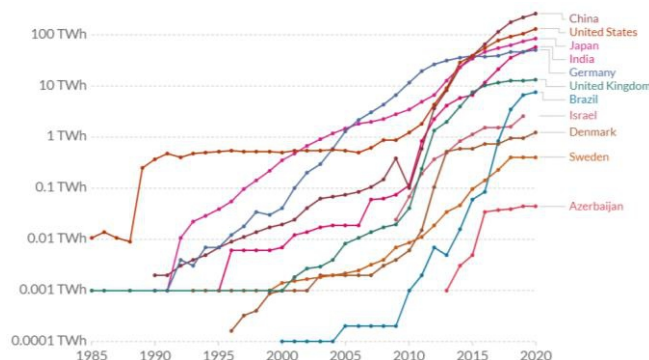
growth of wind, solar, and battery storage. There are currently 232 GW of wind and solar projects under construction in the United States. Over 21 GW of wind and nearly 15 GW of solar power are expected to be operational by the end of 2021. Energy storage capacity is expected to rise by 15,000 MW by 2024, compared to 1,500 MW in 2020. Energy storage growth, which was projected to be 1,500 MW in 2020, is expected to increase by 15,000 MW by 2024. Japan is rapidly increasing the share of renewable energy sources and strengthening its position. Japan is planning a large-scale expansion in offshore wind energy, which will lead to the creation of approximately 10 GW of capacity by 2030. By 2050, renewable energy sources will account for more than 75% of total electricity production, of which solar and wind generation will account for 32% each. For comparison, in 2019 the total share of RES is only 8%.

Share of wind energy resources

According to a new study by Wood Mackenzie, 114 GW of new wind capacity was added globally in 2020, an 82% increase over 2019. In 2030, wind farms will generate approximately 7,300 TWh, which by then will account for approximately 22% of projected global electricity consumption. Considering a graph of the share of wind power in different 10 countries, one can notice that the world leaders are China and the United States. Chinese wind energy had an installed capacity of more than 200 GW at the end of 2019, and it provided more than 5.5 percent of the country's electricity. According to the National Energy Administration, China's total wind energy potential was 281.5 GW at the end of 2020. The installed capacity of wind farms in the United States exceeded 90 GW at the end of the second quarter of 2018, indicating that wind has surpassed solar as the country's primary source of renewable energy. In December 2020, the United States set an hour record by delivering 82 Gigawatts of renewable power. In 2021, the US plans to commission 12.2 GW of new wind capacity. While Germany lags far behind China and the United States in terms of renewable energy sources, as seen in the graph, it is working to increase the share of renewable energy sources in its energy balance. Germany produced 40% of its electricity from renewable energy sources in the first quarter of 2021. At the end of 2017, the installed capacity was 55.6 GW, with 5.2 GW from offshore installations. Wind power provided a quarter of the country's total electricity in 2019, compared to an estimated 9.3 percent in 2010.

Share of solar energy resources

The graph of the share of solar energy in different 10 countries describes the situation related to the usage of solar energy in the world. As you can see in the graph, all 10 selected countries are rapidly increasing their share of solar power. Note that the leaders of solar energy are China, USA, Japan, India and Germany.

By 2030, the number of solar installations in the US is projected to quadruple. This sector would add 324 gigawatts (GW) of power over the next ten years. Solar energy installed capacity in the PRC will exceed 500-530 GW by 2021-2025. That is, on average, the Chinese can build more than 50 GW of solar power plants. Japan is now one of only five countries with a combined solar photovoltaic potential of 10 gigawatts. In August of this year, Japan's PV market surpassed the 10 GW mark, reaching 10.5 GW by the end of the month. Solar energy is a rapidly growing industry in India. As of November 30, 2020, the country's solar installed capacity was 36.9 GW. A total of 395.14 MW of solar energy capacity was added in February 2021. The Indian government set a target of 20 gigawatts of power for 2022, which was met four years ahead of time. By the end of 2019, Germany will have installed solar energy capacity of 50 GW. The next group can be called Brazil, Israel, Denmark, they are also strengthening their positions and increasing the pace of development in this type of energy. According to ABSOLAR's calculations, more than 4.9 gigawatts (GW) of installed power would be applied to the large plants and systems scattered around roofs, verandas, and small plots in Brazil. This represents a more than 68 percent increase over the country's total installed capacity of 7.5 GW. Around 887,000 grid-connected PV systems are expected to be deployed in Brazil by 2024 You can also note a sharp jump in Brazil in this energy industry in 10 years. Azerbaijan, having all the necessary resources to increase the pace of development in this energy sector, is also striving to increase the supply of sun energy. According to the AR's State Statistics Committee (SCS), power plants using solar panels generated 27.1 million kilowatt-hours of electricity in January-July 2020, up 5.4 percent from the same time last year.

CONCLUSION

The conducted research was aimed at getting an answer to the question whether the world should switch to alternative energy. Through a long collection of information about alternative and traditional energy sources in the world, as well as analysis and processing of the collected data, graphs of the use of alternative sources in various countries the results were derived. According to the evaluation of results, the answer to the question whether the world should switch to alternative energy is unequivocal- yes.

As everyone knows and it was also mentioned in the study done, traditional energy sources are running out and in the near future there will be no chance to choose between traditional and alternative energy. It follows from this that those countries that will begin or have already begun the transition to renewable energy are very likely to benefit economically and even more importantly, environmentally. From an ecological point of view, the transition to renewable energy will prevent the currently threatening climate apocalypse and improve the state of the hydrosphere, atmosphere and biosphere. Therefore, we can conclude that starting the transition now, countries can save themselves not only from future economic problems but also environmental ones which in turn generally lead to improved public health and well-being.

REFERENCES

- https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/64034/1/ere_2016_165.pdf
<http://www.cleandex.ru/articles/2016/01/19/aglae-biofuels>
<http://venture-biz.ru/tehnologii-innovatsii/207-biotoplivo-iz-vodorosley>
<http://www.hsib.msu.ru/library/oil.html> <https://terra-ecology.ru/istoriya-dobychi-nefti/>
https://republic.preslib.az/ru_c4.html
[https://okzrusholding.ru/neft/znachenie-nefti-v-zhizni-cheloveka.html#:~:text="](https://okzrusholding.ru/neft/znachenie-nefti-v-zhizni-cheloveka.html#:~:text=)
https://globecore.ru/rol_nefti_i_gaza_v_sovremennom_mire/
<https://neftegaz.ru/analysis/education/330188-ekologicheskie-problemy-neftyanoy-promyshlennosti/> <https://rsm-mash.ru/k-kakim-resursam-otnositsya-neft.html>
https://people.ucsc.edu/~adammb/publications/Brandt_2013_Peak_Demand_preprint.pdf
<http://ekoproektstroy.ru/fakty-i-sobytiya.html?article=10>
<https://ecodevelop.ua/ru/alternativni-dzherela-> <https://www.zdnet.com/article/the-21st-century-population-crash/>
<https://delo.ua/business/5-zelenyh-stran-338433/>
<https://www.eprussia.ru/epr/381-382/9966534.htm>
<https://yearbook.enerdata.ru/renewables/renewable-in-electricity-production-share.html>
<https://www.finversia.ru/publication/zelenaya-energetika-i-investitsii-90589>
<https://rg.ru/2021/02/08/smozhet-li-zelenaia-energetika-pobedit-neft-i-gaz.html>
<http://uaprom.info/news/176976-zelenaya-energetika-obojet-ugolnuyu-obemam-generacii-2025godu-prognoz.html>
https://elektrovesti.net/75360_kitay-planiruet-podnyat-dolyu-solntsa-i-vetra-v-potreblenii-elektroenerгии-do-165-k-2025-g?preview=1
<https://renen.ru/china-s-power-industry-2019-results/>
<https://www.vedomosti.ru/partner/articles/2020/10/30/845036-neitralnie-uglevodorodi>
<https://3dnews.ru/1014927>
<https://www.dw.com/ru/%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%>
<https://rus.postimees.ee/7143137/medlenno-no-posledovatelno-zelenaya-energetika-obshchaya-tendenciya-po-vsemu-miru>
<https://www.itopf.org/knowledge-resources/data-statistics/statistics/>
<https://safety4sea.com/itopf-number-of-oil-tanker-spills-in-2019-the-lowest-in-50-years/>
https://m.polit.ru/article/2017/06/21/ps_biofuel/
<https://seanews.ru/2019/06/03/ru-biotoplivo-iz-vodoroslej/>
<https://ru.euronews.com/2020/02/17/seaweeds-eu-fuel>
http://www.chaskor.ru/article/samolety_na_vodoroslyah_i_pakety_iz_svekly_47003
<https://www.eprussia.ru/teploenergetika/5/103.htm> <https://habr.com/ru/post/415363/>

<https://3dnews.ru/1019124>
<https://cepconsult.com/ru/publications/perspektivyi-razvitiya-energeticheskogo-sektora-ssha/>
<https://nangs.org/news/renewables/novaya-energetika-indii>
<https://nangs.org/news/renewables/denygi-iz-vozduha-kak-kitay-razvivaet-zelenuyu-energetiku> <http://www.cleandex.ru/articles/2008/07/02/alternative-energy-2>
https://hightech.fm/2017/03/24/india_energy
<https://www.elec.ru/news/2020/10/29/borba-za-klimat-prodolzhaetsya-indiya-v-tri-raza-u.html> <https://news.day.az/economy/1333029.html>
<http://www.br.az/economy/20200407102920513.html>
https://elektrovesti.net/72314_yaponiya-investiruet-v-stroitelstvo-solnechnykh-i-vetrovykh-stantsiy-bolee-100-mlrd
<http://renewnews.ru/japan/> <http://renewnews.ru/norway/>
<https://delonovosti.ru/analitika/3958-vozobnovlyaemye-istochniki-energii-v-norvegii.html>
<https://esfccompany.com/articles/solnechnaya-energetika/solnechnye-elektrostantsii-v-brazilii/>
<https://az.sputniknews.ru/economy/20200821/424723698/azerbajjan-jelektrojenergiya-vozobnovljaemye-istochniki-jenergii.html>
https://elektrovesti.net/69435_solnechnaya-energetika-germanii-dostigla-ustanovlennoy-moshchnosti-50-gvt-po-itogam-2019-g
<https://www.finversia.ru/publication/solnechnaya-energetika-v-ssha-mozhet-vyrasti-vchetvero-k-2030-godu-91924>
<http://weben.dede.go.th/webmax/content/japan-eyes-20-renewables-2020#:~:text=The%20utility%20scale%20solar%20power,more%20than%20380%20local%20households> analitika_final_2011.pdf
<https://ourworld.unu.edu/en/japans-next-generation-of-renewable-energy>
<http://info-japan.ru/articles/alternativnaya-energiya-v-yaponii-roskosh-ili-neobhodimost>
<https://www.nippon.com/en/japan-data/h00958/>
https://elektrovesti.net/71109_v-2019-godu-v-norvegii-ustanovleny-solnechnye-elektrostantsii-moshchnostyu-51-mvt
https://elektrovesti.net/68047_solnechnaya-elektroenergiya-po-2-tsenta-za-kilovatt-chas-v-brazilii <http://renewnews.ru/brazil/>
<http://www.cleandex.ru/articles/2012/06/26/braziliya-alternativnaya-energetika-obespechivaet-pochti-90-energopotrebleniya>
<http://operby.com/energosistema-danii-vetroenergeticheskij-raj-ili.html>
<https://nangs.org/news/world/izuchenie-opyta-danii-v-oblasti-razvitiya-i-primeneniya-vozobnovlyaemoy-energetiki>
https://elektrovesti.net/71470_daniya-dostignet-100-doli-vie-v-potreblenii-elektroenergii-uzhe-v-2027-godu
https://elektrovesti.net/74147_v-danii-postroyat-chetyre-solnechnye-elektrostantsii-obshchey-moshchnost-415-mvt

<https://renen.ru/denmark-100-renewable-electricity-by-2030/>

<https://www.elec.ru/news/2020/06/10/alternativnaya-elektroenergetika-velikobritanii-po.html>

<https://www.atomic-energy.ru/news/2019/10/16/98265> <http://renewnews.ru/uk/>

<https://www.renwex.ru/ru/media/news/index.php?id4=13886>

<https://kosatka.media/category/vozobnovlyaemaya-energiya/news/mirovaya-moshchnost-solnechnoy-energetiki-uvelichitsya-do-142-gvt-v-2020-godu>

https://elektrovesti.net/71376_razvitie-solnechnoy-energetiki-v-mire-do-2024-goda

https://elektrovesti.net/73957_solnechnaya-energetika-osnovnye-itogi-2020-goda

<https://incrussia.ru/specials/energy-from-air/>

<https://www.statista.com/topics/2608/global-renewable-energy-industry/#dossierSummary>

<https://www.iea.org/reports/renewables-2020>

<https://www.iea.org/reports/renewable-energy-market-update/2020-and-2021-forecast-overview>

https://mobile.ruscable.ru/news/2021/2/5/Na_dolu_vetrovoj_generatsii_budet_prixoditysya_23_/

<https://renen.ru/vetroenergetika-obojdut-ges-i-aes-po-vyrabotke-elektroenergii-v-tekushhem-desyatiletii/> <https://www.ourenergypolicy.org/resources/the-2021-us-renewable-energy-outlook-january-2021/>

https://moscowbaku.ru/news/politics/ilkham_aliev_vydellil_sredstva_na_sozdanie_zelenoy_energetiki_na_osvobozhdennykh_territoriyakh/

https://elektrovesti.net/69779_ofshornaya-vetroenergetika-mozhet-prakticheski-polnostyu-obespechit-kitay-elektroenergiey

ƏNƏNƏVİ ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN ALTERNATİV MƏNBƏLƏRƏ KEÇİDİN TƏHLİLİ

Günay QULIYEVA,
Xalidə SADIQOVA,
Fərhad ƏLİYEV

XÜLASƏ

Dünya ölkələrinin artan iqtisadi inkişafı və müasir cəmiyyətin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi enerji resurslarına yüksək tələbat dövlətləri və müəssisələri şəhər və kənd yerlərini bu resurslarla təmin etməyə həvəsləndirir.

Enerji resursları müasir insanın bir çox vacib həyat proseslərində iştirak edir. Bu resurslar insanların gündəlik həyatda istifadə etdiyi elektrik enerjisindən başlayaraq, nəqliyyat da istifadə olunan yanacaq növlərinə qədər həyatımızın bütün sahələrində zəruridir. Digər tərəfdən enerji resursları həyatımızda nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, yenə də ətraf mühitin çirklənməsinin, iqlim dəyişikliyi və kataklizmlərin əsas səbəbləridir. Üstəlik, bərpa olunmayan enerji resurslarının tükənməsi, onların qıt olması onları baha edir.

Bu tədqiqatın ideyası dünya ölkələrində enerji ehtiyatlarına görə mövcud vəziyyəti araşdırmaq və alternativ enerji resurslarının dövlətlər tərəfindən necə tətbiq edildiyini, hansı siyasətlərin həyata keçirildiyini araşdırmaqdır. Tədqiqat Alternativ Enerji mənbələrinin dünyamızda tətbiqinə və müasir dünyanın buna nə üçün ehtiyac duyduğuna əsaslanır. Bu mövzuda neftin müasir cəmiyyətdə rolu, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin üstünlükləri nələrdir və hansı dövlətlərin daha çox yaşıl enerjidən, hansının daha az istifadə etdiyi müzakirə edilmişdir. Tədqiqat üçün kəmiyyət və keyfiyyət məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Məqalədə alternativ enerjiyə keçidin vacibliyi və hansı dövlətlərin artıq öz ölkələrini və bütövlükdə planeti xilas etməyə başladığı açıqlanıb.

Açar sözlər: yosun, alternativ enerji, bioyanacaq, külək və günəş enerjisi

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 26.05.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 10.06.2022

Çapa qəbul olunub: 30.06.2022

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

CONSTRAINTS OF REGULATING THE USE OF THE EXPORT POTENTIAL OF AZERBAIJAN

№ 2 (3)

Ayten MEKHRALIYEVA,
Ph.D. candidate at
Azerbaijan State University of Economics
(UNEC),
Lecturer at “Odlar Yurdu” University

Constraints of regulating the use of the export potential of Azerbaijan

Ayten MEKHRALIYEVA,
Ph.D. candidate at

Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
Lecturer at "Odlar Yurdu" University

SUMMARY

Economic potential represents the economic power of the enterprise. It characterizes the totality of material and other means available at the enterprise, hidden, not manifesting opportunities for economic growth. The economic potential can also be considered as a generalized characteristic of the level of development. The concept of economic potential includes economic resources and economic results. The purpose of the research is to study and systematize the methods and approaches used in domestic and foreign practice to assess the export potential and find ways to improve the efficiency of formation and implementation, taking into account the current economic situation in the country and in the industry. The most complete question of factors affecting the export of a country's products. The review of export studies presents a large number of factors that should be classified for ease of perception.

Keywords: *economic development, entrepreneurship, SME activity, foreign trade,*

INTRODUCTION

At the present stage of development of economic relations, there is an increase in the role of foreign economic relations, which have a significant impact on the development of the national economy. So, if in 1992 our republic carried out foreign trade turnover with two dozen countries, now their number has reached over 150. In 1995-2015, the volume of foreign trade increased from 2423.8 million dollars to 39462 million dollars, including including imports from 939.8 million dollars to 9187.7 million dollars, and exports from 1484 million dollars to 30274.4 million dollars. In 1995-2015, about 200 billion dollars were invested in the economy of Azerbaijan .US investments, of which more than 47.5% are foreign investments. The country is successfully implementing economic reforms; business is expanding. Currently, 94.5 thousand enterprises operate in Azerbaijan, including more than 860 joint and foreign firms, 6 stock exchanges, 14.4 thousand small enterprises; about 1700 joint-stock companies. The volume of oil production exceeds 42 million tons. For many years, Azerbaijan has been at the forefront in terms of average annual GDP growth and the volume of foreign investment per capital.

Highly appreciating the socio-economic transformations of Azerbaijan, it should be emphasized that if in 1995 the share of exports in the total volume of foreign trade was 61.2%, then in 2015 it reached 76.7%. As before, in the volume of exports, oil and oil products account for more than 92%, and machinery, mechanisms and electrical equipment - 0.3 percent. At the same time, in the composition of imports, the share of engineering products in 2010-2015 ranges from 30% to 338%. Of the total imports of this group of products, 95% falls on the share of the far abroad countries, and 10% - the CIS.

The development of export potential, characterized by high rates of scientific and technological progress, a high level of development of productive forces and production relations, the predominance of an intensive path of development of social production, imposes a wide range of requirements on it, as well as on the development of new technologies and the efficiency of using production. This approach gives rise to an objective need for the republic's export potential.

At the present stage, the development of foreign economic activity is of great importance for

the whole world in general and for individual countries in particular. This is especially true for countries that have recently acquired their sovereignty. Among these countries is the Republic of Azerbaijan, which for several years has occupied a worthy place in the world community and is the leader in the South Caucasus in terms of economic growth. Azerbaijan has now established political and economic relations with 150 countries of the world. At the end of 2014, the volume of external trade turnover amounted to 39462 million US dollars, including exports - 30274.4 million dollars, or compared to 2000, these figures increased by 13.5 times and 17.3 times, respectively. However, it should be emphasized that if there is a sufficient production base of the industrial sector in the republic, a significant number of machines, mechanisms, electrical and oilfield equipment are imported and used in the process of development and operation of new oil and gas fields in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea, as well as by joint ventures. Oil companies, for various objective and subjective reasons, operate at low capacity (25-30%) and only up to 20% of a limited number of oilfield equipment is exported, mainly to the CIS countries. The warehouses of these enterprises have accumulated a huge amount of unsold finished products.

The export potential shows which area of activity you need to pay attention to in order to succeed in export activities, where the bottlenecks of the enterprise are formed, based on the prevailing conditions in the external and internal environment. A weighted objective assessment of the export potential makes it possible to outline and implement comprehensive measures to strengthen the export production base. Analysis and evaluation enable management to outline a clear program of action to adapt production to export objectives. Such a program may include, for example, the complete or partial replacement of the equipment fleet, its modernization, the restructuring of the production system, in other words, such work is envisaged and carried out to restructure the production apparatus, which allows the stable production of competitive products for export, timely transition and quickly mastering the production of new types of products, based on the changing requirements of the external market.

The practical significance of assessing the export potential lies in the fact that such an assessment makes it possible to practically resolve the issue of exporting products. From a technical point of view, the export potential planning process can be represented as a sequence of steps and procedures that goes through the same stages as marketing planning.

EXPORT POTENTIAL IN THE CONTEXT OF COMPETITIVENESS IN THE OIL SECTOR

The strategy and tactics for achieving the competitiveness of equipment largely depend on the type of market and is not something immutable, postulated. Ensuring competitiveness in the conditions of specific markets can be achieved by various methods, and it is in this dynamism and ambiguity that one of the main difficulties of this problem lies.

One of the serious problems for the country's oil processing industry is the lack of business ties between Azneftekhimash OJSC and foreign oil companies to purchase local oilfield equipment. Often, companies participating in production sharing agreements do not fully fulfill their contractual obligations for the purchase of local equipment, although the potential for orders is very high. It is quite obvious that the companies participating in the agreements are mostly vertically integrated organizations that have long-term "friendly" ties with even more numerous production and service structures. It is for this reason that operators of contract fields prefer to import everything they need from abroad, often citing a mismatch in standards and quality. Therefore, for many years, the share of machinery, mechanisms and electrical equipment in the republic in the volume of imports has been 33-35%, and most of the imported products were used in the development and operation of new oil and gas fields in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea, as well as joint ventures. At the old oil and gas fields in the system of the State Tax Committee of the republic, equipment, spare parts, and repair devices produced at local enterprises are still used in limited quantities.

All these facts once again testify to the fact that in the coming years it is necessary to solve the

most important strategic task of modernizing the production base. This task seems to be the key one in the problem of the competitiveness of domestic oilfield equipment, the solution of which will increase the export opportunities of the industry.

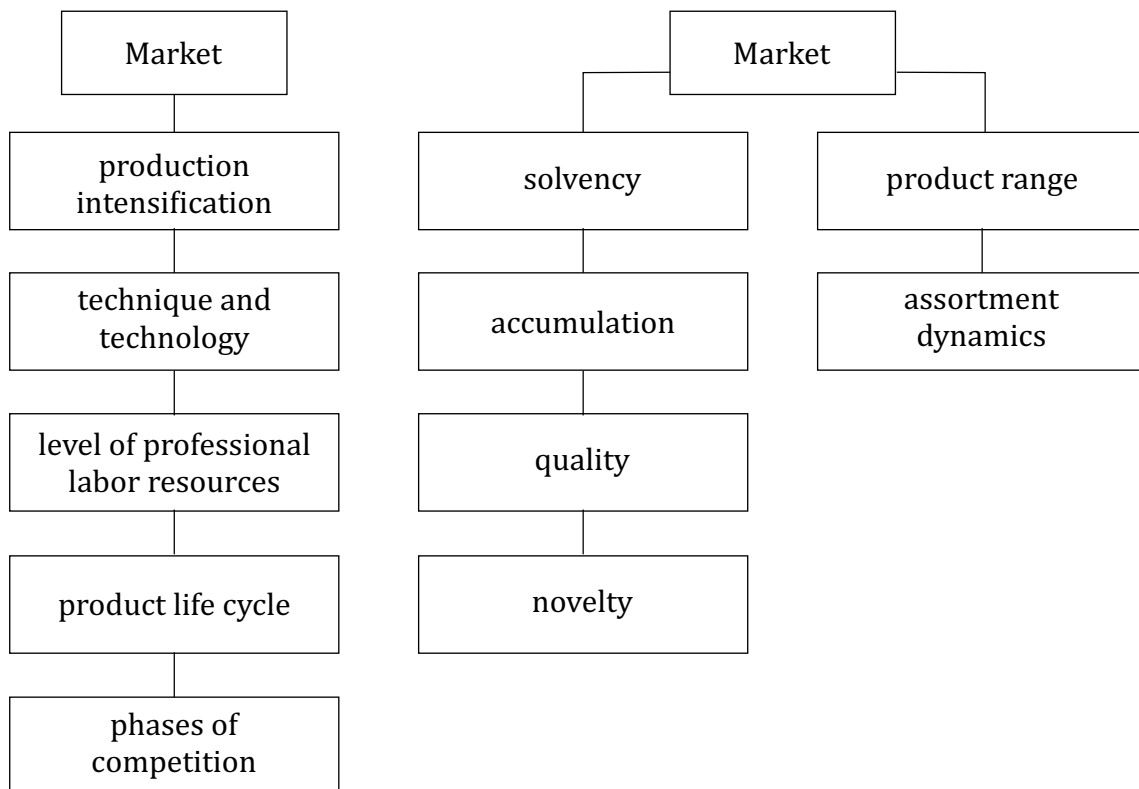
It should be noted that in order to increase the export potential, it is necessary to “develop export relations and ensure a faster growth rate of exports over imports” and “improving the quality of products should become the daily work of managerial workers, especially marketing services.”

It should immediately be noted that competitiveness and export potential, depending on the scale of the economic system, can be industries, enterprises of the national economy. We will talk about the competitiveness and export potential of the enterprise as equivalent values that can be compared. It is important to highlight the following aspect, that the main environment is the most accessible, and therefore has a huge impact on the enterprise, this is the industry in which the enterprise is located. Therefore, consideration of these categories must begin, first of all, with a study of the structure of the industry in which the company operates. Here it is necessary to stipulate that the main unit will be the industry, which is a group of competitors that produce goods and services and directly compete with each other. For a deeper understanding of the nature of competition, we can consider the five forces model that determines the essence of competition in a particular industry.

According to research, the state of competition in a particular market can be characterized by five competitive forces:

1. Rivalry among competing sellers.
2. Competition from goods that are substitutes and competitive in terms of price.
3. The threat of new competitors.
4. Economic opportunities and trading ability of suppliers.
5. Economic opportunities and trading ability of buyers.

Fig. 1. The content of the category "Competitiveness of the goods"

In order for us to compare the categories under study, it is necessary to understand what competitiveness and export potential are. Various concepts and models are based on the concept of "competition", all of which use the concept of competitiveness, which, in turn, is defined as the ability to provide a better offer compared to a competing company. In general, work on assessing the competitiveness of products includes the following steps:

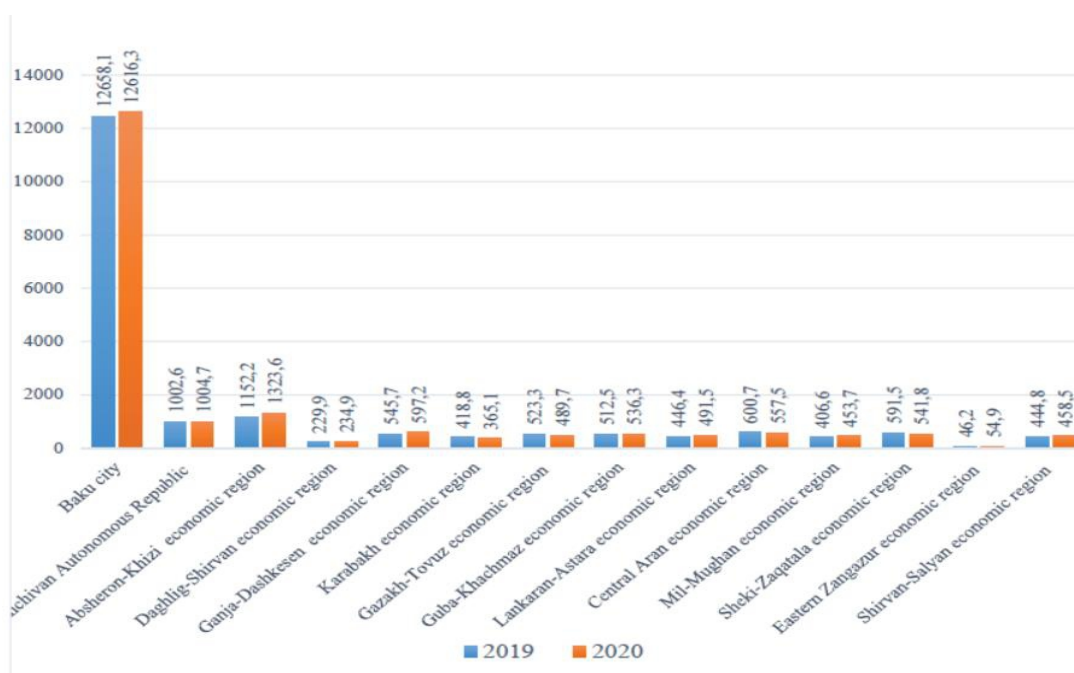
1. Setting goals;
2. Selection of the object of competitiveness assessment;
3. Analysis and forecast of demand, prices, costs, production, requirements of the external market;
4. Selection of technical and economic indicators to assess the level of competitiveness of the object;
5. Selection of the base for comparison with the object;
6. Assessment of the level of competitiveness of the facility in terms of technical and economic indicators;
7. General assessment of the object's competitiveness and development of recommendations.

The complexity of assessing competitiveness lies in the fact that it has two opposite aspects. On the one hand, the assessment by the buyer of the goods, and on the other hand, by its manufacturer.

It is obvious that the buyer is mainly interested in the effect of the consumption of goods, and the manufacturer is interested in ensuring proper profitability from the production and marketing of products. In addition, the manufacturer and seller must take into account the requirements of the buyer, which makes competitiveness a relative concept, tied to a given market, the level of needs achieved, the system of preferences, time and place of sale and purchase. It should be noted that each buyer has, in general, his own criterion for assessing the satisfaction of his needs, competition also acquires an individual shade.

Export potential is the prospects for the development of an enterprise in the foreign market, depending on the availability of resources and the possibilities of their mobilization, and competitiveness is the current position of the enterprise in the market, the state of the enterprise at the moment, the opportunities already realized.

Fig. 2. Output of micro, small and medium enterprises by economic regions, mln. manats

According to the results of 2020, the value added created by micro, small and medium enterprises decreased by 1.2 percent in nominal terms compared to the previous year and amounted to 10.9 billion manat. This is 16.7 percent of the value added created in the country's economy. In the non-oil and gas sector, this figure was 10.7 billion manat and amounted to 23.7 percent of the value added in the non-oil and gas sector of the country. 29.4% of value added fell to trade, 14.5% to construction, 13.5% to industry, 3.7% to agriculture, and the rest to service entrepreneurs. Strengthening the role of small and medium enterprises (SMEs) in the country's economy, increasing their competitiveness, expanding access to financial resources, improving support mechanisms for them, creating favorable conditions for entrepreneurship in the regions, attracting local and foreign investment, diversifying and sustaining the country's economy. The work carried out to ensure the development of the country is one of the leading strategic goals of public policy.

Entrepreneurs are interested in reforms in this area, including the introduction of effective export and investment promotion mechanisms, reducing the tax burden by expanding the tax base, taking a number of measures to support domestic production, obtaining soft loans and simplifying procedures for using other financial support mechanisms. are issues.

However, the global coronavirus (COVID-19) pandemic, which began in early 2020, has affected the country's businesses. An extensive tax incentive package has been introduced to minimize the impact. This is the period from January 1, 2021 for taxpayers in the areas directly affected by the pandemic.

Issuance of a number of tax exemptions and tax holidays, full exemption from property and land taxes, 75 percent tax on profits, income, real estate lease payments from individuals 50 percent reduction in withholding tax, 50 percent of the simplified tax on public and domestic travel Significant measures, such as interest rates, are included. In addition, micro-business entities will be provided with a 50 percent tax rebate on the simplified tax until January 1, 2021, as well as tax exemptions. Instead, tax breaks are granted for the calculation and payment of current tax payments.

CONCLUSION

In the conditions of active integration of the Azerbaijani economy into the structure of the world economy and on the eve of accession to the WTO, the key direction for the development of domestic enterprises is the orientation towards foreign markets for the sale of products. The large-scale reform carried out in the country during the years of sovereignty, including in the field of foreign economic activity, provided industrial enterprises with ample opportunities in the formation and use of their export potential. It is on the efficiency of using the export potential that the commercial success of the enterprise in the foreign market largely depends. The solution of these tasks directly depends on a properly formed and implemented export potential management strategy, on the chosen management structure, high-quality accounting and control of activities at the enterprise. The process of formation and use of the export potential of a single enterprise cannot proceed efficiently without targeted and active influence from the state.

Currently, many industrial enterprises engaged in export activities, as a rule, do not have a strategy for selling products in foreign markets, and export planning is limited to estimating future sales without any reference to production. The nature of the difficulties that arise in the study of this problem is largely due to the lack of comprehensive scientifically based approaches and methods to the analysis of export potential and the relationship between production processes and export activities. Modern economic science pays even less attention to the problems of effective management of export potential, as the main factor in the development of an individual enterprise and the industry as a whole. In addition, there are various approaches, and besides, a generally recognized methodology for assessing export potential has not yet been developed, which should form the basis of any management. Export potential management is a new concept that is practically not used in modern economic literature. However, in every

enterprise engaged in export activities, such management is carried out.

In order to eliminate the existing shortcomings in the field of export potential management at enterprises, taking into account foreign practice, we have made an attempt to develop a basic mechanism for managing local export potential based on the differentiation of types of markets and export goods. In this regard, it is advisable to single out four groups of variables for the export potential of an enterprise: existing products; new products; developed market; promising market.

A comprehensive assessment of the export potential of manufacturing enterprises in the manufacturing industry should be based on the potential indicators that are used in the integral assessment. This requires an analysis not only of export activities, but also an analysis of all aspects of the enterprise, one way or another related to export. It is proposed to assess the export potential in five stages:

1. Identification of opportunities for the development of export production and export activities of the enterprise.
2. Conducting a study of the content of the export potential and determining its structure.
3. Definition of a group of indicators that would most fully characterize the level of export potential. In the economic literature, there are many indicators for this purpose. However, in our opinion, the number of indicators in each group should be at least three.
4. Unification into a single system of elements of the export potential.
5. Calculation of the integral coefficient of export potential.

In international practice, the optimal size of the export potential in conditions of high competitiveness is 0.70. However, not only is this size not available to any oil engineering enterprise of the republic, but it is also 2-3 times lower than this indicator. As noted earlier, over the past 5 years, about 75% of the products of the oil processing industry are sold at enterprises within the country, of which 2/3 are sold by the SOCAR enterprise. So, speaking about the mechanism of regulation and management of the export potential, it should be noted that their main task is to ensure the proper level of integration of the existing enterprises of the republic.

REFERENCES

1. Azerbaijan 2020: vision for the future "Development Concept", "Khalq" newspaper, December 30, 2012
2. Regulations on the regulation of export-import operations. Bulletin of the Businessman No.3. Baku, 1997.
3. Aliyev J. M. Methodological approaches to the calculation of indicators and criteria in a comprehensive assessment of the export potential of enterprises. Institute of Economics at NANA, Scientific Work II. Baku, 2013, p. 273-278
4. Aliyev J. M. Methodological aspects of formation and realization of export potential of machine-building enterprises. Information of the highest technical educational institutions of Azerbaijan. Section "Economics and Management" "3 (49). Baku, AGNA, 2007, p. 62-66.
5. Samokhin RV Export potential and competitiveness of the enterprise // Modern problems of economic management of the national economy / Sat. научн. Art. graduate students SPBGIEA, issue. 4 - SPb; 1999, 122 p.
6. Samokhin RV Assessment of export potential of industrial enterprises. Author's abstract. diss. candid. econ. Science: 08.00.05. SPb, 2000 - 26 p. Economic analysis (edited by Prof. MI Bakanova and Prof. AD Sheremet). M, Finance and Statistics, 2000, 656 p.
7. Economic analysis (edited by Prof. MI Bakanova and Prof. AD Sheremet). M, Finance and Statistics, 2000, 656 p.

AZƏRBAYCANIN İXRAC POTENSIALINDAN İSTİFADƏ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MƏHDUDİYYƏTLƏRİ

Aytən MEHRƏLİYEVƏ

XÜLASƏ

İqtisadi potensial müəssisənin iqtisadi gücünü ifadə edir. O, müəssisədə mövcud olan, gizli, iqtisadi artım imkanlarını təzahür etdirməyən maddi və digər vasitələrin məcmusunu xarakterizə edir. İqtisadi potensialı da inkişaf səviyyəsinin ümumiləşdirilmiş xarakteristikası hesab etmək olar. İqtisadi potensial anlayışına iqtisadi resurslar və iqtisadi nəticələr daxildir. Tədqiqatın məqsədi ölkədə və ölkədə mövcud iqtisadi vəziyyət nəzərə alınmaqla ixrac potensialının qiymətləndirilməsi, formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması yollarını tapmaq üçün yerli və xarici təcrübədə istifadə olunan metod və yanaşmaları öyrənmək və sistemləşdirməkdir. sənaye. Bir ölkənin məhsullarının ixracına təsir edən amillərin ən dolğun sualı. İxrac tədqiqatlarının icmalı qavranılması asanlıqı üçün təsnif edilməli olan çoxlu sayda amilləri təqdim edir.

Açar sözlər: *iqtisadi inkişaf, sahibkarlıq, KOS fəaliyyəti, xarici ticarət.*

ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА АЗЕРБАЙДЖАНА

Айтэн МЕХРАЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Экономический потенциал представляет собой экономическую мощь предприятия. Он характеризует совокупность имеющихся на предприятии материальных и иных средств, скрытых, не проявляющих возможности экономического роста. Экономический потенциал также можно рассматривать как обобщенную характеристику уровня развития. Понятие экономического потенциала включает в себя экономические ресурсы и экономические результаты. Целью исследования является изучение и систематизация используемых в отечественной и зарубежной практике методов и подходов для оценки экспортного потенциала и поиска путей повышения эффективности формирования и реализации с учетом текущей экономической ситуации в стране и в промышленность. Наиболее полный вопрос о факторах, влияющих на экспорт продукции страны. В обзоре исследований экспорта представлено большое количество факторов, которые следует классифицировать для простоты восприятия.

Ключевые слова: *экономическое развитие, предпринимательство, деятельность МСП, внешняя торговля.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 14.05.2022

Çapa qəbul olunub: 22.06.2022

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

GLOBAL SUPPLY CHAINS (GSCS) DISRUPTIONS AND POST-PANDEMIC ECONOMIC CHALLENGES AROUND THE GLOBE: POLICIES BASED ON THE WORLD TRADE ORGANIZATION

№ 2 (3)

**Bakhtiyar SALMANOV,
Elvin NAGHILI,
Inji RUSTAMOVA,
School of Public and International Affairs,
ADA University**

Global Supply Chains (GSCs) Disruptions and Post-Pandemic Economic Challenges around the Globe: Policies based on the World Trade Organization

Bakhtiyar SALMANOV,

Elvin NAGHILI,

Inji RUSTAMOVA¹

School of Public and International Affairs, ADA University

ABSTRACT

The focal point of this policy paper is to examine the Global Supply Chains (GSCs) disruptions in the post-pandemic world and, eventually, propose some policy suggestions that could be addressed through the line of the World Trade Organization (WTO). The paper comprehensively describes the current challenges in the supply chain caused by the COVID-19 pandemic in the form of consumer product shortages and demand shocks, respectively, in developed and third-world countries. It also formulates some set of policy areas that requires a holistic vision on the global cooperation among the US, EU, and the rest of the world concerning the re-allocation of the primary production sectors such as agriculture that may lead to the positive consequences in turn. The role of the WTO, in this respect, to alleviate the GSCs disruptions is mainly prioritized around the Doha Round discussions that could be essentially proved feasible through a collaboration in the trade relations. Therefore, the sustainability of the solution is heavily shown in the application of the correct policies that do not contradict the interests of both developed and third world but rather combine all the efforts for mutual gains.

Keywords: *Global Supply Chains (GSCs) disruptions, post-pandemic, World Trade Organization (WTO)*

INTRODUCTION

The world has been experiencing yet another global crisis in the 21st century since the outbreak of the COVID-19 pandemic in 2020. Unlike previous crises, the pandemic one way or another has affected almost every field of life including primarily health, economy, politics, education, and many others. The challenges stemming from pandemic in these fields deserve separate research; however, post-pandemic economic challenges and recovery attract even more attention since it requires global cooperation and other sectors that mainly depend on the economy. What is meant by economic challenges is mainly disruption of the global supply chain, increment of inflation rates, and deterioration of existing poverty in third world countries. This policy paper takes into account global supply chain imbalances as a major source for the challenges and issues mentioned. It is also evident that the solution to this global problem does not seem to be possible at either regional or national level in the globalized world. All countries are highly independent of each other and only through global determination and policies, which demand an active role of international organizations, the post-pandemic economic recovery process can be achieved. With this respect, the ultimate goal of the paper is to analyze disruption of the global supply chain and economic challenges after the pandemic and what role WTO can play in the solution of this problem as an international organization. Therefore, the paper will be mainly focused on the qualitative method to analyze the reasons and possible solutions to the problem. Additionally, after examining the existing policy options, there will be some policy suggestions put forward, and the paper will conclude with the recommendations regarding the whole content of the core problem.

¹under the supervisory of Dr. Lala Jumayeva

PROBLEM DESCRIPTION

Starting from early 2020, most of the countries ceased production of certain consumer products, and manufactures were temporarily closed due to the pandemic. Following high rates of COVID-19 cases and death, countries immediately closed all their borders which resulted in the cessation of trade relations. Because the advanced world had sufficient supply reserves, this situation did not constitute a massive problem at initial stages of the outbreak. However, in the post-pandemic period, all the countries including advanced world suffer from the global supply chain disruption in two ways. Initially, as a result of the global shortage of consumer products which stems from cessation in the early months of the pandemic, the value of imports increases and cost-push inflation emerges, and this is the case mainly advanced world is currently experiencing. As to the third world, as people return to normal life, developing countries face demand shock, and simply these countries are not able to satisfy their population with the required products due to again rising prices and shortage of supplies, correspondingly, the existing poverty deteriorates in the third world. One of the suggested solutions by Thornton (2020) is that the only way out of this challenge is high-level cooperation among the G20 countries. To be more precise, the current approach holds that the developing countries should not necessarily play an active role to solve the issue. Nevertheless, it should be taken into consideration that advanced countries are in need of raw materials of developing countries to provide their manufactures, so ignoring the role of third world would be a main limitation of the current approach. In other words, supply chain recovery is only possible with the direct participation of those countries. As it will be discussed throughout the paper, policies of the WTO to recover the supply chain with the most feasible and effective policies by cooperation between advanced and developing world together seems the best solution. In this respect, the supply chain disruption and its side effects such as global inflation and poverty may be overcome through international cooperation.

POLICY OPTIONS/POLICY FORMULATIONS

As the Global Supply Chains (GSCs) disruption during the post-pandemic period requires considerably important responses, scientists from the sphere of the political economy primarily refer to the World Trade Organization policies to tackle the problem. Accordingly, professors of international economics, Dr. Baldwin and Freeman (2021) are trying to explain the risks of the disruption of the global supply chain and offer the consistent and feasible solutions to the problem. Their solutions are predominantly focused upon the supply chain resilience and robustness; more precisely, at the beginning of the crises, the countries need immediate government control to solve the problem in a less cost-effective way. They should establish redundancy to reduce the dependency on the externally produced goods and products or urge for a "Collaboration principle". Correspondingly, all these regulations are responding to the WTO rules on the account of trade-off balance between the countries and trying to recover from hazardous consequences of exogenous supply chain disruption effects. Therefore, the countries need to refrain from imposing customs and duties on the most domestically utilized goods and services. They also need to make exceptions in the form of "quota-free access" to the least developed countries in the world to contribute to their recovery from the global supply chain shocks. Furthermore, the policies regarding the regulatory measures are also being offered to deal with the current economic challenges. These suggestions are mainly grounded on the diversification of suppliers within the domestic economy. The enlargement will be made available for the goods and services that require less extra cost and carry out the "time to survive" mechanism. In order to recover from the exogenous disruptions, the WTO member countries will be contributing to other firms to manage anti-risk GSCs nexus policies based on the existing mutual trust and long-term relationships among them. In this regard, countries all over the globe may get out of the crises (Baldwin & Freeman, 2021). Moreover, the other scholars are also emphasizing the role of WTO in terms of monitoring the national trade policies during this

challenging economic situation and imposing new rules and regulations, reinforcing restrictions on some internationally traded goods and services, and accommodating digital trade in need of urgency (Bacchetta et al., 2021).

By considering the suggested policy options well-founded on the international political economy, similarly, we are also offering the policy formulations with regard to the WTO principles. The proposals essentially are in the central connection with the Doha Round discussions of the WTO, which include the policy of "trade liberalization in agriculture" (Francois et al., 2005). In order to take more prompt and feasible forwards to deal with the post-pandemic economic challenges, eliminating the food security mechanism of the EU and US for a short period of time and instead proceeding to import the goods and services produced in the developing countries including Africa, Asia, and Latin America, are the major policy options in our paper. Although countries like the US and EU are bringing the food self-sufficiency arguments, our proposals are substantiated by the discourse analysis made during the Doha Development Agenda. In this regard, trade liberalization will increase the gains for developing countries as well and simultaneously reduce the substantial loss from agricultural policies as a result of subsidies for the developed nations, like the US and EU (Francois et al., 2005). Thereby, we are proposing to avoid the policies grounded on the US Farm Bill and EU Common Agricultural Policies in the short-run due to recovering from GSCs disruptions and ongoing economic growth challenges resulting from the COVID-19 outbreak in 2020. If the countries from the advanced world decide to stop the domestic production of agricultural products on their own, which is relatively inefficient itself and start importing from Africa or other developing nations, it will be highly profitable for EU countries and the US specifically. Subsequently, by taking into account the World Trade Organization flexibilities, it is preferable to take off the restrictions on the export and import baskets for the sake of international cooperation to respond to the global crises. The reason to focus on the US and EU is related to the fact that they are sharing the most considerable portion of the worldwide economy, and at the same time, their currencies are the largest reserve currencies in the world. These preliminary factors create the domino effect in the economy, which means that if the trade balance and supply chain problems, at the same time inflation in return could have been resolved in those countries, it will be mirroring to the whole world, and all nations may get out of the crises gradually. Throughout the process, it will not only change the food supply system positively but also decrease the level of poverty in those least developed countries in the long run around the world. This is related to the procedure that the level of poverty in the least developed nations has been triggered lots by the negative effects and ramifications of global economic crises, and it requires the urgent management of the expected further risks in the upcoming years (Bacchetta et al., 2021). Thus, the agricultural trade liberalization policies will be the primary factors in creating open "market access" equally to all countries in the world, as it is one of the principal commitments and competencies of WTO that have been carried out throughout the years. Over and above that, with the help of policies concerning the trade liberalization in agricultural sectors, we believe if the problem of GSCs might have been addressed correctly, it will subsequently also reduce the level of the global cost-push inflation, which has been accelerated by the risks and disturbance of the supply chain. Accordingly, inflation as one of the most severe economic challenges will also be resolved because the produced goods and services will be supplied in the same quantity as a consequence of the pursued policies of WTO on the account of trade liberalization; and in the end the equilibrium will be achieved thoroughly.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Variety of the global sectors such as the national economies, finance, and other spheres of the life were heavily hit by the outbreak of the COVID-19 pandemic in the multiple ways that disrupted the Global Supply Chains worldwide. Since the buyer-supplier relations have been changed by this disruption, most of the industries have been experiencing fluctuating turmoil in

their operation. The primary impacts have been observed in the manufacturing production as the form of delivery delays followed by the closure of the production factories and spread across the countries from China to the US by crossing Europe. This disruption has caused further ramifications that became visible in people's everyday life at the early stage of the pandemic. The situation also creates consumer product shortages in the developed world that cause the rising demand, which puts extra pressure on the financial sectors and contributes to the cost-push inflation as discussed above. Meanwhile, the developing countries parallelly suffer from the demand shock that results in altering the incentives of the suppliers due to the uncertainty emerged from the developed world's supply shortages and inflationary price increase.

Nevertheless, although we are gradually coming to the end of the pandemic, the disruptions still show their effects on the post-pandemic world economy. Therefore, the global application of the new policies is necessarily needed not only to bring the world economy to the pre-pandemic equilibrium but also to innovate the various approaches to adopt the new post-pandemic conditions. In this respect, the WTO is the most feasible institution to advocate these changes in the contemporary world since it has had successful advocacy cases in history by promoting the removals of the tariff barriers for the developed world in the developing countries. Thus, mentioning this successful experience, the new set of policies should also align in the same way, which means that not only the developing countries but also the developed world should refrain from imposing customs and duties on the most domestically utilized goods and services in order to ensure the smooth flow between national economies. Meanwhile, the WTO should also focus on the policies encouraging trade liberalization in order to diversify the economies to eradicate the existing challenges. If this set of policies commenced in the agriculture sector initially, positive consequences are most likely to create multiplier effects between the developed and third world countries by enabling them to maximize their efficiency while minimizing their cost of production.

In conclusion, the paper has attempted to shed light on the problem of Global Supply Chain disruptions caused by the COVID-19 pandemic in the world economy and, meanwhile, recommends economic policies that are feasible to apply in order to reach a sustainable equilibrium in the post-pandemic world economy.

REFERENCES

- Bacchetta, M., Bekkers, E., Piermartini, R., Rubinova, S., Stolzenburg, V., & Xu, A. (2021). COVID-19 and global value chains: A discussion of arguments on value chain organization and the role of the WTO. Economic research and statistics division, Geneva. Retrieved from <https://doi.org/10.30875/40db0106-en>
- Baldwin, R., & Freeman, R. (2021). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. National bureau of economic research. Doi: 10.1146/annurev-economics-051420-113737. Retrieved from <https://www.proquest.com/pq1business/docview/2649345791/ED002B356A804054PQ/9?accountid=148209>
- Francois, J., van Meijl, van Tongeren, F., & Evenett, S.J. (2005). Trade liberalization in the Doha development round. Economic Policy. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3601073>
- Thornton, P. (2020). United G20 must pave the way for robust post-COVID-19 recovery. Atlantic Council. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/resrep26010>

ОРГАНИЗАЦИИ. ГЛОБАЛ ТƏХИЗАТ ЗƏNCИРЛƏRИНИН (QZT) ПОZУЛMASИ VƏ PANDEMIYADAN SONRAKI DÜNYADA İQTISADI ÇƏTİNLİKLƏR: DÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATINA ƏSASLANAN SİYASƏTLƏR

Bəxtiyar SALMANOV,
Elvin NAĞILI,
İnci RÜSTƏMOVA

XÜLASƏ

Bu tədqiqat işinin aparılmasının əsas məqsədi pandemiya sonrası dünyada Qlobal Təchizat Zəncirlərinin (QTZ) pozulmasını araşdırmaq və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) vasitəsi ilə həll oluna biləcək bəzi siyasi təkliflərin verilməsidir. Tədqiqat işi COVID-19 pandemiyaşının inkişaf etmiş və üçüncü dünya ölkələrində müvafiq olaraq istehlak məhsullarının çatışmazlığını və tələb şokları şəklində tədarük zəncirindəki mövcud problemləri hərtərəfli şəkildə özündə əks etdirir. Kənd təsərrüfatı kimi ilkin istehsal sektorlarının yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı ABŞ, Al və dünyanın digər əraziləri arasında qlobal əməkdaşlığa dair vahid baxış tələb edən bəzi siyasət sahələrinin formalaşdırılması və bunun fonunda müsbət nəticələrin əldə olunması öz əksini tapmışdır. Bu xüsusda, ÜTT-nin rolu, əsasən, ticarət əlaqələri sahəsində əməkdaşlıq vasitəsilə mümkünliyünü sübuta yetirə bilən Doha Raundu müzakirələri ətrafında QTZ-də yaranan pozuntuların aradan qaldırılmasından ibarətdir. Buna görə də mümkün həllərin dayanıqlılığı həm inkişaf etmiş, həm də üçüncü dünya ölkələrinin maraqlarına zidd olmayan, əksinə, qarşılıqlı mənfəət üçün bütün səyləri birləşdirən düzgün siyasətlərin tətbiqində özünü göstərir.

Açar sözlər: Qlobal Təchizat Zəncirlərinin (QTZ) pozulması, post-pandemiya, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT)

ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОИЗВОДСТВЕННО-СБЫТОВАЯ ЦЕПЬ (ГПСЦ): ПЕРЕБОИ В РАБОТЕ И ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВО ВСЕМ МИРЕ: ПОЛИТИКА, ОСНОВАННАЯ НА ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ

Бахтияр САЛМАНОВ,
Элвин НАГИЛИ,
Инджи РУСТАМОВА

АННОТАЦИЯ

Основное внимание в этом аналитическом документе уделяется изучению сбоя в глобальных производственно-сбытовых цепочках (ГПСЦ) в постпандемическом мире и, в конечном итоге, представить некоторые предложения по вопросам политики, которые можно было бы рассмотреть по линии Всемирной Торговой Организации (ВТО). В документе всесторонне описываются текущие проблемы в цепочке поставок, вызванные пандемией COVID-19 в форме нехватки потребительских товаров и резких колебаний спроса соответственно в развитых странах и странах третьего мира. В нем также сформулирован ряд областей политики, требующих целостного видения глобального сотрудничества между США, ЕС и остальной частью мира в связи с перераспределением таких секторов первичного производства, как сельское хозяйство, которые, в свою очередь, могут привести к позитивным последствиям. В этой связи роль ВТО в смягчении последствий сбоя в функционировании ГПСЦ является приоритетной в рамках

Дохинского раунда переговоров, в которой по существу доказана возможность сотрудничества в торговых отношениях. Таким образом, устойчивость решения в значительной степени проявляется при применении правильной политики, которая не противоречит интересам как развитых, так и стран третьего мира, а, скорее, объединяет все усилия для взаимной выгоды.

Ключевые слова: сбоек в глобальных производственно-сбытовых цепочках (ГПСЦ), постпандемическом, Всемирной Торговой Организации (ВТО)

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 26.05.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 01.06.2022

Çara qəbul olunub: 29.06.2022

Təsisçi: İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

Azərbaycan Respublikasının  dliyy  Nazirliyi tərəfindən “İqtisadi İslahatlar” jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnala istinad etmək vacibdir.
Dərc olunmuş materiallardakı faktlara v  rəqəmlərə görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

Tirajı 300 ədəd

www.ereforms.gov.az

Bakı, Yasamal rayonu,
Q. Xəlilov k  cəsi 47, AZ 1073
Tel.: (+ 994) 12 521 25 35
E-mail: jurnal@ereforms.gov.az